

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Cultuur in Beeld

Cultuur in beeld

Inhoud

Voorwoord	4
Hoofdstuk 1 Managementsamenvatting	6
Hoofdstuk 2 Cultuur: economische waarde en werkgelegenheid	10
2.1 Inleiding	11
2.2 Afbakening van de culturele sector	11
2.3 Het culturele product in euro's	12
2.4 De economische doorwerking van de culturele sector	14
2.5 De culturele sector in voltijdbanen	16
2.6 Kunstvakonderwijs en de aansluiting op de arbeidsmarkt	21
Hoofdstuk 3 Sociaal-maatschappelijke waarde van cultuur	28
3.1 Inleiding	29
3.2 Draagvlak	29
3.3 Culturele participatie als uiting van betrokkenheid	34
3.4 Amateurkunst	38
3.5 Vrijwilligerswerk en vriendenverenigingen	39
3.6 Cultuureducatie	42
Hoofdstuk 4 De inrichting en financiering van het Nederlandse cultuurstelsel	48
4.1 Inleiding	49
4.2 Financiering: markt als grootste bron	49
4.2.1 Publieksinkomsten: bezoeken en prijselasticiteit	51
4.2.2 Giften aan cultuur: mecenaat en sponsoring	54
4.3 Rolverdeling overheden	58
4.3.1 Gemeenten en provincies	58
4.3.2 Rijksoverheid	61
4.3.3 Vergelijking met andere Europese cultuurstelsels	63
4.3.4 Geografische spreiding van cultuuraanbod	64
Hoofdstuk 5 Cultuursectoren in beeld	70
5.1 Inleiding	71
5.2 Erfgoed	71
5.2.1 Musea	71
5.2.2 Monumentenzorg en archeologie	73
5.2.3 Archieven	75

5.3 Podiumkunsten (theater, dans, muziek)	77
5.3.1 Theater	77
5.3.2 Dans	79
5.3.3 Muziek	79
5.3.3.1 Klassieke muziek (orkesten en ensembles)	80
5.3.3.2 Opera en muziektheater	82
5.3.3.3 Overige muziek	83
5.4 Beeldende kunst, film en letteren	84
5.4.1 Beeldende kunst	84
5.4.2 Film	86
5.4.3 Letteren	88
5.5 Creatieve industrie	89
5.5.1 Vormgeving	89
5.5.2 Architectuur	90
5.5.3 E-cultuur	93
5.6 Decentrale sectoren: bibliotheken, amateurkunst en cultuureducatie	95
5.6.1 Amateurkunst	95
5.6.2 Cultuureducatie	97
5.6.3 Bibliotheken	99
5.7 Internationalisering van het cultuurbeleid	100
Hoofdstuk 6 Gegevens culturele basisinfrastructuur	106
6.1 Inleiding	107
6.2 Publieksbereik van de BIS	108
6.3 Financiering van BIS-instellingen	111
6.4 Regionale spreiding van BIS-instellingen	113
6.5 Ondernemerschap in de BIS	115
6.5.1 Omvang eigen inkomsten	115
6.5.2 Eigen inkomsten ten opzichte van structurele subsidie	116
6.5.3 Opbouw eigen inkomsten	118
Bijlage 1 Uitgaven en ontvangsten cultuur	124
Bijlage 2 Nadere analyse eigen inkomsten BIS-instellingen 2009	126
Colofon	140

Voorwoord

Voor u ligt de uitgave 'Cultuur in beeld'. Hierin wordt de culturele sector vooral vanuit een kwantitatieve invalshoek belicht. Daarbij is er bijzondere aandacht voor de bijdrage van kunst en cultuur aan de Nederlandse economie en werkgelegenheid, het financieel-maatschappelijk draagvlak, publieksbereik en de financiële verhoudingen tussen subsidieverstrekkers.

De pretentie is niet een volledig beeld van de sector te schetsen. Het accent ligt op de instellingen die behoren tot de culturele basisinfrastructuur (BIS). Toch beperkt de rapportage zich niet exclusief tot de genres waar de financiering van de overheid grotendeels terechtkomt, zoals rijksmusea en klassieke muziek. Er is ook aandacht voor kruisbestuiving met andere vormen van kunst, educatie en talentontwikkeling bij jongeren.

Vanzelfsprekend laat de waarde van cultuur zich niet alleen in cijfers uitdrukken. Daarom zijn er verschillende voorbeelden opgenomen van de soms nog onbekende manieren waarop cultuur een bijdrage levert aan onze samenleving.

Deze publicatie maakt een bredere blik mogelijk, zowel op het gesubsidieerde als niet-gesubsidieerde deel van de kunst- en cultuursector. Zo kun je duidelijk zien waar de sector het goed doet, en wat de waarde van cultuur is.

Een vitale cultuursector is zo min mogelijk afhankelijk van de overheid. Daarom wil ik meer ruimte geven aan de samenleving en aan particulier initiatief. Een bloeiend cultureel leven is heel belangrijk voor onze samenleving. Daarom is en blijft het een kerntaak van het Rijk om voorwaarden te realiseren die de kwaliteit van kunst en cultuur verhogen en de toegankelijkheid waarborgen. 'Cultuur in beeld' biedt de nodige aanknopingspunten voor de omslag die we moeten maken in het nieuwe cultuurbeleid, in de richting van een sterke, onafhankelijke cultuursector die ondernemend en innovatief is.

Halbe Zijlstra
Staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Hoofdstuk 1

Management- samenleving

Cultuur in Beeld

Cultuur in Beeld, het vervolg op de publicatie Kunst in Cijfers uit 2010, biedt inzicht in de stand van zaken in de culturele sector. De publicatie gaat in op het economische en sociaal-maatschappelijke belang van kunst en cultuur, de inrichting van het Nederlandse cultuurstelsel en de prestaties van de instellingen behorend tot de culturele basisinfrastructuur (BIS).

Hoofdstuk 2 Cultuur: Economische waarde en werkgelegenheid

De economische waarde van kunst en cultuur komt tot uitdrukking in de omzet van de culturele sector en in de bijbehorende werkgelegenheid. In 2009 bedroeg de toegevoegde waarde van de culturele sector circa 3% van het bruto nationaal product, ofwel zo'n 18 miljard euro. Na een kleine dip aan het begin van deze eeuw is het relatieve belang van de sector sinds kort weer toegenomen. Het gesubsidieerde deel van de culturele sector genereerde in 2009 een omzet van ongeveer 5 miljard euro. In de culturele sector waren eind 2008 circa 243.000 mensen werkzaam; Nederland is koploper op het gebied van culturele werkgelegenheid in Europa. Naar schatting zijn er een kleine 16.500 voltijdbanen bij de instellingen die het Rijk direct subsidieert en bij de instellingen die een vierjarige subsidie van de cultuurfondsen ontvangen. Van de afgestudeerden van het kunstvakonderwijs had 86% 1,5 jaar na het afstuderen een baan, vergeleken met 96% van het totale aantal afgestudeerden aan hbo's. Deze achterstand op de arbeidsmarkt neemt af met de tijd, al zijn er flinke verschillen per sector. Ook hebben afgestudeerden kritiek op de wijze waarop de opleidingen voorbereiden op de beroepspraktijk. Veel mensen uit de culturele sector werken uiteindelijk als zelfstandig ondernemer (zzp'er); 40% van diegenen zijn werkzaam in de kunst- en erfgoedsector, bijna 50% zijn afgestudeerden van het kunstvakonderwijs. Zij werken doorgaans in deeltijd (gemiddeld 0,7 voltijdsequivalent).

Hoofdstuk 3 Sociaal-maatschappelijke waarde van cultuur

Naast de economische waarde vertegenwoordigt cultuur een sociaal-maatschappelijke waarde. Circa drie kwart van de bevolking vindt kunst en cultuur belangrijk voor de samenleving en 85% vindt kunst en cultuur belangrijk voor de algemene ontwikkeling van kinderen. Mensen vinden overheidssteun voor kunst en cultuur belangrijk (tussen twee derde en drie kwart van de bevolking), maar dit draagvlak daalt als zij moeten kiezen tussen verschillende beleidsterreinen (slechts 12% vindt dat de overheid – veel – meer geld zou moeten spenderen aan het stimuleren van kunst en cultuur). Het belang dat mensen aan kunst en cultuur hechten komt onder meer tot uiting in publieksbetrokkenheid, amateurkunst, vrijwilligerswerk en cultuureducatie. Op het gebied van publieksbetrokkenheid behoort Nederland ook tot de koplopers van Europa: met theaterbezoek, het lezen van boeken en het bezoeken van historische monumenten, musea of galerieën staat

Nederland in de Europese top drie. De afgelopen jaren daalden de bezoekersaantallen bij sommige disciplines echter, vooral bij de traditionele podiumkunsten als opera en bij de bibliotheken. Voor de amateurkunst geldt dat ruim de helft van de Nederlanders van 6 jaar en ouder (7,2 miljoen mensen) in de vrije tijd aan kunstbeoefening doet.

Van alle Nederlandse vrijwilligers is 11% actief in de sector amateurkunst. Rijks gesubsidieerde cultuurinstellingen werken veelvuldig samen met scholen op het gebied van cultuureducatie (78% organiseert activiteiten samen met scholen in het voortgezet onderwijs, 63% samen met scholen in het primair onderwijs).

Hoofdstuk 4 De inrichting en financiering van het Nederlandse cultuurstelsel

De culturele sector haalt inkomsten uit de markt (publieksinkomsten en de filantropische sector) en publieke middelen (overheidssubsidie). Het grootste deel van de sector is puur commercieel: kijkend naar de omzet in 2009 gaat het naar schatting om ruim twee derde van de sector. De gesubsidieerde culturele instellingen haalden circa 40% van hun omzet – 2 miljard euro – uit de markt (kassa en overige eigen inkomsten). Hoewel de effecten van de financiële crisis nog niet volledig inzichtelijk zijn, bleek al in 2009 dat het publiek prijsgevoeliger is geworden en vaker voor goedkopere voorstellingen koos. De particuliere bijdragen aan de cultuursector (mecenaat en sponsoring) zijn tussen 2007 en 2009 nog wel gestegen, van 352 naar 454 miljoen euro, maar zijn nog van zeer bescheiden omvang.

Gemeenten waren met een bijdrage van 1.890 miljoen euro in 2008 de grootste bron van publieke middelen (subsidies). Zij subsidieerden vooral lokale voorzieningen zoals bibliotheken, kunstaccommodaties, cultuureducatie en musea. Provincies subsidieerden de culturele sector met 261 miljoen euro, vaak gericht op de toegankelijkheid van regionale voorzieningen. Het Rijk droeg in 2009 860 miljoen euro bij aan de culturele sector. Dit gebeurde vooral in de vorm van directe subsidiëring van de instellingen die tot de culturele basisinfrastructuur behoren en subsidiëring van instellingen via de publieke cultuurfondsen.

Uit een vergelijking met andere Europese landen blijkt dat overheden vaak een sterke, langdurige relatie hebben met een selecte groep cultuurinstellingen. Geografische spreiding is zelden een criterium voor subsidietoekenning. In Nederland is dat wel het geval. In Nederland blijkt dat mensen, vooral tweeverdieners en hoogopgeleiden, er veel voor over hebben om dicht bij cultuuraanbod te wonen.

Hoofdstuk 5 Cultuursectoren in beeld

De rolverdeling van het Rijk, andere overheden en markt verschilt in Nederland sterk in de deelsectoren van de culturele sector. In de erfgoedsector is de rol van de overheid vooral gebaseerd op een wettelijk kader. Binnen de podiumkunsten is de rol van de Rijksoverheid het grootst bij genres die niet op de markt tot stand komen, zoals symfonische muziek en opera. Beeldende kunst, film en letteren zijn sectoren met een gemengde rol voor markt en overheid bij de productie. Binnen de creatieve industrie (vormgeving, architectuur en nieuwe media) heeft het Rijk zo mogelijk een nog bescheidener rol als financier; het stimuleert R&D en talentontwikkeling, ondernemerschap en professionalisering. Voor de sectoren bibliotheken en amateurkunst geldt dat taken, bevoegdheden en middelen zijn gedecentraliseerd naar gemeenten en provincies. Voor de kennismaking van kinderen en jongeren met cultuur voelen Rijk, gemeenten en provincies zich sinds jaar en dag gezamenlijk verantwoordelijk.

Hoofdstuk 6 Gegevens culturele basisinfrastructuur

In de jaren 2005 tot en met 2009 hebben cultuurproducerende instellingen in de BIS fors meer eigen inkomsten weten te verwerven (van 146,2 miljoen euro in 2005 tot 185,0 miljoen euro in 2009). Met de aanzet van de crisis en met ingang van de nieuwe subsidieplanperiode in 2009 zijn overheids-subsidies echter sneller gestegen. Hierdoor nam het percentage eigen inkomsten tussen 2008-2009 af. Er zijn echter grote verschillen tussen deelsectoren en type instellingen (of functies). Culturele festivals (gemiddeld €17,52 subsidie per bezoek in 2009) trekken veel bezoekers en hebben weinig last van de druk van vaste kosten. Zij zijn daarom minder aangewezen op subsidie dan bijvoorbeeld symfonische orkesten (gemiddeld €95,87 subsidie per bezoek in 2009, of €75,55 subsidie per bezoek met correctie voor de begeleidingstaak). Veel culturele festivals komen ook zonder BIS-subsidies tot stand; voor symfonische orkesten is dit niet het geval.

In de digitale bijsluiter bij deze publicatie 'Cultuur in Cijfers' op www.rijksoverheid.nl/cultuurinbeeld zijn specifieke gegevens over de BIS-instellingen opgenomen. Deze betreffen onder meer de financiering en het publieksbereik van de instellingen.

Hoofdstuk 2

Cultuur:

economische

waarde en

werkgelegen-

heid

2.1 Inleiding

De intrinsieke waarde van kunst en cultuur laat zich moeilijk in geld uitdrukken. De beleving van cultuur is voor iedereen uniek en persoonlijk. Dat neemt niet weg dat cultuur economische waarde heeft. Dit hoofdstuk beschrijft de bijdrage van cultuur aan de Nederlandse economie en de daarmee gemoeide werkgelegenheid, dit laatste ook in relatie tot het kunstvakonderwijs. Het blijkt dat kunst en cultuur onlosmakelijk verbonden zijn met onze economie en samenleving. Zij dragen bij aan innovatie, dynamiek en vitaliteit op tal van terreinen in ons economisch leven.

2.2 Afbakening van de culturele sector

Om de economische waarde van de culturele sector te kunnen berekenen, is het nodig de sector zo helder mogelijk af te bakenen. De termen culturele sector, creatieve industrie en de creatieve klasse lopen nogal eens door elkaar en niet iedereen hanteert dezelfde definities. Het afbakenen van de culturele sector is lastig, want waar trekken we de grens? Vaak ontbreken ook cijfers op voldoende gedetailleerd niveau.

Bij de afbakening van de culturele sector gebruiken we de bredere definitie van creatieve industrie van het CBS¹. Daar zijn drie te onderscheiden pijlers, te weten: kunsten en cultureel erfgoed, media- en entertainmentindustrie en creatieve zakelijke dienstverlening. De culturele sector valt geheel of gedeeltelijk onder deze drie pijlers. Daarnaast zijn bedrijven en werknemers te onderscheiden in onderdelen van de productieketen: creatie, productie en exploitatie (of presentatie).

Figuur 2.1
De afbakening en indeling van de culturele sector binnen de creatieve industrie

	Kunsten en cultureel erfgoed	Media- en Entertainmentindustrie	Creatieve zakelijke dienstverlening
Creatie	<ul style="list-style-type: none"> • Podiumkunsten 		<ul style="list-style-type: none"> • Communicatie/informatie
Productie	<ul style="list-style-type: none"> • Scheppende kunsten • Cultureel erfgoed 	Pers-media <ul style="list-style-type: none"> • Radio/televisie • Film • Muziekindustrie • Boekenindustrie • Live-entertainment 	<ul style="list-style-type: none"> • Architectuur • Vormgeving en ontwerp
Exploitatie			

¹ Zie: N. Braams, Onderzoeksrapportage Creatieve Industrie, CBS 2010. Het CBS maakt gebruik van de standaard SBI-bedrijvenindeling en bouwt onder andere voort op het onderzoek dat in opdracht van OCW is verricht in het kader van het programma Cultuur en Economie.

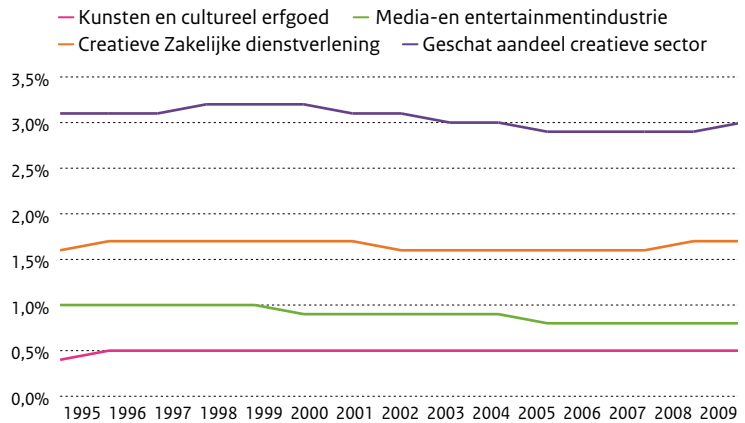
Binnen de pijler kunsten en cultureel erfgoed behoren alle activiteiten tot de culturele sector: van creatie tot productie en exploitatie. Bij de overige twee pijlers (media- en entertainmentindustrie en creatieve zakelijke dienstverlening) is dat slechts gedeeltelijk het geval. Tot de culturele sector behoren alleen die activiteiten die tijdens de creatie of productie gebruik maken van dezelfde keten als kunsten en cultureel erfgoed (zoals musici, filmmakers, architecten en vormgevers) of waar er bij de exploitatie sprake is van auteursrecht (zoals de verkoop van boeken, cd's). Hier hanteren we deze afbakening zo consequent mogelijk. Daarbij zijn er echter wel 'grensgevallen' die net buiten de afbakening vallen.

2.3 Het culturele product in euro's

In deze paragraaf staat centraal wat het culturele product toevoegt aan de Nederlandse economie. In eerste instantie gaat het om het directe economische effect, zoals inkomsten uit de verkoop van entreebewijzen en de export van cultuurproducten als het Nederlands Danstheater en DJ Tiësto. Het economisch effect berekenen we door de opbrengsten van het totale product (bijvoorbeeld een film) te verminderen met alle uitgaven die gedaan zijn om het product te maken, zoals het inhuren van een accountant, acteurs of de inkoop van materiaal. In figuur 2.2 is de geschatte toegevoegde waarde van de sector afgezet tegen die van alle goederen en diensten in Nederland, het bruto nationaal product (bnp)². Hieruit blijkt dat de omvang van de culturele sector, van bibliotheek en museum tot designonderneming of architectenbureau, over de jaren heen schommelt rond de 3% van het bnp (dat in 2009 bijna € 600 miljard bedroeg). Na een kleine dip aan het begin van deze eeuw is het relatieve belang sinds kort weer toegenomen. Van de drie onderscheiden deelsectoren van de culturele sector dragen de media- en entertainmentindustrie en de creatieve zakelijke dienstverlening het meest bij aan het bnp. Zij zijn echter wel gevoeliger voor conjunctuur dan de kunst- en cultureel erfgoedsector (zie paragraaf 4.2.1 over bezoeken, publieksinkomsten en prijselasticiteit).

² Voor de hele culturele sector is de exacte toegevoegde waarde niet bekend, omdat deze gegevens niet op dit detailniveau beschikbaar zijn bij het CBS. Zo worden de sectoren cultuur, recreatie en sport samengenomen, evenals uitgeverijen en drukkerijen. Omdat het aantal arbeidsjaren wel op het gewenste detailniveau beschikbaar is, is voor de kunst en cultureel erfgoedsector en de media- en entertainmentindustrie een aanname gemaakt ten aanzien van het aandeel van deze sectoren in de toegevoegde waarde van de verzamelsector cultuur, sport en recreatie. Ditzelfde geldt voor het aandeel van de uitgeverijen in de media- en entertainmentindustrie. Voor de creatieve zakelijke dienstverlening is alleen de toegevoegde waarde van architecten- en ingenieursbureaus en reclamebureaus bekend. Dit betekent dat het nu niet mogelijk is om de drie pijlers nauwkeurig op toegevoegde waarde in te schatten.

Figuur 2.2
De procentuele bijdrage
van de culturele sector aan
het bnp 1995-2009

Bron: APE op basis van Nationale Rekeningen CBS.

Het gesubsidieerde deel van de culturele sector genereerde in 2009 een omzet van ongeveer 5 miljard euro. Naast de professionele culturele sector, is ook de amateurkunstsector goed voor veel omzet. Jaarlijks geven amateurkunstenaars samen 1,35 miljard euro uit aan onder meer instrumenten, lessen en materiaal. Maar het economisch belang van de amateurkunstsector is groter dan deze uitgaven: in totaal gaat er 2,75 miljard euro in om.

Nederlandse kunst- en cultuurinstellingen zijn wereldwijd actief. Zo gaf het Concertgebouworkest in 2009 36 concerten over de hele wereld. Maar André Rieu en de dj's Tiësto en Armin van Buuren zijn op muzikaal gebied de belangrijkste Nederlandse exportproducten³. De culturele sector exporteert producten in de vorm van onder meer voorstellingen, tentoonstellingen of ontwerpen naar het buitenland. Daarnaast exporteert de sector creatieve producten, zoals cd's en dvd's. De export van de culturele sector in 2009 is naar schatting circa 4,9 miljard euro⁴. Dit is ongeveer 14 procent van de bruto productie van de culturele sector in dat jaar. In 2009 leverden auteursrechten in combinatie met alle optredens van Nederlandse artiesten in het buitenland 64,9 miljoen euro op. De export van deze producten steeg in 2009 met 29 procent ten opzichte van 2008. Behalve de export van de muzieksector werden 482 Nederlandse films vertoond op internationale filmfestivals en presenteerden galerieën Nederlandse kunst op tal van internationale beurzen. De exportwaarde van het Nederlandse boek betrof tot slot 383 miljoen euro⁵.

³ 'Exportwaarde van de Nederlandse populaire muziek 2009', Perfect and Moore in opdracht van BUMA Cultuur, 2009.

⁴ Berekening APE, 2011.

⁵ Cultural Statistics, Eurostat 2007, p. 110.

2.4 De economische doorwerking van de culturele sector

Naast de hiervoor genoemde directe toegevoegde waarde van culturele producten heeft de sector ook een bredere economische betekenis. Denk daarbij aan (Nederlandse en buitenlandse) toeristen, die ook geld besteden aan onder meer vervoer en horeca. Ook hebben investeringen in (rijks)monumenten doorwerking in de architectuur- en bouwsector. Het gaat dan om bestedingen die niet direct aan de culturele sector zijn toe te rekenen, maar die wel gevolgen hebben voor de werkgelegenheid en de bestedingen in andere sectoren.

De levering van producten en diensten van en aan andere economische sectoren

De culturele sector staat niet los van andere activiteiten in Nederland. De culturele sector levert producten en diensten aan andere sectoren en omgekeerd. De culturele sector levert iets meer dan de helft van de bruto productie aan binnenlandse bedrijven (51% aan groot- en detailhandel, sport en recreatie, juridische, boekhoudkundige en economische diensten). De rest van de bruto productie komt ten goede aan directe consumptie, investeringen en export. Maar de culturele sector maakt zelf ook gebruik van goederen en diensten uit andere sectoren van de economie. Van elke euro die in de culturele sector wordt geproduceerd komt bijna de helft (47%) uit toeleverende sectoren (de rest is toegevoegde waarde, zoals gebruikt in de berekening van het bnp). Per euro productie gaat het, naast 16 eurocent aan leveringen van elders in de culturele sector, bijvoorbeeld om bijna 4 eurocent uit de bouw, ruim 3 eurocent uit respectievelijk sport/recreatie en drukkerijen en ruim 2 eurocent aan leveringen uit juridische, boekhoudkundige en economische diensten. Deze leveringen hebben gevolgen voor de werkgelegenheid in andere sectoren. Zo is berekend dat 1 miljoen euro aan investeringen in de monumentensector zorgt voor 5,1 extra manjaren werkgelegenheid⁶.

Gemiddeld bedroeg de entreprijs bij een binnenlands bezoek in de kunsten- en erfgoedsector⁷ in 2007 de helft van de totale uitgaven van consumenten (€ 1,7 miljard). Circa 36 procent van de totale uitgaven bestond uit consumpties in de horeca. De resterende 15 procent gaven mensen uit aan vervoer.⁸ Uit statistieken van het CBS⁹ blijkt dat bij een museumbezoek het entree-

⁶ Narekenen met monumenten, Berenschot, 2010.

⁷ Kunsten- en erfgoed sector bestaat hier uit monumenten, musea, podiumkunsten en film.

⁸ De genoemde uitgaven hebben betrekking op dagtochten van binnenlandse bezoekers. Een dagtocht is een vrijetijdsactiviteit waarvoor men ten minste twee uur van huis is zonder dat er een overnachting elders plaatsvindt.

⁹ CBS Statline: dagtochten en uitgaven (gegevens over de uitgaven aan dagtochten in 1990/'91, 1995/'96, in 2001/'02 en in 2006/'07).

kaartje slechts een kwart van de totale uitgaven van de bezoeker bedraagt, terwijl consumpties bijna de helft en het vervoer ruim een kwart van de uitgaven beslaan. Bij een bezoek aan een voorstelling of een film liggen de verhoudingen iets anders, omdat bezoekers in die gevallen vaker een kortere reisafstand afleggen. Het is overigens altijd de vraag of andere uitgaven dan die voor het museumbezoek geheel aan dat directe bezoek zijn toe te schrijven of dat die anders ook zouden zijn gemaakt.

Naast binnenlandse bezoekers trekken culturele instellingen buitenlandse toeristen. Dit geldt in het bijzonder voor musea. Uit onderzoek van het Nederlandse Bureau voor Toerisme en Congressen (NBTC) blijkt dat cultuur een belangrijke rol speelt tijdens een toeristisch bezoek aan Nederland. In 2009 bezocht 11% van de toeristen Nederland voor een vakantie waarbij cultuur centraal stond. 50% van de toeristen bezocht een bezienswaardigheid of een historische plaats en 41% een museum.¹⁰ In de top 20 van bezoeken aan attractieparken, dierentuinen en musea staat het Van Gogh Museum met 1.45 miljoen bezoeken bijvoorbeeld op de zesde plaats (87 procent hiervan betrof buitenlandse bezoekers)¹¹, na grote attracties zoals de Efteling, rondvaartboten in Amsterdam en de grote dierentuinen. Dit is geen toeval: een bloeiende culturele sector trekt toeristen aan en heeft zo een positief effect op de gehele toeristische sector.¹²

Vestigingsklimaat

Cultuur speelt ook een sleutelrol in de (regionale) kenniseconomie. Waar industriële, kapitaalintensieve bedrijven zich bij voorkeur vestigen bij een mijn, rivier of haven zijn postindustriële, kennisintensieve bedrijven meer geïnteresseerd in de beschikbaarheid van voldoende gekwalificeerd personeel.¹³ Cultuur blijkt voor hoogopgeleiden een belangrijke factor te zijn bij de keuze voor een woonplaats en heeft daardoor een indirecte rol bij de totstandkoming van broedplaatsen voor het delen van kennis en vaardigheden (zie ook paragraaf 4.3.3 'De regionale spreiding van cultuur').¹⁴

¹⁰ Onderzoek Inkomend Toerisme, Nederlands Bureau voor Toerisme en Congressen (NBTC) 2009, p.30.

¹¹ Kerncijfers Toerisme en Recreatie, Nederlands Bureau voor Toerisme en Congressen 2010, z.p.

¹² Zie onder andere A.P. Russo en A.A. Sans. Student communities and landscapes of creativity: How Venice – the world's most touristed city' – is changing. *European Urban and Regional Studies*, 16(2), 2009, p. 161-185. R. Maitland. Cultural Tourism and the Development of New Tourist Areas in London, in G. Richards (ed.) *Cultural Tourism: Global and Local Perspectives*, 2007, pp. 113-30.

¹³ G.J. Ospers, Creative cities in Europe Urban competitiveness in the knowledge economy, in *Intereconomics* Volume 38, Nummer 5, 2003 p.260-269.

¹⁴ Onder andere J. Kloudova, Developing creative economy and its impact on regional economic growth in Czech Republic; Kennisprogramma grote steden/Kennisprogramma stedelijke economie, Kenniseconomie en Stad 2005 en Marlet et al. (2005).

Vooral de aanwezigheid van monumenten en podiumkunsten in de nabijheid blijken veel invloed te hebben op woonkeuzes en, in het verlengde daarvan, op vastgoedwaarde.¹⁵

2.5 De culturele sector in voltijdbanen

In de culturele sector zijn eind 2008 circa 243.000 mensen werkzaam.¹⁶ Gemiddeld telt 1 werkzame persoon in deze sector voor 0,76 arbeidsjaar. Dit komt neer op circa 185.000 voltijdbanen oftewel iets minder dan 3% van de werkzame beroepsbevolking (zie tabel 2.3).

Tabel 2.3
Aantal arbeidsjaren
(incl. zelfstandigen) in de culturele
sector ultimo 2004-2008

	2004	2008	Groei 2004-2008
Kunsten en cultureel erfgoed	41.750	50.430	21%
Media & entertainment	67.230	67.750	1%
Creative zakelijke dienstverlening	56.640	66.990	18%
Totaal culturele sector	165,610	185,170	12%

Bron: Maatwerk CBS (APE-bewerking)

In de kunsten- en cultureel erfgoedsector ligt de verhouding tussen personen en arbeidsjaren iets lager: 0,70. Daar werken mensen verhoudingsgewijs meer in deeltijd dan in de media- en entertainmentindustrie en de creatieve zakelijke dienstverlening. Het aantal werknemers en zelfstandigen in de culturele sector nam tussen 2004 en 2008 met bijna 12 procent toe. De kunsten- en cultureel erfgoedsector was goed voor ruim een kwart van de werkgelegenheid in de culturele sector (bijna 42.000 voltijdbanen). In deze deelsector steeg het arbeidsvolume sterker dan gemiddeld met bijna 21%. De groei vindt voornamelijk plaats bij de uitvoerende en scheppende kunsten; in de erfgoedsector is de groei iets kleiner.

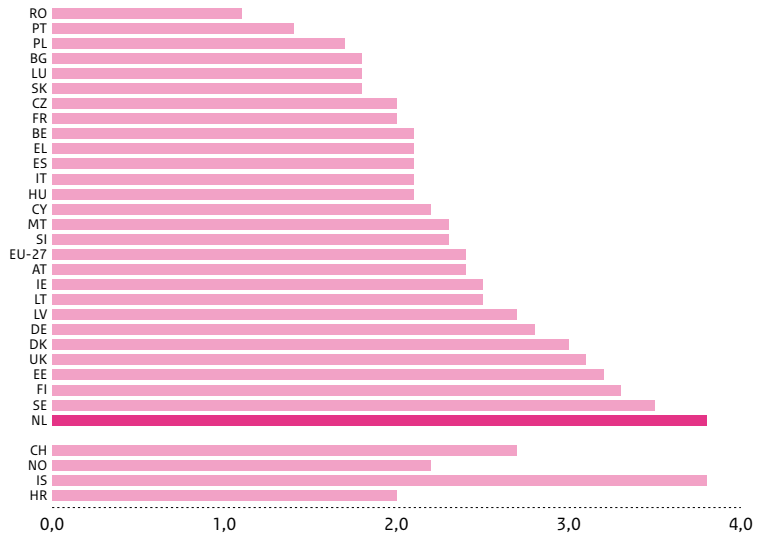
In de kunsten- en cultureel erfgoedsector werken meer zelfstandigen dan in de andere twee deelsectoren (in 2008 ongeveer 40% ten opzichte van 30% voor de culturele sector als geheel). Het arbeidsvolume in de media- en

¹⁵ Cultuurimpuls 2008-2012, ABF Research, 2007.

¹⁶ Het aantal arbeidsjaren wordt berekend door alle banen (voltijd en deeltijd) in een bepaald jaar om te rekenen naar voltijdbanen. Als twee dansers in de sector een jaar lang allebei een halve baan hebben, staat dit voor één arbeidsjaar. Vanwege de beschikbare gegevens en wijzigingen in de registratiewijze is gekozen voor de periode ultimo 2004 tot en met ultimo 2008. In deze cijfers komen de effecten van de economische crisis nog niet tot uiting.

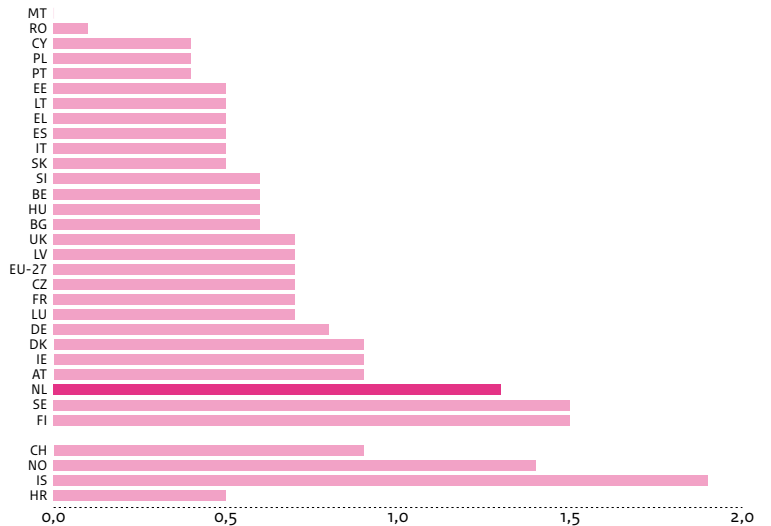
entertainmentindustrie besloeg in 2008 ruim 67.000 voltijdbanen, dit is meer dan een derde van het totale arbeidsvolume in de culturele sector. Het arbeidsvolume in deze deelsector bleef tussen 2004 en 2008 nagenoeg stabiel. De werkgelegenheid in de creatieve zakelijke dienstverlening besloeg een derde van de sector en steeg in de periode 2004-2008 met 18%.

Figuur 2.4
Culturele banen als percentage van de werkgelegenheid in Europa (2005)

Bron: Cultural Statistics, Eurostat 2007.

Figuur 2.5
Creatie in Kunsten, Erfgoed en Media en Entertainment als percentage van de totale werkgelegenheid in Europa (2009)

Bron: Cultuur in de EU27: Cultural statistics in the spotlight, Eurostat 2011.

Kunstenaars in bedrijf

De culturele sector en het bedrijfsleven kunnen veel voor elkaar betekenen. Met sponsoring en opdrachtgeverschap dragen bedrijven bij aan de ontwikkeling van culturele instellingen en individuele kunstenaars. Deze relatie kan ook winstgevend zijn voor het bedrijf. Kunst kan een bijdrage leveren aan de corporate identity en de creativiteit van medewerkers.

Bedrijven met eigen kunstcollecties of bijzondere vormgeving en branding zijn al langer bekend. Maar bij het betrekken van kunstenaars bij de vormgeving van een bedrijfspand wordt doorgaans niet meteen aan videokunstenaars, dansers en schrijvers gedacht. DSM gebruikte echter juist deze disciplines bij de ontwikkeling van een projectruimte voor multidisciplinaire teams die zich bezighouden met het lanceren van nieuwe producten. De projectruimte moest tot een snellere en creatievere besluitvorming leiden. In 2007 benaderde DSM daarvoor Kunstenaars, Innovatie en Strategie (KIS), een leer-gang voor professionele kunstenaars die hun werkterrein willen uitbreiden naar maatschappelijke organisaties en bedrijven¹⁷. Vier kunstenaars gingen aan de slag met de ontwikkeling van de projectruimte waarin 'grenzen zouden vervagen tussen buiten en binnen, verleden en toekomst en boven en beneden'.

Het resultaat is Room with a View. De ruimte bestaat uit zes verschillende gedeeltes voor zes verschillende doeleinden: brainstormen, gamen, inspiratie, stilte, lunch en presentatie, kunst en kunstnijverheid. Arthur Simonetti, Marketing Directeur Product Launch bij DSM: "Aan alles is gedacht om out of the box te kunnen denken en werken. Ik wilde niet alleen een innovatieve kamer maar ook een ruimte die de wijze waarop de lancering verliep zou beïnvloeden". Inmiddels is er bijzondere belangstelling voor de ruimte en komen DSM-teams vanuit Zwitserland en de VS naar Nederland om er gebruik van te maken.

KIS leidt ieder jaar zo'n 15 kunstenaars op. Praktijkopdrachten zijn onder meer uitgevoerd bij adviesbureau KPMG, woningcorporatie Portaal, de Sociale Verzekeringsbank en VU Medisch Centrum. De kunstenaars betrokken bij de opdracht van DSM hebben intussen een eigen bedrijf opgericht, Art and Organisation.

¹⁷ KIS is een initiatief van Smit | Kemping Development en Stichting Cultuur-Ondernemen. Zie ook <http://www.kisprogramma.nl>.

Uit Europees onderzoek over het jaar 2005 blijkt dat Nederland van de Europese landen verhoudingsgewijs de meeste 'culturele banen' heeft (hoogste aandeel van het totale aantal banen). Ook Finland, Zweden en Groot-Brittannië tellen relatief veel culturele banen; in Oost-Europa is dit beduidend minder (zie figuur 2.4)¹⁸. Recent onderzoek geeft inzicht welk deel 'creatie' binnen de kunsten en cultureel erfgoed en de media- en entertainmentindustrie uitmaakt van de totale werkgelegenheid in Europa (exclusief productie en exploitatie, zie ook figuur 2.1: Afbakening en indeling van de culturele sector). Ook hier behoort Nederland tot de koplopers¹⁹.

Banen in de culturele sector zijn in Nederland vooral te vinden in de grotere gemeenten (Amsterdam, Rotterdam, Den Haag, Utrecht, Eindhoven, Hilversum, Groningen, Nijmegen en Amersfoort). Hilversum springt er verhoudingsgewijs uit: 23% van alle banen in Hilversum betreft werk in de culturele sector. Dit komt door de lokale concentratie van de media- en entertainmentindustrie.²⁰ Het aandeel banen in de kunsten en in de creatieve zakelijke dienstverlening is in Amsterdam het hoogst. Volgens de Atlas voor Gemeenten 2008 kennen ook Leiden en Delft een relatief hoge werkgelegenheid in de culturele sector (respectievelijk plaatsen 2 en 6 op de ranglijst van gemeenten voor omvang van de creatieve klasse).

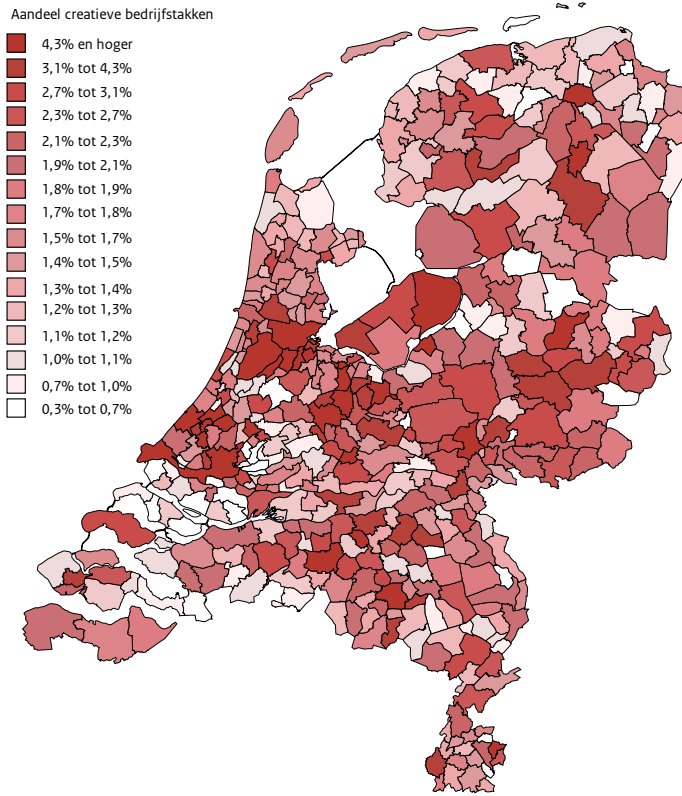
De cultuurinstellingen die het Rijk direct subsidieert vertegenwoordigen een werkgelegenheid van circa 6.500 voltijdbanen. Daarbij komen nog een kleine 10.000 voltijdbanen van de instellingen die vierjarig via de Rijksfondsen worden gesubsidieerd. Let wel, deze instellingen worden niet geheel door het Rijk gefinancierd, maar ook door gemeenten en provincies – tezamen 20% – en inkomsten uit de markt. Met in totaal circa 16.500 voltijdbanen vormt de rijksgesubsidieerde kunst- en cultuursector dus een bescheiden onderdeel van de totale culturele sector. De (uitsluitend) gemeentelijke en provinciale instellingen zijn niet in dit cijfer verwerkt. Een ruwe schatting van de werkgelegenheid bij alle instellingen, van gemeentelijke tot rijksgesubsidieerde, komt op circa 56.000 voltijdbanen.

¹⁸ Cultural statistics 2007, Eurostat, p53. De definitie van 'cultural employment' die gehanteerd wordt door Eurostat overlapt grotendeels met de CBS-definitie maar is daaraan niet gelijk.

¹⁹ Cultuur in de EU27: Cultural statistics in the spotlight, Eurostat 2011. De editie uit 2011 voorziet in gegevens over de culturele werkgelegenheid en bedrijvigheid in het jaar 2009. Deze gegevens betreffen slechts een gedeelte van de culturele werkgelegenheid in Europa, en zijn ook op andere wijze gemeten. De cijfers uit 2005 geven voorlopig de beste schatting van de totale culturele werkgelegenheid in Europa.

²⁰ Cross Media Monitor 2010, iMMovator Cross Media Network, Hilversum.

Figuur 2.6
 Percentage werknemers
 in de culturele sector
 op gemeenteniveau

Bron: Atlas voor Gemeenten 2011.

Tabel 2.7
 Indicatie aangaande
 werkgelegenheid en omzet
 culturele (sub)sector 2010

	Omzet/ uitgaven in mld euro's	% BNP	Werkgelegenheid
De totale culturele sector	18	3	185.170
Basisinfrastructuur (BIS) (incl. fondsen)*	1,5	0,25	16.500
Gesubsidieerde culturele sector**	5	0,85	56.000

* Werkgelegenheid in voltijdbanen, gebaseerd op eigen opgave van de BIS-instellingen en een bijschatting van de werkgelegenheid bij de vierjarige instellingen van de fondsen.

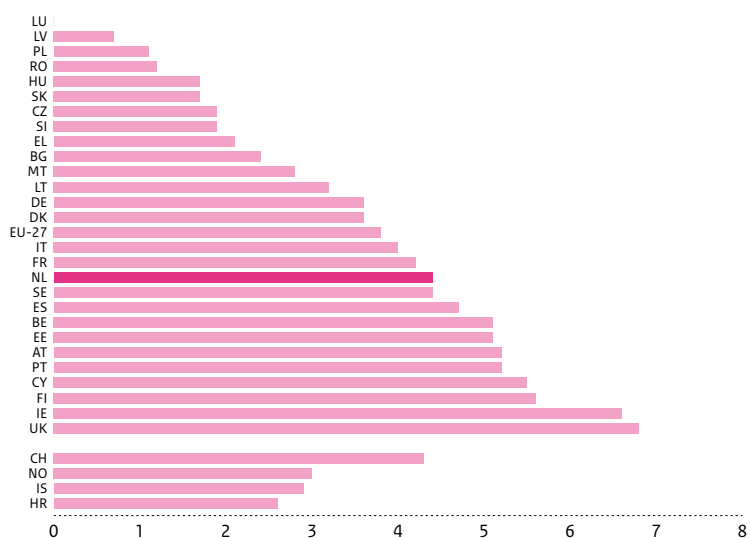
** Geschatte werkgelegenheid in voltijdbanen, waarbij het aandeel in het bnp één op één is vertaald naar het aandeel van de werkzame beroepsbevolking.

Bron: CBS (APE-bewerking).

2.6 Kunstvakonderwijs en de aansluiting op de arbeidsmarkt

Zo'n 5% van alle studenten in het hbo volgt in 2010 een kunstvakopleiding (20.763 van de 416.946 studenten). Volgens een meting van Eurostat over het schooljaar 2007-2008 behoort Nederland op dit gebied tot de middenmoot van Europa (iets boven het Europese gemiddelde, zie ook figuur 2.8)²¹.

Figuur 2.8
Aandeel kunstvak-
studenten van alle
studenten hoger onderwijs
in Europa (2007-2008)

Bron: Cultuur in de EU27: Cultural statistics in the spotlight, Eurostat 2011.

Tabel 2.9
Gemiddelde stijging studenten-
aantallen per jaar op het
kunstvakonderwijs en het hbo
in het algemeen

	Gemiddeld 2000-2010	Gemiddeld 2005-2010
Instroom hbo	1,8%	2,6%
Totaal studenten hbo	3,3%	3,4%
Diploma's hbo	2,2% (1999-2009)	0,4% (2005-2009)
Instroom kunstvakonderwijs	1,4%	1,8%
Totaal studenten kunstvakonderwijs	1,4%	1,9%
Diploma's kunstvakonderwijs	1,8% (1999-2009)	0,7% (2005-2009)

Bron: Etalagebestand DUO (1 cijfer HO-2010).

Indien een afwijkende periode is gehanteerd is dat tussen haakjes vermeld.

²¹ Cultuur in de EU27: Cultural statistics in the spotlight, Eurostat 2010.

Als een van de weinige hbo-opleidingen kent het kunstvakonderwijs selectie aan de poort: slechts 1 op de 5 studenten wordt toegelaten. Uit tabel 2.9 blijkt dat de studentenaantallen in het kunstvakonderwijs de afgelopen jaren mede daardoor minder sterk zijn toegenomen dan in het hbo als geheel.

Uit de accreditierapporten van de Nederlands-Vlaamse Accreditatieorganisatie (NVAO) blijkt dat kunstvakopleidingen op diverse onderdelen kwalitatief beter scoren dan andere hbo-opleidingen. Het aanbod van kunstvakonderwijs in Nederland is hoogwaardig en trekt veel studenten uit het buitenland aan. Bijna een derde van de studenten binnen de bacheloropleidingen is afkomstig uit het buitenland en binnen de masteropleidingen is dit aandeel nog groter, circa 50%. De studenten zijn (meer dan gemiddeld) tevreden over de kwaliteit van de opleiding, maar dat geldt niet voor de aansluiting van de opleiding op de arbeidsmarkt. Ongeveer een derde van de afgestudeerden van het kunstvakonderwijs meent dat de opleiding een goede basis vormt om te starten op de arbeidsmarkt, tegen bijna 59% binnen het totale hbo (zie ook tabel 2.10 op p. 24). Nederland zit hiermee onder het Europees gemiddelde (bijna 60%)²². Het kunstvakonderwijs in de Duitstalige en Scandinavische landen lijkt het op dit punt duidelijk beter te doen.

Aan alumni zijn ook vragen gesteld over de competenties die zij in hun opleiding krijgen bijgebracht. Uit de antwoorden blijkt dat de competenties die met ondernemerschap (ondernemerschap: 20%, omgevingsgerichtheid: 30% en innovatief vermogen: 30%) te maken hebben aanzienlijk lager scoren dan de aspecten creërend en reflectief vermogen (75% - 80%).

²² J. Coenen, De arbeidsmarktsituatie en competenties van afgestudeerden van het Nederlandse kunstvakonderwijs in internationaal perspectief (REFLEX), Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt (ROA), 2008.

Sectorplan hoger beroepsonderwijs

Om het kunstvakonderwijs de komende 10-15 jaar te versterken is op 16 maart 2009 aan de HBO-raad gevraagd om te komen tot een sectorplan kunstvakonderwijs. De aandachtspunten waren:

- Differentiatie, profilering en nieuwe ontwikkelingen;
- Bekostiging en selectie;
- Aansluiting op de arbeidsmarkt;
- Voortrajecten muziek en dans;
- Culturele diversiteit;
- Excellentie.

Als basis voor het sectorplan verzocht de HBO-raad een externe commissie onder leiding van Robbert Dijkgraaf advies uit te brengen. In haar advies van 28 mei 2010, *Onderscheiden, verbinden, vernieuwen*, over de toekomst van het kunstvakonderwijs, adviseert de commissie om met het sectorplan kunstvakonderwijs de eerste stap te zetten naar een meer gedifferentieerd stelsel van hoger onderwijs. Conform het advies stelde de HBO-raad in september 2010 een regieorgaan in dat het opstellen van het sectorplan begeleidt. Het sectorplan wordt in 2011 aangeboden aan de staatssecretaris van OCW.

Tabel 2.10

Aandeel afgestudeerden dat de opleiding een (zeer) goede basis vond om te starten op de arbeidsmarkt / een (zeer) goede basis vond om zich verder te ontwikkelen.

	Starten op de arbeidsmarkt	Verder Ontwikkelen
Kunsten		
Nederland	32,3%	45,9%
Zuid-Europa	25,8%	64,8%
Duitstalige staten	53,6%	44,6%
Scandinavië	60,6%	59,1%
Nieuwe EU lidstaten	44,4%	52,1%
Gemiddelde Europa	36,8%	48,5%
Totaal HBO/Bachelor		
Nederland	58,6%	59,5%
Zuid-Europa	56,6%	59,3%
Duitstalige staten	68,6%	57,2%
Scandinavië	74,3%	69,3%
Nieuwe EU lidstaten	53,0%	61,4%
Gemiddelde Europa	59,6%	60,3%

Toelichting: Percentage met 4 of 5 op een vijfpuntenschaal (helemaal niet – in zeer hoge mate)

Bron: J. Coenen, *De arbeidsmarktsituatie en competenties van afgestudeerden van het Nederlandse kunstvakonderwijs in internationaal perspectief (REFLEX)*, Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt (ROA) 2008.

Beroepspraktijk

Dat brengt ons op de vraag hoe het kunstenaars feitelijk op de arbeidsmarkt vergaat. Tabel 2.11 geeft hiervan een indruk. Het figuur gaat onder andere in op het aantal afgestudeerden van het kunstvakonderwijs dat 1,5 jaar na afronding van de opleiding werkzaam is en de gemiddelde werkloosheid binnen deze groep.

Tabel 2.11
Kunstvakonderwijs in het
Nederlandse hbo-bestel

	Aantal studenten	Instroom	Uitstroom gediplo- meerden*	Werkzaam (na 1,5 jaar)	Gemiddelde werkloos- heid**
Kunst- vakonderwijs	20.763	4.725	4.097	86%	7-9
Totaal hbo	416.946	100.312	67.083	96%	4-5

* Cijfer 2009

Bron: HBO-monitor, 2010.

** Gemiddeld over 1996-2007 in procenten

Uit de HBO-monitor blijkt dat afgestudeerden van een kunstvakopleiding het aanvankelijk wat moeilijker hebben om een plek op de arbeidsmarkt te veroveren dan de gemiddelde hbo'er. Anderhalf jaar na het afstuderen heeft gemiddeld 86% van de afgestudeerden een baan, terwijl dat cijfer onder hbo-afgestudeerden gemiddeld op 96% ligt. Dit verschil neemt af in de tijd. Een vergelijking over het jaar 2005 toonde 18,3% werkloosheid anderhalf jaar na het afstuderen en 11,1% werkloosheid 5 jaar na het afstuderen.²³ Het is vooral de vakrichting autonome beeldende kunst die minder goed scoort. Het werkloosheidspercentage onder beeldend kunstenaars ligt 8% hoger dan het gemiddelde van het hbo en 4% hoger dan het gemiddelde van het kunstvakonderwijs. Voor het theateronderwijs lijkt het absorptievermogen van de arbeidsmarkt daarentegen redelijk in balans met de uitstroom van de acteursopleidingen. Studenten op het gebied van de podiumkunsten (waaronder muziekstudenten) vinden gemiddeld zelfs sneller een baan dan andere studenten in het hbo. Dit komt waarschijnlijk door de uitbreiding van het werkveld voor acteurs met film- en televisieproducties.

Van een aantal specifieke kunstvakopleidingen is bekend in welke branche en in welk beroep afgestudeerden terechtkomen. Afgestudeerden in de richtingen autonome beeldende kunst, muziek en vormgeving zijn doorgaans werkzaam in de eigen branche. Ze gaan werken bij theaters en schouwburgen, worden grafisch vormgever of musicus. Een minderheid heeft in de eigen of een andere branche een andersoortige baan, wat varieert van een baan in de gezondheidszorg tot marketingassistent.²⁴ Bij afgestudeerden van de richting docent beeldende kunst is sprake van een geheel ander patroon. Een deel gaat aan de slag in het onderwijs of bij musea, maar een vijfde is anderhalf jaar na afstuderen werkzaam in de thuiszorg of de kinderopvang als alfahulp, sociaal werker of crècheleider. Bij afgestu-

²³ J. Coenen, De arbeidsmarktsituatie en competenties van afgestudeerden van het Nederlandse kunstvakonderwijs in internationaal perspectief (REFLEX). Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt (ROA), 2008.

²⁴ Schoolverlaters tussen onderwijs en arbeidsmarkt 2008, ROA, 2009.

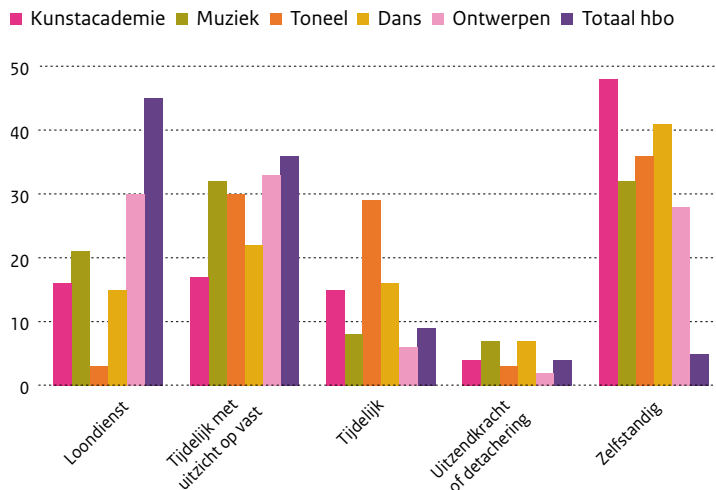
deerden van de dansopleidingen zien we dat meer dan de helft in de dans of muziek gaat werken, maar een deel vindt emplooi in de horeca. Afgestudeerden van een toneelopleiding hebben juist vaker (46%) een baan die alleen met de gevolgte studie gedaan kan worden.²⁵

Veel mensen uit de culturele sector werken als zelfstandig ondernemer (zzp'er). Figuur 2.12 illustreert dit voor de afgestudeerden met een kunstgerelateerde opleiding. Vooral afgestudeerden van de kunstacademie opereren vaker als zelfstandige, terwijl degenen die een ontwerpopleiding hebben gevolgd juist vaker dan bij de andere kunstopleidingen in loondienst werken. Uit het figuur valt ook op te maken dat afgestudeerden van het kunstvakonderwijs minder zeker zijn van een baan dan gemiddeld. Naast het feit dat afgestudeerden van het kunstonderwijs minder zeker zijn van een baan, werken ze gemiddeld ook minder dagen. Gemiddeld werkt een afgestudeerde hbo'er 4,6 dagen per week. Afgestudeerden van een muziekopleiding werken bijvoorbeeld gemiddeld een dag minder en zijn daarom ook voor minder uren gecontracteerd. Bij de andere opleidingen is er wat betreft het gemiddelde aantal dagen geen verschil. Ze zijn echter wel voor minder uren gecontracteerd. Afgestudeerden van kunstopleidingen verdienen tot slot gemiddeld minder dan andere hbo'ers. Een hoog inkomen lijkt voor afgestudeerden van het kunstvakonderwijs echter niet de belangrijkste drijfveer bij de keuze voor een baan. Het onderzoek Studie en Werk²⁶ toont aan dat afgestudeerden uit het kunstonderwijs veel vaker een baan accepteren omdat zij affiniteit met het product of de dienst hebben. Gemiddeld bedraagt dit aandeel onder de hbo'ers 35%, terwijl bij toneelopleidingen het aandeel op maar liefst 69% ligt.

²⁵ Studie en Werk, SEO, 2010.

²⁶ Studie en Werk, SEO, 2010.

Figuur 2.12
 Kenmerken dienstverband
 hbo-afgestudeerden van
 het kunstvakonderwijs

Studie en Werk, SEO, 2010.

De Wet Werk en Inkomen Kunstenaars (WWIK) is erop gericht om voor afgestudeerden van het kunstvakonderwijs een renderende beroepspraktijk mogelijk te maken. De WWIK is in 2005 ingesteld als opvolger van de WIK (Wet Inkomensvoorziening voor Kunstenaars). In het regeerakkoord van het kabinet Rutte-Verhagen is het voornemen opgenomen de WWIK af te schaffen. Afgestudeerden van het kunstvakonderwijs die geen baan kunnen vinden vallen dan onder de reguliere bijstand.

Hoofdstuk 3

Sociaal-

maatschappelijke

waarde van

cultuur

3.1 Inleiding

Cultuur vertegenwoordigt naast economische ook belangrijke maatschappelijke waarden²⁷. De waarde die mensen aan kunst en cultuur toekennen toont zich in hun gevoelens, opinies en gedrag. Het gegeven dat mensen waarde toekennen aan cultuur heeft ook effecten op de maatschappij als geheel.

Deze sociaal-maatschappelijke waarde van cultuur is op verschillende manieren in beeld te brengen. De hier gehanteerde invalshoeken zijn:

- draagvlak;
- publieksbetrokkenheid;
- amateurkunst;
- vrijwilligerswerk en vriendenverenigingen;
- cultuureducatie in het onderwijs.

3.2 Draagvlak

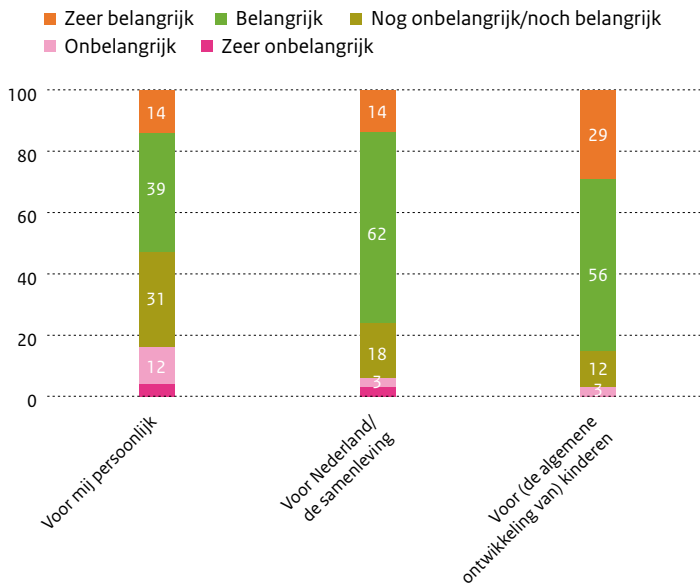
Als je mensen vraagt naar het belang van kunst en cultuur en daarbij uitgaat van een brede definitie (dus niet alleen de 'hoge' kunsten), dan blijkt er sprake te zijn van een groot draagvlak voor kunst en cultuur (zie figuur 3.1). Meer dan drie kwart van de bevolking vindt kunst en cultuur belangrijk 'voor Nederland/ de samenleving'. Een nog groter aandeel (85%) vindt kunst en cultuur belangrijk voor de algemene ontwikkeling van kinderen. Die percentages zijn iets lager wanneer gevraagd wordt naar de persoonlijke betekenis van kunst en cultuur: dan blijkt kunst en cultuur voor ruim de helft van de Nederlandse bevolking van direct persoonlijk belang.²⁸

²⁷ F. Hoefnagel, Een nieuwe toekomst voor het cultuurbeleid, WRR 2009.

²⁸ De betekenis van kunst en cultuur in het dagelijks leven, Motivaction 2010, p 24.

Figuur 3.1

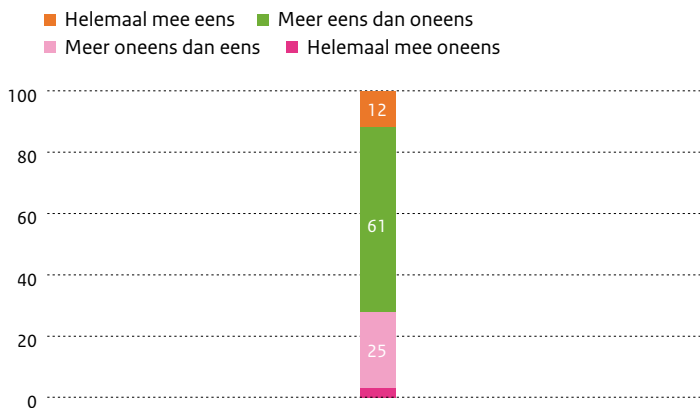
Het belang van kunst en cultuur: 'In hoeverre vindt u kunst en cultuur belangrijk voor u persoonlijk, in het algemeen en voor de algemene ontwikkeling van kinderen?'

Bron: De betekenis van kunst en cultuur in het dagelijks leven, Motivaction 2010.

Figuur 3.2

Het belang van kunst en cultuur: 'Kunst en cultuur is belangrijk voor binding met de Nederlandse identiteit.'

Bron: De betekenis van kunst en cultuur in het dagelijks leven, Motivaction 2010.

In het politiek-maatschappelijke debat van het afgelopen decennium over identiteit, nationaal bewustzijn en sociale cohesie van de samenleving, speelde cultureel erfgoed een belangrijke rol. Veelzeggend was het debat over het samenstellen van een cultuurhistorische canon van Nederland, die in augustus 2010 in de kerndoelen van het onderwijs is opgenomen. Het is een instrument om vorm te geven aan een wij-gevoel, een gevoel van samenhang en identiteit in de samenleving. Het verwijst naar hoe wij Nederlanders zijn geworden, wie we zijn.

Voor de ontwikkeling van nationale identiteit en staatsvorming zijn de nationale, provinciale en gemeentelijke archieven van groot belang. Hierin is de roerige geschiedenis van Nederland terug te vinden. Het merendeel van de (digitale) archiefbezoekers bestaat uit mensen die onderzoek doen naar de geschiedenis van de eigen familie; ze maken een stamboom. Uit de bezoekcijfers van het Centraal Bureau voor Genealogie blijkt dat die belangstelling voor stamboomonderzoek, ook door de mogelijkheid van digitaal bezoek, alleen maar toeneemt. De internetsite had in 2006 nog 869.371 bezoekers terwijl zij in 2010 1.993.429 bezoekers trok.

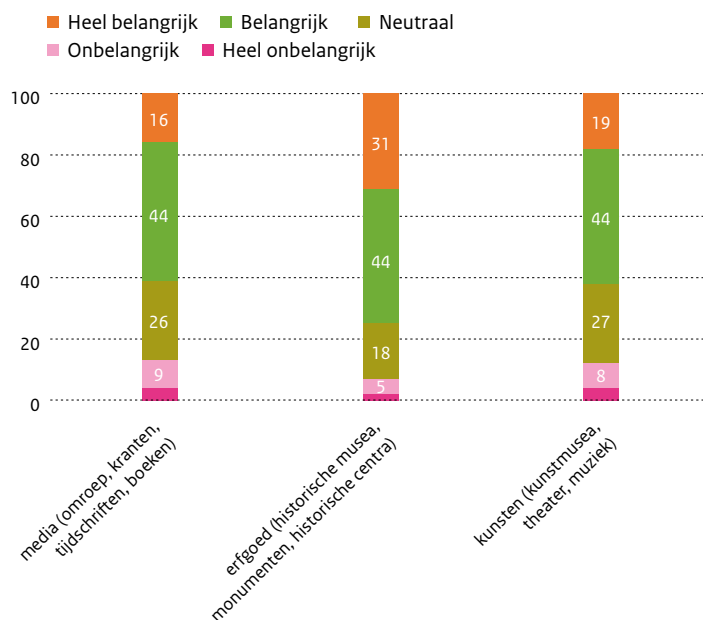
Verborgen verleden

In de televisieserie *Verborgen Verleden* van de NTR gaan bekende Nederlanders op zoek naar hun familiegeschiedenis. Mensen als scenarioschrijfster Maria Goos, politica Mei Li Vos, schrijver Tommy Wieringa, advocaat Gerard Spong en zangeres Willeke Alberti laten zien dat over iedere familie verhalen te vinden en te vertellen zijn. Voor de historicus Maarten van Rossem was zijn eigen geschiedenis een verrassing. Na een speurtocht in het Nationaal Archief en de archieven van Amsterdam en Delft blijkt zijn voorvader in de 11e generatie de zeeheld Maarten Harpertsz Tromp te zijn, die in 1639 de Spaanse Armada versloeg. Bij het praalgraf van Tromp in de Oude Kerk te Delft mijmert Van Rossem in de televisieaflevering dat hij wel tevreden is met zijn voorvader, want 'onze zeehelden waren toch onze ware helden, zij beschermden de internationale handel van Nederland'.

Het Centraal Bureau voor Genealogie werkt mee aan de serie en doet al het vooronderzoek. Tijdens en na de afleveringen stijgt het aantal bezoekers aan de site van het CBG explosief.

Als we kijken naar het draagvlak voor het voeren van cultuurbeleid door de overheid, dan blijkt dat de ondersteuning van de kunsten, erfgoed en media redelijk breed gedragen wordt. Ongeveer twee derde van de bevolking vindt steun door de overheid aan media en kunsten (heel) belangrijk, voor erfgoed loopt dit op tot drie kwart (figuur 3.3).²⁹

Figuur 3.3
Het belang van overheidssteun aan kunst en cultuur: 'Hoe belangrijk vindt u het dat de overheid kunst en cultuur ondersteunt?'

Bron: De Sociale Staat van Nederland, SCP 2009.

Terecht is er elders op gewezen dat deze manier van bevragen ertoe kan leiden dat mensen het belang van zaken overschatten³⁰. In het dagelijks leven moeten mensen keuzes maken, net zoals de overheid, bij het besteden van schaarse middelen en tijd. Het Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB)³¹ leert ons iets over het draagvlak voor cultuur als mensen moeten kiezen. In het COB, uitgevoerd eind 2010, werd aan burgers gevraagd van 17 beleidsvelden aan te geven of zij vinden dat de Rijksoverheid daar (veel) minder of (veel) meer geld aan zou moeten besteden. 12% van de bevolking was van mening dat de overheid (veel) meer geld zou

²⁹ De sociale staat van Nederland 2009, Sociaal en Cultureel Planbureau 2009, p 278.

³⁰ A. van den Broek. Het draagvlak voor cultuur, in: T. IJdens e.a. (red.) Jaarboek actieve cultuurparticipatie 2011. Praktijk, projecten, participatie. Fonds voor Cultuurparticipatie, 2011 (te verschijnen).

³¹ Continu onderzoek burgerperspectieven, COB Kwartaalbericht 2010-4.

moeten besteden aan 'het stimuleren van kunst en cultuur', 48% vond dat de overheid hier (veel) minder aan uit zou moeten geven. Van de 17 beleids-terreinen stonden alleen 'bijdragen aan internationale militaire missies en conflictbeheersing' en 'bijdragen aan de ontwikkeling van arme landen' hoger op de bezuinigingsranglijst.

Deze bevindingen uit onderzoek lijken tegenstrijdiger dan ze zijn. Niet iedereen die kunst en cultuur belangrijk vindt, hoeft ook van mening te zijn dat de overheid er op dit moment meer geld aan zou moeten geven. De overheid is waar het financiering van kunst en cultuur aangaat ook lang niet altijd de belangrijkste partij. Het brede algemene draagvlak voor kunst en cultuur, en het breed gevoelde belang daarvan voor de Nederlandse identiteit, is wel een indicatie dat er ook draagvlak bij de bevolking bestaat voor een grotere maatschappelijke en financiële steun aan kunst en cultuur.

Kunst en gezondheidszorg

Gezondheidszorg is één van de belangrijkste onderwerpen op de maatschappelijke agenda, die alle geledingen van de samenleving raakt, ongeacht rang of stand. Kunst blijkt een positieve invloed te hebben op het genezingsproces. Door kunst te betrekken in de behandeling kan het herstel voorspoediger verlopen, zowel fysiek als mentaal. Dit kan resulteren in een korter verblijf in de kliniek of het verzorgingstehuis, maar belangrijker is dat de kwaliteit van het verblijf voor patiënt, zorgverlener en/of direct betrokkenen als aangenamer, prikkelender of stimulerender wordt ervaren.

In Nederland zijn verschillende organisaties actief op het terrein van kunst en zorg. Zo buigt SKOR (Stichting Kunst en Openbare Ruimte) zich over kunst in zorginstellingen. Aanvankelijk vulde kunst de architectuur en inrichting van zorginstellingen aan, bijvoorbeeld met beelden bij de entree en schilderijen in de gangen. In de loop der jaren is dit verschoven naar een benadering waarbij kunstenaars nauwer betrokken zijn bij de patiënten. De Coupé (2008) van Lino Hellings en Yvonne Drôge Wendel is een succesvol voorbeeld: een nagebootste treincoupé waar bewoners van een zorgcentrum in Delft in treinstoelen kunnen zitten, terwijl filmbeelden van een typisch Nederlands polderlandschap aan hen voorbij trekken. Na oplevering stond de telefoon bij SKOR roodgloeiend: verpleeghuizen van Duitsland tot Italië wilden ook zo'n treincoupé³².

3.3 Culturele participatie als uiting van betrokkenheid

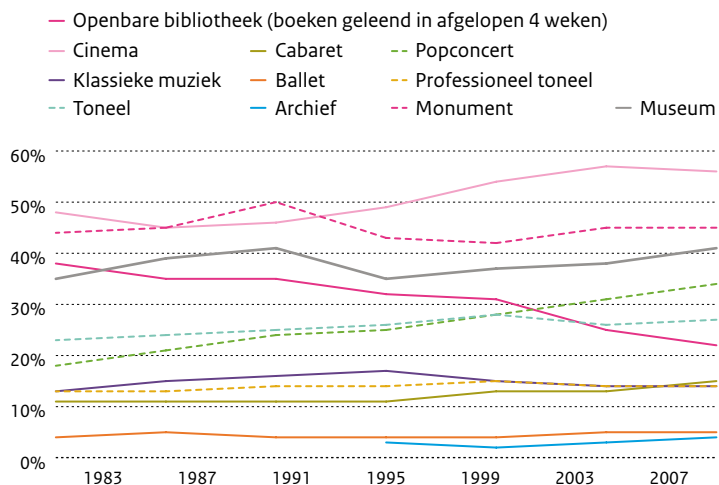
Deelname aan culturele activiteiten (receptief of actief) is een belangrijke indicator voor de betrokkenheid van publiek bij kunst en cultuur. Nederland behoort op het gebied van publieksbetrokkenheid tot de koplopers van Europa. Zo staat Nederland in de Europese top drie met theaterbezoek, het lezen van boeken en het bezoeken van historische monumenten, musea of galerieën.³³ Binnen de culturele sector bestaan echter grote verschillen en de afgelopen jaren dalen de bezoekersaantallen bij sommige disciplines, vooral bij duurere en traditionele podiumkunsten (bijvoorbeeld opera) en bij bibliotheken (zie figuur 3.4). De samenhang met de economische ontwikkelingen wordt toegelicht in hoofdstuk 4 (4.2.1 Publieksinkomsten: bezoeken en prijselasticiteit). De ontwikkeling binnen de disciplines komt aan de orde in hoofdstuk 5. Hieronder gaat het over de relatie tussen publieksbetrokkenheid en technologische en demografische ontwikkelingen.

³² Sandra Smets, NRC Handelsblad, 30 oktober 2009.

³³ Special Eurobarometer 278, Europese Commissie, 2007, p. 16.

Figuur 3.4

Ontwikkeling van receptieve cultuurdeelname. Aandeel van de bevolking dat ten minste één keer in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête het genre heeft bezocht (tenzij anders aangegeven), bevolking van 6 jaar en ouder.

Bron: Cultuurbewonderaars en cultuurbeoefenaars, SCP, 2009.

Technologische ontwikkelingen

Digitalisering heeft gevolgen voor publieksbetrokkenheid. Voor volwassenen waren in 2009 de gedrukte media, gevolgd door audiovisuele media, nog de belangrijkste informatiebronnen om informatie over cultuur te vergaren, maar voor tieners (12-18 jaar) heeft het internet hier inmiddels de eerste plaats ingenomen³⁴. En hoewel bij de meeste disciplines de toegangsbewijzen nog vooral via de kassa worden bemachtigd, is internet al het belangrijkste verkooppunt voor theater en populaire muziek³⁵.

Internet biedt culturele instellingen een extra kanaal om in contact te komen met hun publiek, en het is voor culturele instellingen belangrijk zich aan te passen aan het nieuwe gedrag van consumenten in de digitale wereld. Maar met name de gesubsidieerde instellingen hebben hierin nog een weg te gaan³⁶. Overigens geldt dat de online culturele belangstelling hoofdzakelijk de offline belangstelling weerspiegelt³⁷.

³⁴ M. Schols, M. Duimel en J. de Haan, Hoe cultureel is de digitale generatie? Het internetgebruik voor culturele doeleinden onder schoolgaande tieners, SCP 2011, p 40.

³⁵ F. Huysmans en J. de Haan, Alle kanalen staan open. De digitalisering van media-gebruik, SCP, 2010, p 147 e.v.

³⁶ V. Frissen, De digitalisering van het culturele domein: van e-cultuur naar zwart gat, in: Cultuur en media in 2015, Boekmanstudies/Ministerie van OCW, 2009.

³⁷ M. Schols, M. Duimel, J. de Haan, Hoe cultureel is de digitale generatie? Het internetgebruik voor culturele doeleinden onder schoolgaande tieners, SCP, 2011, p 41 en 65.

Digitalisering van cultuuraanbod

Van 2006 tot 2009 voerde SenterNovem de subsidieregeling 'Digitalisering met beleid' uit. Het doel van deze regeling was een duurzame inbedding van het digitaliseringsproces bij de culturele erfgoedinstellingen (zoals musea, archieven en bibliotheken) in hun organisatie, beleid en processen en het stimuleren van nieuwe toepassingen van digitaal cultureel erfgoed. Momenteel is een aantal digitaliseringsprojecten gaande die een directe verbetering van de toegankelijkheid voor het publiek bieden. Beelden voor de Toekomst en de Bibliotheekvernieuwing zijn hiervan belangrijke voorbeelden.

Digitalisering en beheer/ontsluiting van erfgoed

Met het project Beelden voor de Toekomst is materiaal uit de archieven van het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid, EYE Film Instituut Nederland en het Nationaal Archief gedigitaliseerd. Dit om te voorkomen dat het verloren gaat én om het toegankelijk te maken voor educatieve doeleinden en het brede publiek. Het betreft duizenden uren film- en videomateriaal. Beelden voor de Toekomst is gestart op 1 juli 2007 en heeft een verwachte looptijd van zeven jaar. Begroot was € 173 miljoen, waarvan het grootste deel door het Fonds Economische Structuurversterking werd gefinancierd.

Digitalisering en bibliotheken

Bij bibliotheken is er een daling in de uitleen van non-fictie/informatieve werken. Oorzaken hiervan zijn technologische ontwikkelingen (digitalisering, internet, veranderend mediagebruik, e-books) en veranderingen in de leescultuur (print wordt steeds minder gelezen). De vanzelfsprekende rol van de openbare bibliotheek als publieke toegang tot informatie en cultuur komt daarmee onder druk te staan. Het programma Bibliotheekvernieuwing werkt aan betere aansluiting op het huidige informatiegedrag en mediagebruik, met de vorming van een landelijke digitale bibliotheek (een omvangrijk programma met een jaarlijks budget van € 20 miljoen).

Demografische ontwikkelingen

De publieksbetrokkenheid bij kunst en cultuur is niet voor iedereen even groot. Doorgaans is deze groter bij hoogopgeleiden, autochtonen, inwoners van de vier grote gemeenten en vrouwen.

Wat betreft diversiteit van personeel bevindt de cultuursector zich in de middenmoot, vergeleken met sectoren als onderwijs, zorg, openbaar bestuur en veiligheid. Met 8,3% niet-westerse allochtonen en 13,9% westerse allochtonen is de diversiteit van het personeel van culturele instellingen vergelijkbaar met of iets hoger dan de Nederlandse beroepsbevolking met een startkwalificatie.³⁸

De diversiteit van besturen blijft iets achter. Culturele instellingen geven aan meer moeite te hebben met het werven van allochtone bestuursleden dan met het werven van allochtoon personeel. Dit kan verband houden met de wijze van werving: waar de werving van bestuurders vooral een aangelegenheid is van het zittende bestuur, is het wervingsbeleid voor personeel grotendeels extern gericht. De afgelopen jaren is het aandeel vrouwen in besturen geleidelijk toegenomen. In 2010 bestaat een bestuur van een culturele instelling voor 35% uit vrouwen, het personeel voor 53%.

³⁸ Diversiteit van culturele instellingen, APE, 2010. Dit onderzoek heeft betrekking op instellingen die meerjarig gefinancierd worden in de BIS, en door cultuurfondsen van de Rijksoverheid en de G4.

Een ruime meerderheid van de instellingen vindt dat een divers samengesteld bestuur en personeelsbestand helpt om nieuwe doelgroepen beter te bereiken. Tegelijkertijd worden steeds meer kunstenaars door andere culturele tradities beïnvloed of maken daarvan deel uit. Deze veranderingen, nationaal en internationaal, zullen steeds belangrijker worden voor de ontwikkeling en vernieuwing van kunst en cultuur.

3.4 Amateurkunst

Veel Nederlanders besteden een deel van hun vrije tijd actief aan kunst en cultuur, omdat zij dit leuk en belangrijk vinden voor hun persoonlijke ontwikkeling. In hoofdstuk 2 was al te zien dat amateurkunstenaars jaarlijks een substantieel bedrag uitgeven aan amateurkunst: op jaarbasis 1,35 miljard euro. De hoeveelheid geld die mensen bereid zijn uit te geven is een uitdrukking van de waarde die zij eraan hechten. Maar ook de hoeveelheid tijd die mensen hierin investeren is een indicatie. Bijna de helft van de Nederlanders van 6 jaar en ouder doet aan kunstbeoefening in de vrije tijd (zie tabel 3.5). Dit zijn ruim 7,2 miljoen mensen.

Ruim een derde van de amateurkunstenaars volgt lessen in kunstbeoefening. De particuliere markt is de grootste leverancier van lessen voor de amateurkunstenaars (40% van het aanbod komt vanuit de particuliere markt). De centra voor de kunsten nemen 20% van het lesaanbod voor hun rekening en verenigingen 13%. De overige 27% van het aanbod komt van kleinere aanbieders of is digitaal.

Tabel 3.5
Amateurkunstbeoefening
naar discipline en sekse

	Totaal	Gemiddeld aantal disciplines per inwoner	Gemiddeld aantal disciplines per kunstbeoefenaar	Muziek	Theater	Dans	Beeldende kunst	Nieuwe media	Creatief schrijven
Totaal	48%	0,8	1,7	22%	3%	11%	23%	18%	7%
Man	44%	0,7	1,6	20%	2%	6%	14%	22%	5%
Vrouw	55%	1	1,8	25%	4%	15%	31%	14%	8%

Bron: A. van den Broek, FAQ's over kunstbeoefening in de vrije tijd. SCP, 2010.

De toekomst van de amateurkunstbeoefening

Onderzoek van het SCP³⁹ geeft aan dat het aantal mensen dat aan kunstbeoefening doet in de komende jaren ongeveer gelijk zal blijven, maar dat de manier waarop zij dit doen sterk zal veranderen. Het SCP signaleert dat de geëmancipeerde, zelfstandige kunstbeoefenaar (kunstbeoefening 2.0) in opkomst is: gitaarles via internet, maar ook digitale communities en een meer zelfbewuste klanthouding richting instellingen en verenigingen. Het SCP constateert ook dat de instellingen, zoals centra voor de kunsten, muziekscholen maar ook de amateurverenigingen nu nog niet altijd ingesteld zijn op de kunstbeoefenaar 2.0.

3.5 Vrijwilligerswerk en vriendenverenigingen

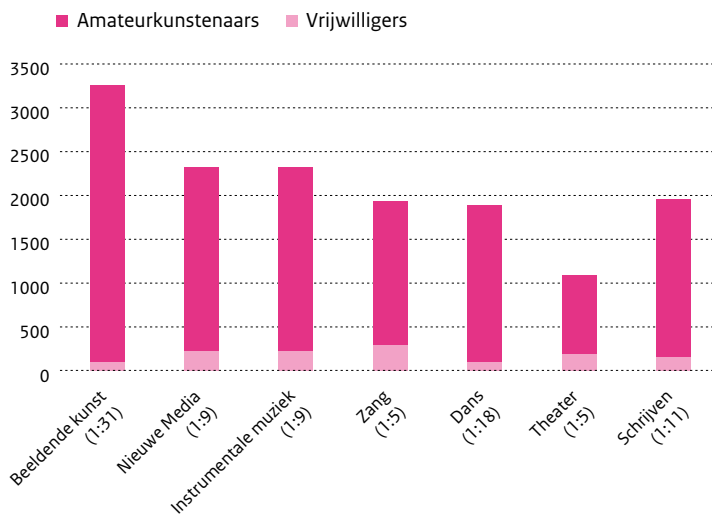
In de culturele sector zijn veel vrijwilligers werkzaam. Van alle Nederlandse vrijwilligers is 11% actief in organisaties op het gebied van amateurkunst (zang, muziek, toneel, beeldende vorming), zo heeft het CBS becijferd voor het jaar 2007.⁴⁰ De Monitor Amateurkunst (2009) komt zelfs tot een aantal van 1 miljoen vrijwilligers in de leeftijd vanaf 16 jaar binnen organisaties die zich met amateurkunst bezighouden⁴¹. De gemiddelde tijdsbesteding aan het vrijwilligerswerk is 12 uur per maand.

³⁹ A. van den Broek, FAQ's over kunstbeoefening in de vrije tijd, SCP, 2010.

⁴⁰ CBS-cijfers zoals aangehaald in: P. Dekker en J. de Hart (red.), Vrijwilligerswerk in meervoud, Civil society en vrijwilligerswerk 5, SCP, 2009, p.33.

⁴¹ Monitor Amateurkunst in Nederland, Kunstfactor, sectorinstituut Amateurkunst, 2009.

Figuur 3.6
Aantallen en verhoudingen
vrijwilligers en amateurs per
kunstdiscipline

Bron: Amateurkunst - de feiten.
Monitor Amateurkunst in Nederland 2009, Kunstfactor, 2010.

Ook in professionele culturele organisaties is sprake van veel vrijwilligerswerk. In de podiumkunsten is het aandeel van de vrijwilligers ongeveer een kwart. Kleinere podia hebben een nog groter aandeel vrijwilligers.⁴² Ook bij musea is het aandeel vrijwilligers groot: zo'n 20.000 tot 40.000, afhankelijk van de manier van schatten. Tegenover elke betaalde kracht staan in deze sector twee vrijwilligers.⁴³ Uit een onderzoek naar vrijwilligerswerk in musea⁴⁴ bleek dat een derde van de organisaties volledig draait op vrijwilligers. Bijna 90% van de respondenten geeft aan dat vrijwilligers onmisbaar zijn voor het museum. De reden van musea en kunstinstituten om vrijwilligers in te zetten is niet alleen van financiële aard. Werken met vrijwilligers is ook een traditie, daarnaast hebben vrijwilligers kwaliteiten die instellingen goed kunnen gebruiken, zoals een grote betrokkenheid, flexibiliteit, specifieke expertise, publieksvriendelijke houding. Zij zorgen voor een sterke binding van de instelling met de omgeving. Het totale aantal vrijwilligers is tussen 1995 en 2003 stabiel gebleven, terwijl het aantal leden van erfgoedorganisaties groeide (zie tabel 3.7).

⁴² Het grote poppodiumonderzoek, Vereniging Nederlandse poppodia en festivals, 2009.

⁴³ CBS Statline, musea; grootteklasse, bezoekersaantallen en personeel per soort museum, 2007.

⁴⁴ Frank Huysmans, Jos de Haan, Het bereik van het verleden, Ontwikkelingen in de belangstelling voor cultureel erfgoed, Het culturele draagvlak deel 7, Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag december 2007, 2 pag 165.

Tabel 3.7

Lidmaatschap, vrijwilligerswerk en zelf verzamelen erfgoed bevolking van 16 jaar en ouder in procenten

	1995	2003
Lid historische vereniging	2,9	3,5
Lid vriendenvereniging museum	2,2	2,4
Lid organisatie cultuurbehoud	6,7	7,1
Lid van één van deze drie	9,3	10,2
Vrijwilliger	1,5	1,5
Zelf verzamelen	9,8	10,2

* Ten minste 1x per jaar

Bron: Het bereik van het verleden, SCP, 2007.

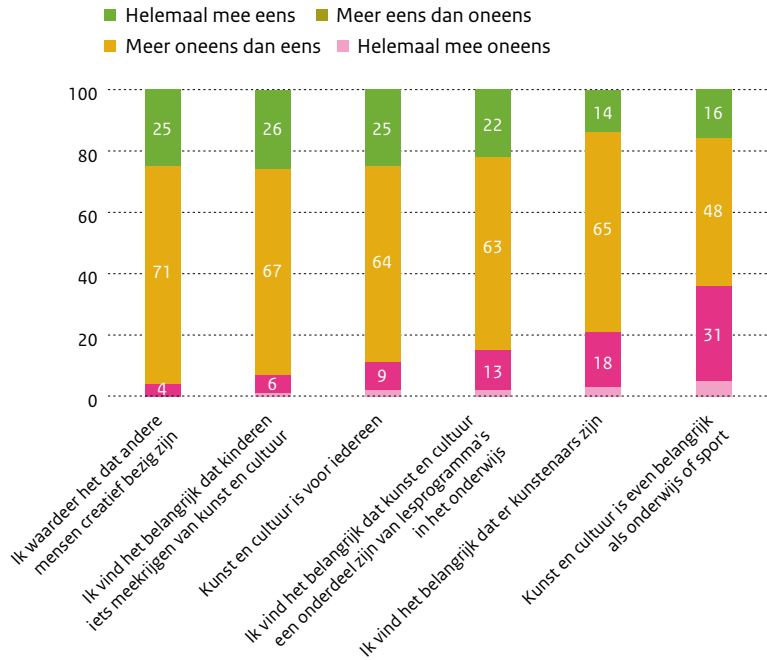
Onder de vrijwilligers en de leden van verschillende soorten erfgoedorganisaties zijn hoger opgeleiden en ouderen oververtegenwoordigd. In de periode 1995-2003 is het overwicht van hoger opgeleiden kleiner geworden en dat van ouderen juist toegenomen. Hoewel de kring van actief betrokkenen dus is gegroeid, vergrijsst het bestand van leden en vrijwilligers. Op korte termijn levert dit weinig problemen op, aangezien de babyboomgeneratie vrij omvangrijk is en bovendien gemiddeld hoger is opgeleid dan eerdere generaties. Op wat langere termijn kan verdere vergrijzing zonder toevoer van nieuw bloed echter leiden tot ledenverlies en dalende inzet van vrijwilligers. Een speciale vorm van vrijwillige betrokkenheid bij culturele instellingen is de vriendenvereniging⁴⁵. Veel culturele instellingen zoals musea, schouwburgen en concertzalen, orkesten en gezelschappen, maar ook amateurkoren en -gezelschappen hebben een vriendenvereniging. Vooral bij de Nederlandse musea is dit het geval. Van de leden van de Nederlandse Museum Vereniging (NMV) heeft de helft een vriendenvereniging, van de leden van de Vereniging van Schouwburgen (VSCD) een derde, en van de gezelschappen aangesloten bij de Nederlandse Associatie voor Podiumkunsten (NAPK) iets minder dan een derde. Deze verenigingen dragen financieel bij aan hun instelling als donateur of werven financiële steun bij het bedrijfsleven. Veel verenigingen leveren daarnaast vrijwilligers voor ondersteunende activiteiten.

⁴⁵ A. van den Broek (2011, te verschijnen). "Het draagvlak voor cultuur", in: T. IJdens e.a. (red) Jaarboek actieve cultuurparticipatie 2011. Praktijk, projecten, participatie. Utrecht: Fonds voor Cultuurparticipatie.

3.6 Cultuureducatie

Vrijwel alle Nederlanders vinden het belangrijk dat kinderen iets meekrijgen van kunst en cultuur (93%) en bijna vier op de vijf (79%) vinden het noodzakelijk dat kunst en cultuur een onderdeel is van lesprogramma's in het onderwijs. Vooral voor kunst en cultuur als onderdeel van de algemene ontwikkeling van kinderen is het draagvlak onder de Nederlandse bevolking zeer groot. Het gaat hierbij om kunstbeleving binnen het onderwijs, maar ook buiten het onderwijs. In dat laatste geval betreft het bijvoorbeeld een brede school, een vereniging of buurtactiviteiten zoals kindertheater of kinderconcerten.

Figuur 3.8
Algemeen belang van kunst en cultuur

Bron: De betekenis van kunst en cultuur in het dagelijks leven, Motivaction 2010.

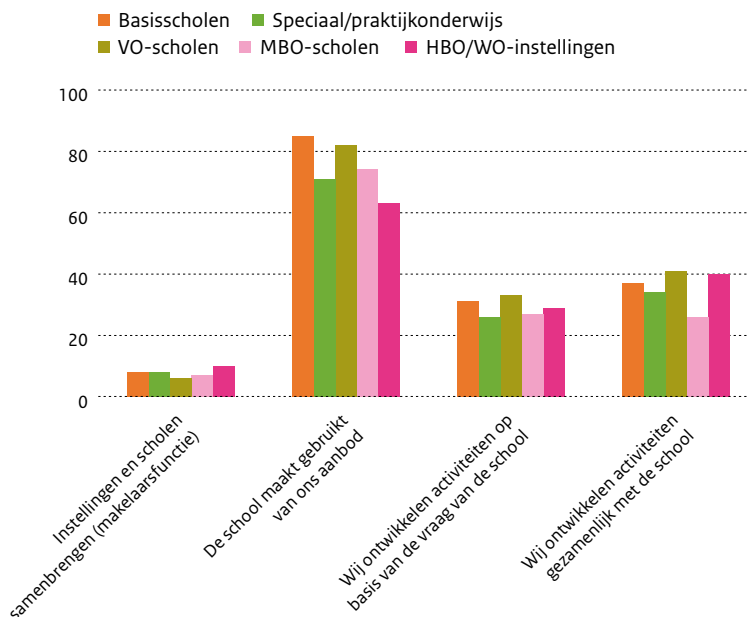
Het overgrote deel van culturele instellingen dat subsidie ontvangt van het Rijk of een publiek fonds (83%) houdt zich bezig met cultuureducatie. Dit doen zij zelfstandig of in samenwerking met scholen⁴⁶. Dat is veel, vooral gezien het feit dat cultuureducatie niet altijd deel uit maakt van de prestatieafspraken bij de subsidiering van instellingen. Opvallend is dat slechts 56% van de instellingen educatie heeft opgenomen als post op de begroting.

De instellingen richten zich bij cultuureducatie vooral op de leeftijdscategorie 12-19. In overeenstemming daarmee organiseren de instellingen het vaakst educatieve activiteiten voor of met scholen voor voortgezet onderwijs (78% van de instellingen). Het primair onderwijs blijft daar bij achter (62% van de instellingen). Het primair onderwijs maakt vooral gebruik van gemeentelijk gefinancierde instellingen, zoals de bibliotheken en de centra voor de kunsten. Voor de bibliotheeksector geldt dat klassen uit het primair onderwijs massaal over de bibliotheekvloer komen voor ondersteuning bij het taal- en leesonderwijs. Bibliotheken zijn vanuit hun kerncompetenties bijzonder gericht op cultuureducatie en zetten zich in voor leesbevordering, bestrijding van laaggeletterdheid en het bijbrengen van mediawijsheid. Zowel in het primair als in het voortgezet onderwijs bezoeken leerlingen meermalen per jaar musea en maken ze gebruik van de cultuurhistorische omgeving van de school.

Voor de jeugd (kinderen en jongeren tot 19 jaar) bestaan de educatieve activiteiten van instellingen met rijkssubsidie vooral uit bezoeken aan de instelling voor een voorstelling of rondleiding. Workshops en projecten staan op 2 en 3. De culturele instellingen werken op verschillende manieren voor en met het onderwijs, maar het aanbodgericht werken – waarbij de school gebruik maakt van het aanbod van de instelling – is duidelijk dominant. Toch geeft een aanzienlijk deel van de instellingen aan (daarnaast) ook te werken op basis van de vraag van scholen of samen met scholen activiteiten te ontwikkelen.

⁴⁶ Enquête cultuureducatie onder rijksgesubsidieerde instellingen, Oberon, 2011 (te verschijnen).

Figuur 3.9
 Rol van de instelling
 bij samenwerking met
 het primair- en voortgezet
 onderwijs

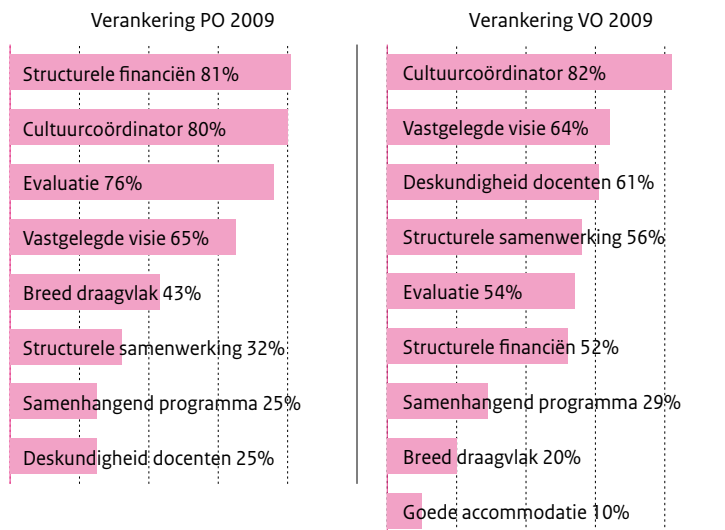

Uit de Monitor cultuureducatie⁴⁷ is af te leiden in welke mate scholen cultuureducatie hebben opgenomen in het onderwijsprogramma. Meer dan 80% van scholen in het primair onderwijs beschikt over structurele financiën voor cultuureducatie en over een cultuurcoördinator. Ook evalueert ruim driekwart van de scholen in het primair onderwijs zijn activiteiten op het gebied van cultuureducatie. In het voortgezet onderwijs is de verankering van de functie van cultuurcoördinator vergelijkbaar, maar lopen structurele financiën en evaluatie achter. Slechts een kwart van de scholen in het primair en voortgezet onderwijs werkt met een doorgaande leerlijn. Hieruit blijkt dat het werken met een samenhangend programma achterblijft. Ook blijkt dat scholen de deskundigheid van docenten ten aanzien van cultuureducatie laag inschatten. Dat laatste sluit aan bij het verdwijnen van vakleerkrachten, met name in het primair onderwijs. In 1988 had nog 66% van de scholen een vakleerkracht voor een kunstvak. In 2009 was dit nog maar 19%. De meest verankerde aspecten hebben vooral betrekking op de organisatorische randvoorwaarden en minder op de inhoud van cultuureducatie.

⁴⁷ Cultuureducatie in het primair en voortgezet onderwijs. Monitor 2008-2009, Sardes en Oberon, 2009.

Figuur 3.10

Indicatoren verankering cultuureducatie PO en VO, aflopend van meest naar minst verankerd in 2009

Bron: Cultuureducatie in het primair en voortgezet onderwijs. Monitor 2008-2009, Sardes en Oberon, 2009.

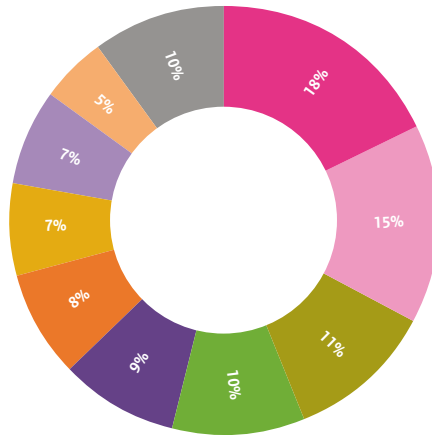
De Cultuurkaart, een stimulans voor cultuurparticipatie onder scholieren, was in schooljaar 2009-2010 voor het tweede jaar in gebruik. De kaart heeft een waarde van 15 euro (gefinancierd door het Rijk), met een additionele 10 euro voor scholieren in het vak culturele en kunstzinnige vorming (gefinancierd door VSBfonds). Veel culturele instellingen bieden bovendien korting aan kaarthouders. Vrijwel alle vo-scholen nemen deel en 88% van de kaarten is geactiveerd. In totaal is er in schooljaar 2009-2010 12,4 miljoen euro besteed met de Cultuurkaart. Dit is 88% van het budget, wat een stijging van 9% ten opzichte van het eerste jaar betekent. De meeste bestedingen van de Cultuurkaart gaan naar de centra voor de kunsten. Het bioscoop/filmbezoek met gebruik van de Cultuurkaart is bijna gehalveerd ten opzichte van het eerste jaar.⁴⁸

In 2010 concludeerde de Algemene Rekenkamer dat de cultuurkaart door een teveel aan doelstellingen tamelijk ingewikkeld van opzet is en oneigenlijk gebruik niet uitsluit. In het regeerakkoord van het kabinet Rutte-Verhagen is daarom opgenomen dat de Cultuurkaart zal worden geschrapt.

⁴⁸ Eindrapportage Cultuurkaart. Schooljaar 2009-2010, CJP, 2010.

Figuur 3.11
Percentage besteding
Cultuurkaart bij verschillende
sectoren in schooljaar
2009-2010

- Centra voor de kunsten
- Theater
- Theatergezelschappen
- Cult./edu. dienstverlening
- Musea
- Steunpunten
- Impresariaat
- Kunstenaar/artiest
- Bioscoop/filmhuizen
- Overig

Bron: Cijfers Cultuurkaart-jaar 2008-2009,
CJP, 2009.

Hoofdstuk 4

De inrichting en
financiering van
het Nederlandse
cultuurstelsel

4.1 Inleiding

Dit hoofdstuk beschrijft de inrichting en financiering van het Nederlandse cultuurstelsel. Ten eerste verkennen we de mogelijke invloed van de economische ontwikkelingen op de culturele sector. De economische crisis heeft gevolgen voor het besteedbaar inkomen van publiek en sponsors, het verdienvermogen van culturele ondernemers en de begrotingen verschillende overheidslagen. De exacte gevolgen van de crisis zijn pas over langere tijd in kaart te brengen.

In dit hoofdstuk worden de rollen van de verschillende overheidslagen en publieke fondsen en de te besteden publieke middelen in context geplaatst. Gemeenten zijn de grootste verstrekkers van subsidies. De specifieke rol van de Rijksoverheid komt voort uit een brede stelselverantwoordelijkheid, die tot uitdrukking komt in verschillende cultuurwetten⁴⁹. In combinatie met de inkomsten die cultuurinstellingen uit de 'markt' halen, heeft dit samenspel geleid tot spreiding en diversiteit van cultuuraanbod in Nederland.

4.2 Financiering: markt als grootste bron

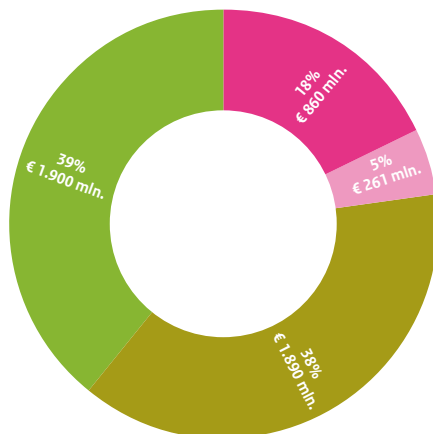
In hoofdstuk 2 was te lezen dat de omzet in de culturele sector gelijk is aan circa 3% van het bnp, ofwel zo'n 18 miljard euro in 2009. Naar schatting is ruim twee derde hiervan commercieel, bijvoorbeeld inkomsten uit de creatieve zakelijke dienstverlening, de entertainmentindustrie of de export. Het gesubsidieerde deel van de sector had in 2009 een omzet van circa 5 miljard euro. Maar ook in dit deel van de sector komt ongeveer 40% van de omzet uit de markt (jaarlijks bijna 2 miljard euro)⁵⁰. De overige baten komen uit publieke middelen, vooral subsidies van gemeenten, de Rijksoverheid (inclusief fondsen) en provincies (figuur 4.1). De markt is daarmee veruit de grootste financieringsbron voor cultuur.

⁴⁹ Zoals de Wet op het specifiek cultuurbeleid, de Wet tot behoud van cultuurbezit, de Monumentenwet, de Wet op de archeologische monumentenzorg, de Auteurswet, de Wet op de vaste boekenprijs en fiscale regelgeving.

⁵⁰ CBS, VSCD, Kunst en Zaken, Geven in Nederland, met bewerking door Berenschot bij gelegenheid van het Paradijsdebat 2010. Berenschot heeft met het beschikbare, onvolledige materiaal een ruwe schatting gemaakt van de totale inkomsten van de gesubsidieerde culturele sector.

Figuur 4.1
Inkomsten gesubsidieerde
culturele sector

■ Rijk, 2009 ■ Provincies, 2009
■ Gemeenten, 2008 ■ Eigen inkomsten, 2008

Bron: Berenschot Presentatie Paradisebat 2010.

Met ‘de markt’ wordt in dit hoofdstuk bedoeld: alle baten die niet uit publieke middelen komen. Het betreft dan zowel publieksinkomsten, zoals particulieren die kaartjes of een lidmaatschap kopen of gebruik maken van horecavoorzieningen, als giften uit de filantropische sector: mecenaat, bijdrage van private fondsen – zoals VSBFonds en het Prins Bernhard Cultuurfonds – en sponsoring van bedrijven. Binnen het gesubsidieerde deel van de culturele sector vallen deze posten gezamenlijk onder de noemer ‘eigen inkomsten’.

In de periode 2005-2008 zijn de inkomsten uit de markt (veruit de grootste financieringsbron voor cultuur) gestegen. Dit was in een periode van hoogconjunctuur. De financiële crisis zette in september 2008 in. Met de cijfers van 2009 is het nu te vroeg om de werkelijke effecten voor de sector volledig in beeld te brengen. Dit jaar en komende jaren zal duidelijk worden hoe groot de effecten van de conjuncturele situatie voor de sector zijn. Het gaat daarbij om zaken als fluctuaties in de inkomens van consumenten, de toegang tot andere bronnen van financiering zoals sponsoring of subsidie en de prijzen van alternatieve activiteiten. De (tijdelijke) effecten van de crisis zullen de komende jaren ook samenlopen met de herinvoering van het regulier btw-tarief voor podiumkunsten en kunstaankopen (in 2011 van 6 naar 19%).

4.2.1 Publieksinkomsten: bezoeken en prijselasticiteit

Om minder afhankelijk te worden van overheidssubsidie zal de culturele sector zich meer moeten richten op maximalisering van bezoekersaantallen en het voeren van effectief prijsbeleid. Publieksinkomsten zijn de grootste bron van eigen inkomsten in de cultuursector (60% van de eigen inkomsten van BIS-instellingen). Instellingen hebben niet alleen in financiële zin baat bij maximalisering van bezoekersaantallen. Publieksbereik (ofwel het aantal bezoekers) is natuurlijk ook een doel op zich en een belangrijke indicator voor de maatschappelijke relevantie van een culturele instelling.

Gedrag van consumenten, en dus ook de publieksinkomsten, is mede afhankelijk van de prijsstelling van (culturele) producten. Deze gevoeligheid voor de hoogte van prijzen wordt in de culturele sector gemeten via de *prijselasticiteit* van het bezoek: met welk percentage verandert het aantal bezoeken aan musea, podia of bioscopen wanneer de toegangsprijs met 1% omhoog gaat? De vraag naar podiumkunsten werd van oudsher als inelastisch gezien⁵¹; prijsveranderingen leidden nauwelijks tot veranderingen in de vraag. In 2009 blijkt het publiek prijsgevoeliger geworden. Het kiest bijvoorbeeld vaker voor goedkopere voorstellingen⁵². De elasticiteit loopt op naarmate een cultuuruiting in een duurder segment zit, zoals muziektheater (met een prijselasticiteit van -0,9%). Wanneer in een bepaalde sector de prijzen stijgen, ligt substitutie door goedkopere vormen (bijvoorbeeld bioscopen, prijselasticiteit van -0,58%) voor de hand. De prijselasticiteit van populaire genres zoals lichte muziek en cabaret is van oudsher laag, ook de prijs van musea blijkt in beperkte mate elastisch te zijn (-0,18).

Instellingen in de gesubsidieerde sector lijken in 2009 minder last te hebben gehad van de economische crisis dan het commerciële segment. Hier kan de matchingsregeling een rol hebben gespeeld, doordat BIS-instellingen in 2009 expliciet gestimuleerd zijn om hun eigen inkomsten te verhogen (een stijging in eigen inkomsten werd – deels – gematcht met extra subsidie). De publieksinkomsten zijn met 26,5% gestegen in de periode 2005-2009, maar niet zo hard als de bezoekersaantallen (31%). Daarmee zijn de publieksinkomsten per bezoek in die periode gedaald. Het is voor deze groep instellingen overigens niet duidelijk of dit het gevolg is van dalende toegangsprijzen in de gesubsidieerde sector of dat er relatief meer afname was van ‘goedkoop’ aanbod. De ontwikkeling van eigen inkomsten van BIS-instellingen komt aan de orde in hoofdstuk 6.

⁵¹ C.Langeveld, 2006, “Economie van het theater”, p. 234.

⁵² APE, september 2008, “Nieuwe schattingen van prijsgevoeligheid van bezoek aan culturele sectoren”.

Tabel 4.2

Bezoeken en publieksinkomsten
BIS-instellingen, 2005-2009
(indexcijfers met 2005 = 100)

	2005	2006	2007	2008	2009	Gemiddelde jaarlijkse groei 2005-2009 (in %)
Bezoeken*	100	115,8	122,1	130,4	131,0	7,0
Publieksinkomsten	100	115,3	112,4	121,0	126,5	6,0

*98 BIS-instellingen waarvan de bezoeken over elk van de jaren 2005-2009 bekend zijn.

Bron: ministerie van OCW (APE bewerking 2011)

Podiumkunsten

Bij podia aangesloten bij de Vereniging van Schouwburg en Concertzaal-directies (VSCD) is het totaal aantal bezoeken een aantal jaren lang steeds gestegen. Na een piekjaar in 2008 daalde het aantal bezoekers in 2009 en 2010 weer tot net onder niveau van 2005. Vooral het duurder en het commerciële segment van de markt is hard getroffen door de crisis, in het bijzonder de musical, klassieke muziek, opera en populaire muziek⁵³. Het effect van de bezoekdaling vertaalt zich in een afname van de publieksinkomsten met 12% in 2009 (2010 nog niet bekend, zie ook tabel 4.3). De publieksinkomsten per bezoek ('entreprijzen') zijn eveneens gedaald in 2009, maar dit prijsbeleid heeft er niet toe geleid dat het aantal bezoeken in dat jaar op peil is gebleven. In de periode 2005-2009 zijn publieksinkomsten per bezoek met gemiddeld 3,3% per jaar gestegen. Dat is weliswaar meer dan de inflatie, die in deze periode gemiddeld 1,6% per jaar bedroeg, maar aanzienlijk minder dan de stijging van de toegangsprijzen in de periode 1997-2005 (gemiddeld 9,0% per jaar).⁵⁴ De effecten van de crisis zijn mogelijk ook terug te zien in de daling van het percentage uitverkochte voorstellingen (van 25% in 2008 naar 21% in 2009).

⁵³ R. Goudriaan, N. de Groot, A. Notenboom, C. Schrijvershof, Voorstudie toegangsprijzen in de culturele sectoren, APE, 2007.

⁵⁴ Idem.

Tabel 4.3

Bezoeken en publieksinkomsten podiumkunsten van VSCD-podia, 2005-2010

	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Bezoeken (x 1 mln.)	12,4	12,5	13,2	14,0	12,3	11,6
Publieksinkomsten (x € 1 mln.)	150	165	175	194	170	n.n.b.
Publieksinkomsten per bezoek	12,08	12,98	13,22	13,88	13,77	n.n.b.
Aandeel uitverkochte voorstellingen (in %)	23	25	24	25	21	n.n.b.
Rijksgesubsidieerd aandeel in bezoek (in %)	11	10	17	14	15	n.n.b.

Bron: VSCD (APE bewerking 2011).

Het bovenstaande beeld wordt bevestigd door recent onderzoek naar prijselasticiteit bij de Vereniging Vrije TheaterProducenten (VVTP).⁵⁵ Tot en met het seizoen 2008/2009 steeg het aantal bezoeken aan voorstellingen van deze producenten, maar in het seizoen 2009/2010 trad een daling op van maar liefst 2 miljoen bezoeken (ruim 12%). Tegelijkertijd zijn de toegangsprijzen in 2008/2009 met 8,5% verlaagd en in 2009/2010 nog eens met 5,1% in een poging om het aantal bezoeken en de omzet op peil te houden. Dit is echter onvoldoende gelukt, omdat het prijsniveau van deze voorstellingen relatief hoog is in verhouding tot de inkomens van het publiek van deze voorstellingen. Dat komt in dit marktsegment tot uiting in een relatief hoge prijselasticiteit (-1,09%). Dit bevestigt dat het bezoek aan deze voorstellingen prijsgevoelig is, terwijl het publiek daarnaast zeer gevoelig is voor inkomensdalingen of -stijgingen (1% hoger inkomen betekent 2,59% meer podiumkunstbezoek).

Musea

Het bezoek aan musea lijkt tot nu toe weinig te zijn beïnvloed door de effecten van de economische crisis. In de periode 2005-2010 is het aantal bezoeken aan de 55 grootste musea met ruim 30% (gemiddeld 5,5% per jaar) toegenomen (zie ook tabel 4.4). Die stijgende trend zet ook in de jaren 2009 en 2010 onverminderd door. Deze stijging is opmerkelijk gezien het grote belang van buitenlandse bezoekers. Museumbezoek wordt echter ook sterk door gewoontevorming bepaald.

⁵⁵ R. Goudriaan, Effecten van de BTW-verhoging bij de vrije theaterproducenten, APE, 2010.

Tabel 4.4
Bezoeken top 55 musea,
2005-2010

	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Bezoeken (x 1 mln.)	9,6	11,0	11,2	11,4	11,9	12,5
Index (2005 = 100)	100,0	115,0	116,4	119,0	124,2	130,5

Bron: Museumvereniging (APE bewerking 2011)

Bioscopen

Het bioscoopbezoek lijkt weinig hinder te ondervinden van de economische crisis (zie ook tabel 4.5). Het aantal bezoeken is in de periode 2005-2010 met ruim 36% (gemiddeld 6,4% per jaar) toegenomen. In de jaren 2009 en 2010 stijgt het bioscoopbezoek zelfs sterker dan in de voorgaande jaren, mede door de opkomst van de 3D-films. Deze films met hogere toegangsprijzen zorgen ook voor een forse stijging van de recettes. Daarnaast fungeren de bioscopen inclusief de filmhuizen in toenemende mate als goedkoop alternatief voor de podiumkunsten.

Tabel 4.5
Bezoeken en recettes
bioscopen, 2005-2010

	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Bezoeken (x 1 mln.)	20,6	23,4	23,1	23,5	27,3	28,1
Recette (x € 1 mln.)	135,2	155,9	159,7	165,1	200,9	219,3
Recette per bezoek	6,56	6,66	6,92	7,02	7,36	7,78

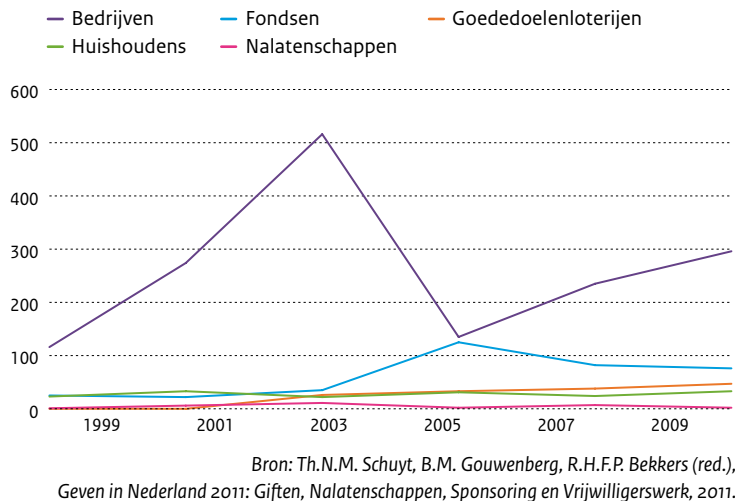
Bron: NVB (bewerking APE 2011)

4.2.2 Giften aan cultuur: mecenaat en sponsoring

Behalve publieksinkomsten ontvangen culturele instellingen eigen inkomsten uit 'giften' van particulieren, private fondsen, goededoelenloterijen en bedrijven. In 2009 bedroeg het totale bedrag dat in Nederland aan alle goede doelen werd gegeven 4,7 miljard euro, een stijging van circa 9% ten opzichte van 2007 (4,3 miljard euro)⁵⁶. De verhouding van giften tot het bnp is echter nagenoeg gelijk gebleven (0,8%). De giften aan de cultuursector zijn ook gestegen tussen 2007 en 2009, van 352 miljoen euro naar 454 miljoen euro. Giften aan cultuur maken maar 10% uit van alle giften in Nederland, waar goede doelen zoals kerken of levensbeschouwing, sport en recreatie, gezondheid en internationale hulp al jaren grotere bedragen weten binnen te halen. De komende jaren zullen culturele instellingen zich naar verwachting sterker richten op deze bron van inkomsten. Het huidige kabinet wil het geven aan cultuur verder bevorderen met een geefwet.

⁵⁶ Th.N.M. Schuyt, B.M. Gouwenberg, R.H.F.P. Bekkers (red.), Geven in Nederland 2011: Giften, Nalatenschappen, Sponsoring en Vrijwilligerswerk, 2011.

Figuur 4.6
 'Giften' aan cultuur
 in miljoenen euro's

De giften aan cultuur zijn te onderscheiden in mecenaat, waarbij de gever geen directe materiële tegenprestatie verwacht, en sponsoring. Beide vormen van giften ondersteunen de instellingen in financiële zin. Een gift kan bestaan uit een geldbedrag, maar ook uit diensten of een kunstwerk.

Het cultuurmecenaat kan op verschillende manieren vorm krijgen. Zo kan er particulier of met een bedrijf, eenmalig of structureel, direct of via een fonds geschonken worden (zie ook de brochure 'Geven aan cultuur'). Sinds 2008 zijn giften aan instellingen die aangemerkt zijn als Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI) aftrekbaar van het belastbaar inkomen. Daarnaast zijn de als ANBI aangemerkte instellingen door de Belastingdienst vrijgesteld van successierechten, waardoor er bij een nalatenschap aan een dergelijke instelling geen belasting meer hoeft worden afgedragen.

De giften van huishoudens zijn met ruim 37% gestegen tussen 2007 en 2009, van 24 miljoen naar 33 miljoen euro⁵⁷. Deze giften zijn echter nog steeds afkomstig van een relatief klein deel van de Nederlandse huishoudens (10%). De bijdrage uit nalatenschappen schommelt van jaar tot jaar, maar is in het algemeen zeer gering (2 miljoen euro in 2009). Geven aan cultuur is voor particulieren in Nederland dus nog geen gemeengoed.

⁵⁷ Th.N.M. Schuyt, B.M. Gouwenberg, R.H.F.P. Bekkers (red.),
 Geven in Nederland 2011: Giften, Nalatenschappen, Sponsoring
 en Vrijwilligerswerk, 2011.

Cultuur is een populairder doel voor giften van bedrijven, hoewel ook hier het geefgedrag schommelt van jaar tot jaar. In 2009 gaven bedrijven samen 296 miljoen euro aan cultuur. Sinds 2005 zijn de giften van bedrijven daarmee meer dan verdubbeld. Volgens het onderzoek 'Geven in Nederland' zijn de giften van bedrijven aan cultuur tussen 2003 en 2005 echter tot een vijfde gedaald. Het zijn vooral grote bedrijven die geld aan culturele doelen schenken. Daarnaast is de kans dat een bedrijf geld aan een culturele instelling geeft groter als er een specifiek sponsor- en/of giftenbeleid bestaat en het maatschappelijk verantwoord onderneemt.⁵⁸ Over de omvang en ontwikkeling van sponsoring in de cultuursector is relatief weinig bekend (een uiteenzetting van sponsorinkomsten van de BIS-instellingen volgt in hoofdstuk 6).

De inkomsten uit goededoelenloterijen zijn ook gestegen in 2009 naar 47 miljoen euro (een stijging van 80% sinds 2003). De giften uit private cultuurfondsen lijken bijna anticyclisch met een daling van 60% sinds 2005 (naar 76 miljoen euro in 2009). Het is de vraag of deze giften na 2009 weer zullen toenemen (in de periode van laagconjunctuur),

Vooraf grote culturele instellingen spelen nu in op de 'gifteconomie'. Het Koninklijk Concertgebouworkest heeft bijvoorbeeld de Stichting Donateurs Koninklijk Concertgebouworkest, die zich bezighoudt met het leveren van een materiële bijdrage voor onder andere de opbouw van een collectie van hoogwaardige muziekinstrumenten, de ontwikkeling van educatieve activiteiten en de ondersteuning van bijzondere artistieke projecten. Daarbij hebben tal van culturele instellingen zogenoemde 'vrienden van', die de instelling financiële steun geven en daarvoor iets terugkrijgen in de vorm van bijvoorbeeld speciale voorstellingen (zie ook paragraaf 3.5: Vrijwilligerswerk en vriendenverenigingen). Daarnaast beschikken verschillende instellingen over een bedrijvenclub. Bedrijven die hier lid van zijn, staan bijvoorbeeld vermeld in programmaboekjes, kunnen gebruik maken van het gebouw voor zakelijke activiteiten en bezoeken voorstellingen of exposities als netwerkactiviteit.

⁵⁸ Th.N.M. Schuyt, B.M. Gouwenberg, R.H.F.P. Bekkers (red.), Geven in Nederland 2009: Giften, Legaten, Sponsoring en Vrijwilligerswerk, 2009.

Ondernemen in erfgoed

De zorg voor karakteristieke en cultuurhistorisch waardevolle gebouwen en landschappen drijft van oudsher op particulier initiatief. Eigenaren, betrokken burgers en belangengroeperingen weten dit culturele erfgoed, met steun van de overheid (middelen, regels), duurzaam te behouden en te benutten voor publieke en private functies

Op dit moment is de herbestemming van monumentale en karakteristieke gebouwen een van de grootste opgaven in de monumentenzorg. In hoog tempo verliezen kerken, kloosters, boerderijen, fabrieken, (post)kantoren en defensiecomplexen hun oorspronkelijke functie. Dit kan in het komende decennium leiden tot massale leegstand van karakteristiek erfgoed, met bijbehorend cultureel verval en economische waardevernietiging. Herbestemming is daarom in beleid en praktijk inmiddels een opgave met hoge prioriteit.

Het herbestemmen en herontwikkelen van gebouwd erfgoed vraagt zonder uitzondering om ondernemerschap en inventiviteit, zowel publiek als privaat. Er zijn ondernemers en investeerders nodig met durf, visie en doorzettingsvermogen en (lokale) overheden die meedenken, flexibiliteit bieden en mee investeren als het publieke belang daarmee is gediend.

Er zijn inmiddels talloze voorbeelden van geslaagde herbestemmingsprojecten. Nationaal bekende projecten als de Amsterdamse Nieuwe Kerk en de Rotterdamse Van Nellefabriek vormen slechts het topje van de ijsberg. In het hele land speelt de herbestemmingsopgave, en zijn ook successen geboekt (zie bijvoorbeeld de projectenbank op www.herbestemming.nu).

Een mooi voorbeeld van zowel privaat als publiek ondernemerschap is de herontwikkeling van de voormalige DRU ijzergieterijen in het Achterhoekse Ulft. Verschillende ontwikkelaars, een woningbouwcorporatie, gemeente en provincie werken daar succesvol samen. Wat begon als herbestemming van een badkuipenfabriek tot 'woonwerkcasco's' groeit nu uit tot een multifunctioneel industriepark en een regionale gebiedsvisie. Ondernemerschap met olievlekwerking, geschiedenis met toekomst.

4.3 Rolverdeling overheden

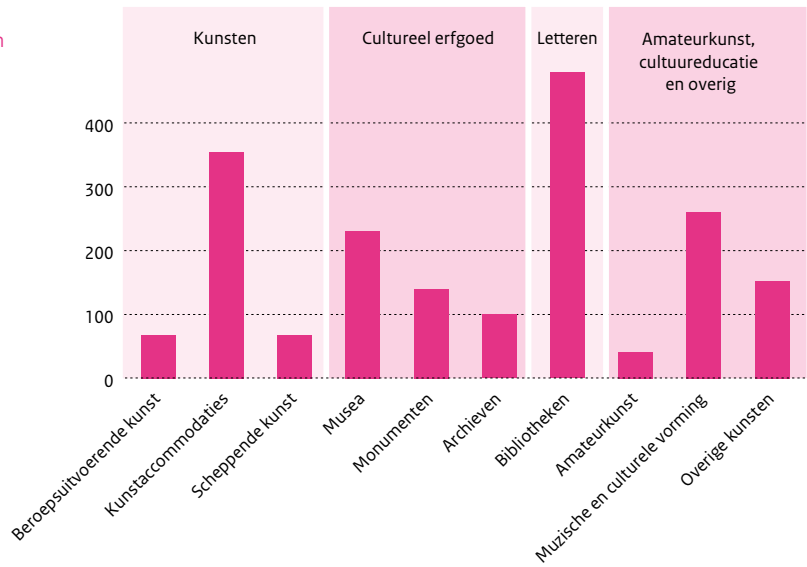
Er is sprake van een rolverdeling tussen overheidslagen en publieke fondsen in de verdeling van publieke middelen aan cultuur. De rolverdeling is lang niet altijd formeel vastgelegd, maar van grote betekenis voor de omvang en het doel van financiering. 'Structurele' subsidies over vierjarige cultuur-notaperiodes van het Rijk en (grotere) gemeenten geven deze bron van inkomsten relatieve stabiliteit. Subsidiebijdragen zijn in afgelopen jaren eerder toegenomen dan afgenomen (zie ook hoofdstuk 6). Zo heeft het Rijk vanaf 2009 ingezet op 'meer voor minder': substantiëlere subsidietoekenningen voor een kleiner aantal instellingen onder de BIS en publieke cultuurfondsen. Het regeerakkoord geeft aan dat de komende jaren het totale subsidieniveau flink wordt teruggebracht. Dit, maar ook de behoefte aan meer maatschappelijk draagvlak voor cultuuraanbod, zal een nieuw evenwicht betekenen voor centrale voorzieningen, lokale voorzieningen en toegankelijkheid van aanbod.

4.3.1 Gemeenten en provincies

Gemeenten en provincies subsidiëren lokale voorzieningen zoals bibliotheken, kunstaccommodaties (podia en andere huisvesting voor culturele activiteiten), cultuureducatie en gemeentelijke en provinciale musea (tabellen 4.3 en 4.4). In mindere mate dragen gemeenten en provincies bij aan producerende kunstinstituten. Als hier sprake is van bijdragen van gemeenten of provincies dan betreft het vaak een gezelschap met een lokaal of regionaal profiel of een gezelschap met een landelijk profiel dat een waardevolle bijdrage levert aan de lokale samenleving of economie. In sommige gevallen is cofinanciering tussen overheidslagen vastgelegd in convenanten. Een eerste inventarisatie van de voorgenomen bezuinigingen van gemeenten en provincies laat zien dat deze zich op korte termijn richten op bibliotheken, amateurkunst/cultuureducatie en professionele kunsten⁵⁹.

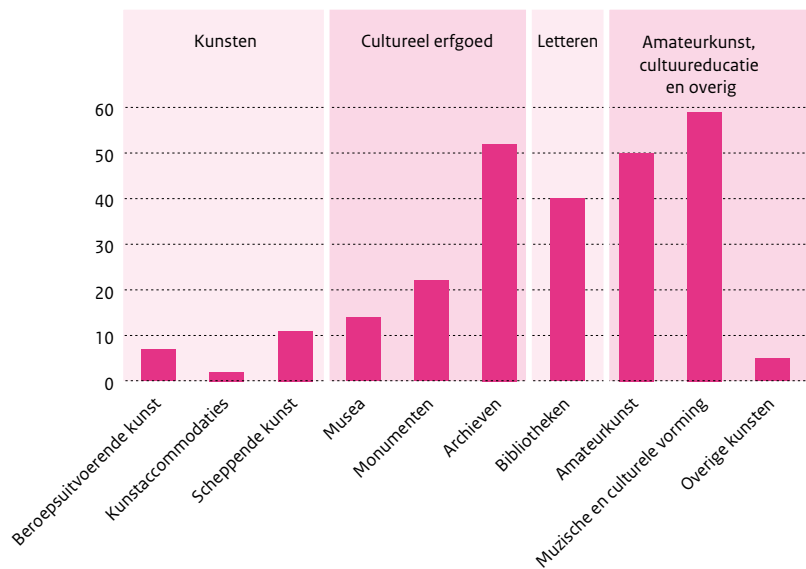
⁵⁹ Bezuinigingen van gemeenten en provincies op kunst en cultuur, DSP 2010.

Figuur 4.7
Gemeentelijke uitgaven aan kunst en cultuur in euro's (x1 mln) 2008

Bron: CBS: Statline 2008.

Figuur 4.8
Provinciale uitgaven aan kunst en cultuur in euro's (x1 mln) 2008

Bron: CBS: Statline 2008.

Het Nederlands cultuurbeleid in historisch perspectief

Het Nederlandse cultuurbeleid is gebaseerd op drie overtuigingen die ieder een belangrijke plaats hebben in de Nederlandse geschiedenis. De eerste is de liberale overtuiging dat kunst en cultuur in een democratische rechtsstaat inhoudelijk vrij moeten zijn. De gedachte aan staatskunst wordt verworpen. Sinds Johan Rudolf Thorbecke (1798-1872) in 1862 een parlementair debat rondom zijn stelling 'de overheid is geen oordelaar van kunst en wetenschap' voerde, is het in Nederland gemeengoed dat artistieke ontwikkeling allereerst een zaak is van de inzet van private burgers, verenigingen en stichtingen. In afwijking van de meeste ons omringende landen heeft het mecenaat hier echter nauwelijks een traditie. Stedelijke en gewestelijke besturen, stadhouders of andere autoriteiten met wereldlijk of kerkelijk gezag traden wel op als opdrachtgevers voor bouwmeesters, schilders en beeldhouwers. Vooral na 1945 heeft de overheid zich geleidelijk geprofileerd in haar rol van neutrale stimulator en belangrijke financier van culturele activiteiten. Sinds 1945 is er een departement voor kunst en cultuur en sinds 1947 een adviesorgaan, nu de Raad voor Cultuur.

De tweede overtuiging is dat cultureel erfgoed het waard is beschermd te worden. In zijn artikel 'Holland op zijn smalst', gepubliceerd in De Gids van november 1873, bepleitte Victor de Stuers (1843-1916) dat overheden daar een actieve rol in spelen. Aanleiding van het artikel was de deplorabele toestand waarin zich de Nederlandse monumenten destijds bevonden en bovendien de door de overheid gesanctioneerde praktijk dat kunstschaten via commerciële transacties ongehinderd naar het buitenland verdwenen. In de geest van De Stuers is in Nederland vanaf het einde van de negentiende eeuw geleidelijk gewerkt aan een cultureel erfgoedbeleid dat de monumenten, archeologie, musea en archieven betreft.

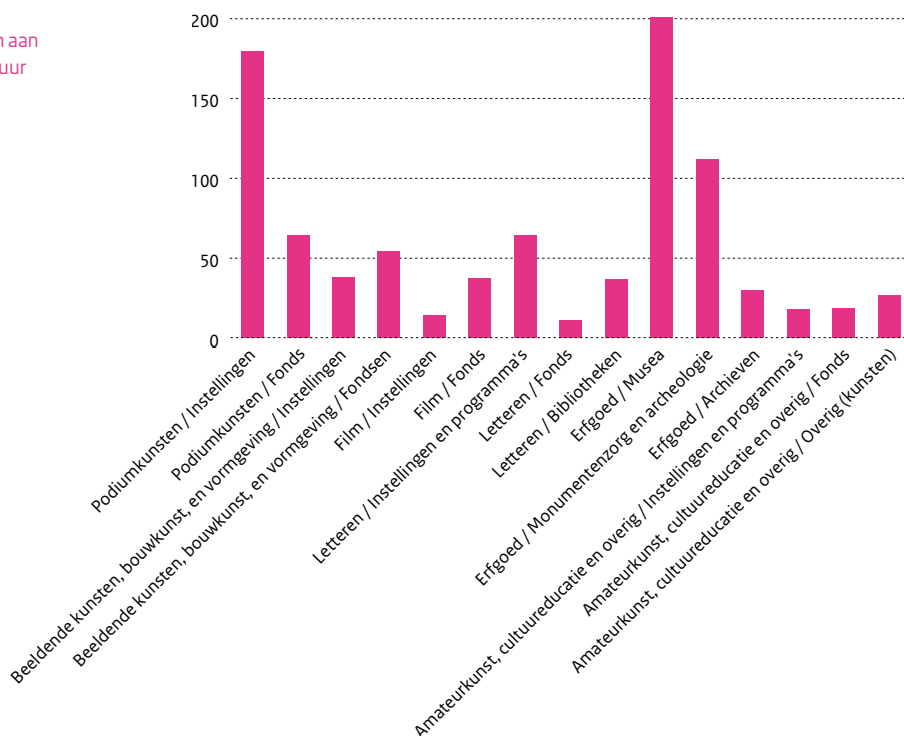
De derde overtuiging komt van de socialist Emanuel Boekman (1889-1940), die in een radiotoespraak van 1926 een lans brak voor massale cultuurdeelname. Dit proces zou pas zijn voltooid als het genieten van kunst een aangelegenheid van het hele volk zou zijn. Het activeren van deelname aan artistieke en culturele activiteiten op een actieve of passieve wijze is sindsdien een aandachtspunt van de Nederlandse overheid.

4.3.2 Rijksoverheid

In de wetgeving is vastgelegd dat de minister van OCW belast is met het scheppen van de voorwaarden voor het in stand houden, ontwikkelen, sociaal en geografisch spreiden of anderszins verbreiden van cultuuruitingen. De minister dient zich daarbij te laten leiden door overwegingen van kwaliteit en verscheidenheid. De invulling van deze rol is in grote mate historisch gegroeid door opeenvolgende kabinetten met eigen speerpunten voor het cultuurbeleid, convenanten met andere overheden en het financieren van ‘tekorten’ op de begroting van culturele instellingen. Deze verantwoordelijkheid van het Rijk gaat wel steeds uit van de idee van collectieve goederen, waarvan iedereen moet kunnen profiteren. Even belangrijk is het constateren van onvolkomenheden in onderdelen van de cultuurketen: van talentontwikkeling, productie en distributie naar afname en participatie. Dit betekent dat de uitwerking van de taak van het Rijk sterk verschilt per sector.

De manier waarop de Rijksoverheid haar rol invult, is veranderd met ingang van de huidige subsidieperiode (2009-2012). Naar aanleiding van de Cultuurnota 2005-2008 stelden zowel de Tweede Kamer, de Raad voor Cultuur als culturele instellingen de gegroeide subsidiepraktijk ter discussie. Omdat het ministerie van OCW vierjarige subsidies verstrekke (in tegenstelling tot de fondsen) deden steeds meer culturele instellingen een beroep op de cultuurnotaprocedure terwijl ze deze tegelijkertijd steeds meer als onnodig ingewikkeld en bureaucratisch zagen. In voorbereiding op de herziening van het subsidiestelsel is in juni 2007 een wetwijziging in werking getreden. Uitgangspunt van het nieuwe systeem is dat het Rijk voortaan alleen direct subsidies verleent aan instellingen die samen een landelijke culturele basisinfrastructuur vormen (BIS). Een substantieel deel van de subsidiebesluiten is overgedragen aan publieke cultuurfondsen (die zelf ook deel uitmaken van de BIS). De BIS, de flexibele rol van publieke cultuurfondsen en enkele programma’s en specifieke maatregelen geven samen vorm aan het cultuurbeleid van het Rijk. De vorm en omvang van financiering verschilt en is afhankelijk van de kenmerken van een sector (zie ook tabel 4.5).

Figuur 4.9
Rijksuitgaven aan
kunst en cultuur
x mln, 2010

Bron: Begroting ministerie van OCW.

In de BIS zijn zeven publieke cultuurfondsen opgenomen: de Mondriaan Stichting, het Fonds Beeldende Kunsten, Vormgeving en Bouwkunst, het Fonds Podiumkunsten, het Letterenfonds, het Filmfonds, het Stimuleringsfonds voor Architectuur en het Fonds Cultuurparticipatie. Zij dragen bij aan dynamiek in het rijksbeleid en ondersteunen projecten, individuele kunstenaars en culturele instellingen die nu niet rechtstreeks onder de BIS vallen. Het instrumentarium van de fondsen varieert sterk en sluit in principe aan bij de kenmerken en behoeftes van de eigen sector. Naast de fondsen ondersteunt het Rijk negen sectorinstituten, die zich bezighouden met (inter)nationale vertegenwoordiging en promotie van de sector, de educatie- en informatiefunctie, erfgoedtaken, documentatie en archivering, afstemming en coördinatie. Sectorinstituten verstrekken in tegenstelling tot de fondsen geen subsidies. Het primaire doel van de sectorinstituten is het versterken van het functioneren van de sector als geheel en dus niet alleen de gesubsidieerde instellingen. De functie van fondsen en sectorinstituten onderscheidt zich van de brancheorganisaties, die zich (ook) richten op belangenbehartiging.

De Raad voor Cultuur is het wettelijk adviesorgaan van de regering en het parlement op het terrein van kunst, cultuur en media. De Raad is onafhankelijk en adviseert, gevraagd en ongevraagd, over actuele beleidskwesties en over subsidiebesluiten.

4.3.3 Vergelijking met andere Europese cultuurstelsels

Uit een vergelijking van het cultuurbeleid en de inrichting van het culturele bestel in een aantal Europese landen en regio's blijkt dat de meeste een vast aantal culturele instellingen subsidiëren, vaak als standaardonderdeel van de (rijks)begroting⁶⁰. Deze instellingen zijn soms bij wet aangewezen en slechts zelden valt er een instelling af of komt er een instelling bij. Deze vaste partners zijn vaak – zakelijk/beheer/toezicht – sterk gelieerd aan de subsidiërende overheid, zij zijn soms een overheidsdienst of hebben een door de overheid benoemd management en bestuur. Meestal bestaat het culturele bestel naast de vaste partners uit een flexibel deel, bijvoorbeeld in de vorm van programma's en fondsen waarin verschillende overheidsniveaus samenwerken. Daarnaast hebben de meeste landen en regio's aparte stimuleringsregelingen voor (individuele) kunstenaars en voor film/audiovisuele producties.

Kwaliteit is in alle onderzochte landen en regio's het belangrijkste criterium voor subsidie. Kwaliteit wordt gedefinieerd als combinatie van artistiek inhoudelijke criteria, beleidsdoelen en zakelijk organisatorische criteria. Wat onder artistieke kwaliteit wordt verstaan is nergens nader uitgewerkt, wel is duidelijk dat de advisering over inhoudelijke kwaliteit altijd wordt uitgevoerd door deskundigen, vaak uit de sector zelf (peers). Het artistieke en zakelijke advies wordt vaak door verschillende instanties of personen opgesteld en daarna gebundeld. Bij de vaste partners lijkt de formele status van de instelling kwaliteit te garanderen. In Vlaanderen is er sprake van een periodieke (internationale) visitatie. In Frankrijk voert een inspectie controles uit op de uitvoering van het gehonoreerde plan. De inspectie kijkt ook naar kwaliteit. Geografische spreiding is alleen een expliciet criterium voor subsidie in Zweden en het Verenigd Koninkrijk. In de andere landen en regio's zien we geografische spreiding terug in afspraken met – en geldstromen naar gemeenten en regio's.

Alle overheden die zijn onderzocht maken (prestatie)afspraken met gesubsidieerde instellingen. Deze afspraken gaan over de bijdrage van de instelling aan algemene beleidsdoelen (internationale positie, sociale cohesie, educatie,

⁶⁰ A. van der Horst, M. de Groot en N. Fransen, Bekostiging en aansturing cultuurinstellingen in internationaal perspectief, DSP-Groep, nog te verschijnen. Het betreft de landen Frankrijk, België, Denemarken, Zweden, Duitsland, het Verenigd Koninkrijk en de regio's Vlaanderen en Noordrijn Westfalen.

innovatie), praktische zaken (openingstijden, prijzen, prijsdifferentiatie, gastheerschap) en zakelijke, organisatorische en financiële zaken. Over artistiek inhoudelijke zaken worden minder vaak afspraken gemaakt. Subsidieafspraken zijn zelden kwantitatief uitgewerkt. Het verst gaan de afspraken in het Verenigd Koninkrijk. De Arts Council sluit een apart uitgewerkte overeenkomst met elke instelling die subsidie ontvangt.

De economische crisis leidt (nog) niet in alle landen en regio's tot bezuinigingen op kunst en cultuur. België en de regio Vlaanderen passen een uniforme korting op subsidies toe (4 à 5 procent op de grote instellingen, 2 % op het flexibel cultuurbudget). Het Verenigd Koninkrijk voert een zeer forse bezuiniging door van ongeveer 30% door het aantal gesubsidieerde instellingen drastisch terug te brengen ('no equal cuts'). In Denemarken, Duitsland, Frankrijk en Zweden bezuinigt de rijksoverheid niet of nauwelijks op cultuur, maar vinden er wel bezuinigingen plaats op het regionale en lokale niveau.

Private financiering van cultuur staat niet overal hoog op de agenda. In het Verenigd Koninkrijk is de private sponsoring van cultuur een belangrijk onderwerp en dit land loopt daarin dan ook voorop. In Denemarken en Zweden is de private financiering van cultuur ook op de agenda gezet, maar de verwachtingen zijn niet hoog gespannen. De andere landen en regio's nemen een voorzichtige houding aan, zij zijn huiverig voor een aantasting van de inhoud van culturele programmering bij een grotere rol van het bedrijfsleven.

4.3.4 Geografische spreiding van cultuuraanbod

Recent onderzoek door het CPB, Atlas voor Gemeenten en de Vrije Universiteit Amsterdam toont aan dat de grotere rol van gemeenten in de bijdrage aan kunst en cultuur een logische onderbouwing kent.⁶¹ Gemeenten hebben er belang bij culturele voorzieningen te realiseren en in stand te houden, omdat zij bijdragen aan het welzijn en leefklimaat van inwoners en aan een aantrekkelijk vestigingsklimaat voor bedrijven, zoals ook eerder is toegelicht in hoofdstuk 2 en 3⁶². Niet alle vormen van cultuuraanbod kunnen op lokaal niveau worden aangeboden. De specifieke kenmerken van instellingen en publiek in bepaalde regio's leiden tot concentratie op geografische kernpunten. Om het publieksbereik te vergroten reizen instellingen vaker door het land (eventueel op basis van prestatie-eisen vanuit de BIS of een fonds).

⁶¹ H. de Groot, G. Marlet, C. Teulings en W. Vermeulen, Stad en Land, CPB en Atlas voor Gemeenten, 2010.

⁶² Onder andere J. Kloudova, Developing Creative Economy and its Impact on Regional Economic Growth in Czech Republic, Kennisprogramma grote steden/Kennisprogramma Stedelijke economie, Kenniseconomie en Stad, Marlet et al., cultuur en creativiteit naar waarde geschat, Atlas voor gemeenten en SEO, 2005.

Mensen, vooral tweeverdieners en hoogopgeleiden, hebben er veel voor over om dicht bij cultuuraanbod te wonen. De grondprijzen op woonlocaties in Nederland variëren tot wel 200% (Amsterdam vergeleken met Oost Groningen). Een historische binnenstad (een rijksbeschermd monument) en bereikbaarheid van cultureel aanbod (podiumkunstitvoeringen) staan respectievelijk derde en vierde op de lijst van factoren die dat verschil in grondprijzen verklaren. Dit komt na bereikbaarheid van banen en winkels met mode en luxeartikelen (zie ook tabel 4.10). Figuur 4.11 toont de sterke relatie tussen podiumkunstaanbod (hoge concentraties binnen de zwartomlijnde gebieden) en grondprijzen van woningen.

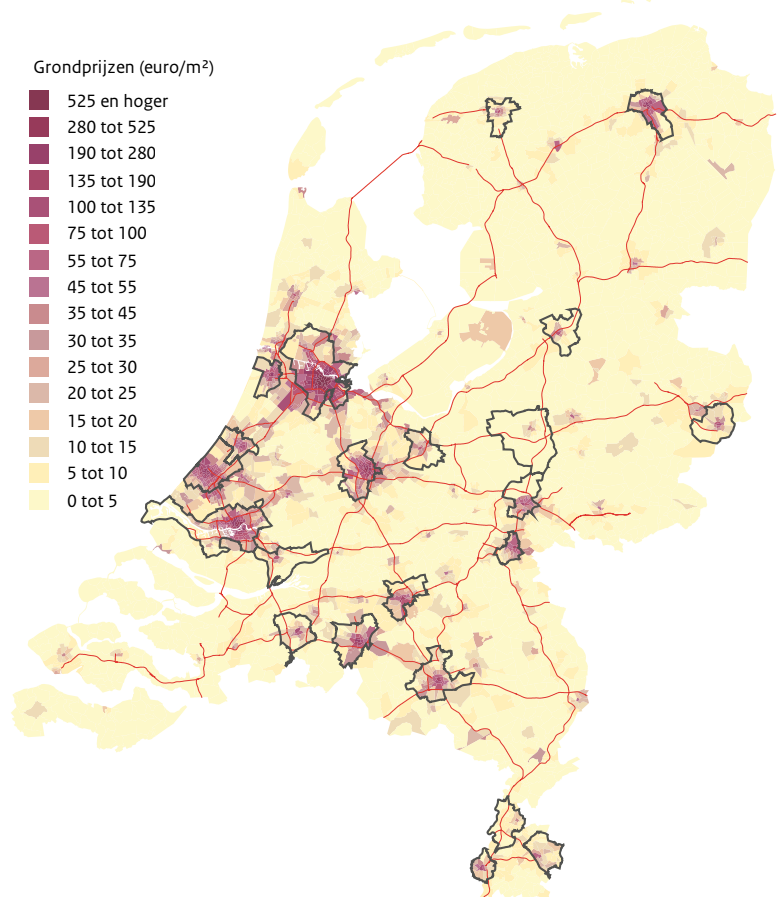
Tabel 4.10
Bijdrage aan de verklaring
van de variatie in grondprijzen

Afhankelijke variabele	Verklaarde variantie (met covariantie)
Bereikbaarheid banen, per auto, met filecorrectie	25%
Nabijheid winkels voor mode en luxe artikelen	11%
Historische binnenstad	8%
Nabijheid cultureel aanbod	7%
Bereikbaarheid banen, per OV	6%
Nabijheid natuur	4%
Nabijheid stadspark	3%
Ligging aan zee	3%
Verschraling (afstand tot dagelijks boodschappen)	3%
Nabijheid station	2%
Nabijheid culinair aanbod	2%
Overlast, verloedering en onveiligheid	2%
Bruto loon per uur	1%
Ligging binnen de grachtengordel van Amsterdam	0%
Totaal	77%

Bron: H. de Groot, G. Marlet, C. Teulings en W. Vermeulen,
Stad en Land, CPB en Atlas voor Gemeenten, 2010.

Figuur 4.11

Bijdrage van het podiumkunst-
aanbod aan de variatie in
grondprijzen

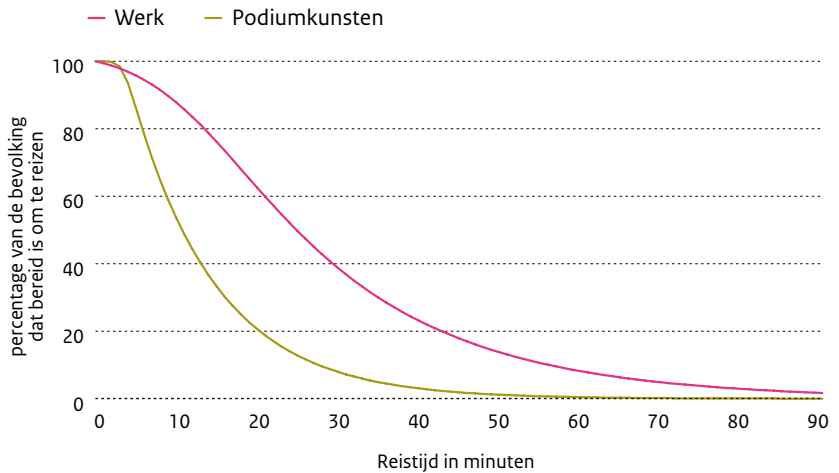

Bron: H. de Groot, G. Marlet, C. Teulings en W. Vermeulen,
Stad en Land, CPB en Atlas voor Gemeenten, 2010.

Niet alle gemeenten bieden een even breed palet aan cultureel aanbod. 'Populaire genres' zoals popmuziek, cabaret of commerciële film trekken op verschillende locaties voldoende bezoekers en daarmee financiering, zodat ondersteuning vanuit de overheid niet nodig is. Experimenteel of juist (grootschalig) canoniek aanbod vereist echter een minimale omvang van potentieel publiek. Bovendien kennen verschillende genres, onder andere professionele opera, symfonische muziek en ballet, hoge kosten per bezoeker.

De vraag is waar het evenwicht ligt tussen centrale voorzieningen en toegankelijkheid. Per sector en type instelling is er grote verscheidenheid in de huidige reisbereidheid van publiek, de kosten van spreiding van aanbod en de geschiktheid van digitale toepassingen als medium voor toegankelijkheid. Vaak is een bezoek aan podiumkunsten een lokale aangelegenheid (getuige ook de invloed op woonkeuzes hierboven). Minder dan 20% van het publiek reist meer dan 20 minuten voor een voorstelling (figuur 4.12). Uniek, grootschalig aanbod is beter in staat om publiek substantieel te laten reizen. Om bereik te vergroten moeten men het aanbod vaak ook richting het publiek brengen, door middel van lokale voorzieningen of reizende voorzieningen. Juist voor grootschalig aanbod kan het reizen echter gepaard gaan met hoge kosten, in verband met grote gezelschappen, instrumenten of decors en beperkte binding met podium of publiek.

Figuur 4.12
Bereidheid om te reizen voor werk en podiumkunsten

Bron: G.A. Marlet, *De aantrekkelijke stad, Atlas voor gemeenten*, 2009.

Dans en urban culture in krimpregio's ⁶⁵

The Notorious IBE, waar de beste breakdancers ter wereld op afkomen, vindt plaats bij cultuurhuis SCHUNCK* in Heerlen. Stad, regio en podium geven ruimte aan jongerencultuur. Moderniteit en urban culture moeten bijdragen aan de herontwikkeling van identiteit en een zelfbewustzijn in deze regio, waar voorheen de mijnbouw bepalend was.

Door het einde van de mijnbouw en een dalend aantal kinderen (een algemene trend in heel Nederland) hebben Heerlen en de regio Parkstad Limburg als een van de eerste gebieden in Nederland te maken met demografische krimp en vergrijzing. Met krimp komen sociale cohesie, veiligheid, voorzieningen en niet in de laatste plaats economische groei onder druk te staan. De lokale overheid van Parkstad Limburg benadert krimp echter als kans, gericht op welvaart en welzijn doordat er meer ruimte beschikbaar komt. Voor Parkstad komt het erop aan burgers die overwegen te vertrekken vast te houden. Jongeren zijn daar een heel belangrijke doelgroep bij.

⁶⁵ 'Krimp als Kans' Leo Gerrichhauzen, Jan Dogterom, Gerrichhauzen en Partners (Dordrecht), in opdracht van Parkstadlimburg, Provincie Limburg, Parkstad ROW, ministerie VROM 11 juni 2007.
www.glaspaleis.nl/o8-02-2011.

Tegenlicht, Nederland op de Tekentafel: Krimpen aan de Maas (VPRO); 29-11-2010.
'Krimp als kans in Parkstad Limburg' KEI Kenniscentrum Stedelijke Vernieuwing, Kennisbank, geraadpleegd op www.kei-centrum.nl op 22-01-2011.

Volgens econoom Wim Derks is de extra aandacht voor jongeren logisch. Jongeren zorgen namelijk vaak voor meer dynamiek, wat samen met innovatie en vernieuwing van belang is voor de lokale economie in zowel krimp- als groeiregio's. Limburg wil hiermee een impuls geven aan de creatieve industrie. "Dat zie je in veel andere krimpregio's, ook in het buitenland... dat er door creatieve mensen kansen te geven een nieuwe dynamiek in de regio kan komen".

Hoofdstuk 5

Cultuursectoren in beeld

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk komt de samenstelling van de verschillende genres van de cultuursector aan bod. Daarbij ligt de focus op de omvang in termen van aanbod en bezoek en op de rol van de verschillende overheden: hoe is die ontstaan en wat is de specifieke rol van het Rijk (vooral de culturele basisinfrastructuur). Dit overzicht pretendeert niet volledig te zijn, maar dient als illustratie van hoe de sectoren functioneren en de betekenis van sectorbrede gegevens gepresenteerd in hoofdstukken 2, 3 en 4. Globaal is de cultuursector in te delen in vijf deelgebieden: 5.2 het erfgoed (musea, monumenten, archeologie en archieven), 5.3 de podiumkunsten (muziek, opera en muziektheater, theater en dans), 5.4 beeldende kunsten, film en letteren, 5.5 de creatieve industrie (architectuur, vormgeving, e-cultuur) en als laatste deelsector 5.6 cultuureducatie, amateurkunst en bibliotheken. Tot slot volgt onder 5.7 een korte paragraaf over de internationalisering van het cultuurbeleid.

5.2 Erfgoed

Historische gebouwen, archeologische vondsten, documenten in archieven, schilderijen in musea, landschappen, verhalen, tradities en gebruiken behoren tot ons culturele erfgoed. De overheid deelt de cultureel erfgoed sector op in drie deelsectoren: musea, monumentenzorg en archeologie, en archieven. Het behoud en beheer van materieel en immaterieel cultureel erfgoed en het toegankelijk maken voor publiek wordt als een collectief belang beschouwd. Daarbij vormen onder andere de monumentenwet, archiefwet en de Wet tot Behoud van Cultuurbezit (WBC) een wettelijk kader voor het beleid.

5.2.1 Musea

Feiten en cijfers

Nederland telt 773 musea.⁶⁴ Dit is vergelijkbaar met de museumdichtheid van andere landen. In 2010 waren 464 musea lid van de brancheorganisatie de Nederlandse Museumvereniging (NMV) en kwamen 545 musea in aanmerking voor het Nederlandse Museumregister van deze organisatie⁶⁵. Uit cijfers van de NMV blijkt dat de 55 grootste musea in 2010 meer dan 12 miljoen bezoeken trokken.⁶⁶ Het totaal aantal museumbezoeken bedraagt

⁶⁴ CBS Statline 2007.

⁶⁵ <http://www.museumvereniging.nl/Overdevereniging/Kengetallen.aspx>.

⁶⁶ Gegevens ontleend aan Jaarverslag 2009, Nederlandse Museumvereniging.

ca. 20 miljoen.⁶⁷ 20% van deze bezoeken vindt plaats door buitenlandse toeristen. Museumjaarkaarthouders zijn goed voor 20% van het totale museumbezoek. In 2009 zijn bijna 675.000 museumjaar kaarten verkocht.⁶⁸ In de museumsector zijn tussen 20.000 en 40.000 vrijwilligers actief.⁶⁹

Geschiedenis rolverdeling overheden

De museumsector zoals we die nu kennen, is ontstaan in de tweede helft van de 19de eeuw. Een belangrijke stimulans hiervoor waren particulieren die uiteenlopende collecties schonken aan gemeenten, provincies en het Rijk met het doel deze te behouden, te beheren en toegankelijk te maken voor publiek. In 1987 is de publieke verantwoordelijkheid eenvoudiger georganiseerd, omdat vaak verschillende overheden bemoeienis hadden met dezelfde musea. Daarbij zijn verschillende musea met budget aan provincies en gemeenten overgedragen. Sindsdien valt nog maar een beperkt aantal musea onder de volledige verantwoordelijkheid van de Rijksoverheid.

Naast investeringen in het behoud en het beheer van collecties via het Deltaplan voor Cultuurbehoud, vond in de jaren negentig een verdere professionalisering plaats door de verzelfstandiging van de rijksmusea in stichtingen. De Rijksoverheid heeft met deze stichtingen overeenkomsten afgesloten voor behoud, beheer en het toegankelijk maken van de rijkscollecties. De Erfgoedinspectie ziet toe op de naleving hiervan. Bij provincies en gemeenten vonden daarna vergelijkbare ontwikkelingen plaats ten behoeve van collecties.

Gemeenten financieren de meeste musea. Zij ondersteunen met in totaal 132 miljoen euro ongeveer 236 geregistreerde musea. De provincies subsidiëren met in totaal 34 miljoen euro ongeveer 34 geregistreerde musea.⁷⁰ Zij beheren collecties, soms van nationaal belang, waarvan de gemeentelijke dan wel de provinciale overheid eigenaar is. Daarnaast zijn er nog particuliere musea zoals Beelden aan Zee, Museum de Buitenplaats en De Pont.

Rol Rijksoverheid en BIS

Er zijn 30 rijksge subsidieerde musea opgenomen in de BIS, waarvan 27 op gebied van cultureel erfgoed variërend van musea voor kunst, oudheid en geschiedenis tot wereldcultuur, wetenschap en industrieel erfgoed. De overige 3 musea in de BIS richten zich op fotografie en letteren. Inclusief het erfgoedbrede sectorinstituut Erfgoed Nederland bedraagt de

⁶⁷ CBS Statline 2007.

⁶⁸ Gegevens ontleend aan Jaarverslag 2009, Nederlandse Museumvereniging.

⁶⁹ CBS Statline 2007.

⁷⁰ Ledenlijst NMV/St. Museumregister en CBS onderzoek 2009 over cijfers 2007.

rijkssubsidie voor huisvesting en exploitatie musea voor cultureel erfgoed in totaal 155,5 miljoen euro. Buiten deze subsidie is er voor de museumsector nog 9,4 miljoen euro aan projectsubsidies beschikbaar in 2011. In het museumbeleid van de Rijksoverheid is in de loop der jaren meer nadruk komen te liggen op het toegankelijk maken van de collecties van de rijks- gesubsidieerde musea voor publiek. Dit gebeurt door het stimuleren van collectiemobiliteit, cultuureducatie en cultureel ondernemerschap. De rijks- gesubsidieerde musea zijn samen goed voor 5,5 miljoen bezoeken, waarvan ruim 410.000 door leerlingen. Daarnaast ondersteunt het ministerie van Financiën het Belasting en Douane Museum, het ministerie van Buitenlandse Zaken het Koninklijk Instituut voor de Tropen en het ministerie van Defensie diverse krijgshistorische verzamelingen, zoals het Legermuseum en Marinemuseum.

5.2.2 Monumentenzorg en archeologie

Feiten en cijfers

Op de UNESCO Werelderfgoedlijst prijken 9 werelderfgoederen uit Nederland. UNESCO wees in 2010 de meest recente aan: de 17e eeuwse Amsterdamse grachtengordel. Nederland telt verder circa 60.000 gebouwde rijksbeschermd monumenten, waarvan ongeveer 35.000 woonhuizen en 25.000 overige monumenten waaronder kastelen, molens, kerkelijke gebouwen, buitenplaatsen, paleizen en gemalen. Daarnaast zijn er 400 beschermde stads- en dorpsgezichten en 1500 rijksbeschermd archeologische terreinen. De rijksbeschermd monumenten zijn niet gelijkmatig over het land verdeeld. 49 gemeenten hebben 200 of meer rijksbeschermd monumenten, 64 gemeenten tussen de 100 en de 199 rijksbeschermd monumenten en 327 gemeenten minder dan 100 rijksbeschermd monumenten. Naast de rijksbeschermd monumenten zijn er nog circa 40.000 gemeentelijke monumenten.⁷¹

In Nederland zijn ongeveer 1000 historische verenigingen actief (met circa 750.000 leden). Daarnaast zijn nog duizenden mensen bij tal van monumentenorganisaties betrokken. De jaarlijkse Open Monumentendag trekt gemiddeld 1 miljoen bezoekers.⁷²

Geschiedenis rolverdeling overheden

In de negentiende eeuw werden veel kastelen, stadspoorten, kerken en middeleeuwse woonhuizen gesloopt omdat zij geen functie meer vervulden. Als reactie daarop ontstond uit particulier initiatief het streven om bouw-

⁷¹ Erfgoedbalans 2009, Archeologie, monumenten en cultuurlandschap in Nederland, Amersfoort 2009.

⁷² Beleidsbrief Momo, Modernisering Monumentenzorg, Den Haag 2009.

werken van oudheidkundige waarde te bewaren. Sinds 1874 is het behoud van monumenten een officiële doelstelling van de Rijksoverheid.

De bemoeienis van de overheid met archeologische monumenten gaat terug tot de 18e eeuw en was lange tijd incidenteel. Aanvankelijk ging de belangstelling uit naar twee aspecten: het doen van opgravingen en de verdeling van vondsten over musea. In de afgelopen jaren richt de archeologische aanpak zich steeds meer op behoud in situ, dat wil zeggen behoud in de bodem.

De huidige rollen en verantwoordelijkheden van de verschillende overheden op het gebied van monumentenzorg en archeologie zijn voornamelijk geregeld in de Monumentenwet. De Rijksoverheid wijst monumenten en beschermde stads- en dorpsgezichten aan en geeft subsidie voor de instandhouding van monumenten en voor excessieve kosten bij opgravingen. Het Rijk heeft stelselverantwoordelijkheid en ziet erop toe dat de zorg voor cultureel erfgoed goed geregeld is. De Erfgoedinspectie is verantwoordelijk voor dit toezicht.

De grootste uitvoeringstaak ligt bij gemeenten: de gemeenten verlenen vergunningen bij het wijzigen of slopen van gebouwde rijksbeschermden monumenten, behalve bij archeologische monumenten waar het Rijk verantwoordelijk is. Willen gemeenten ingrijpen bij rijksbeschermden monumenten dan zijn ze verplicht zich te laten adviseren door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Gemeenten kunnen ook zelf gemeentelijke monumenten aanwijzen via een monumentenverordening. Daarnaast houden zij toezicht op de werkzaamheden aan monumenten en treden zij handhavend op. De Wet ruimtelijke ordening (Wro) verplicht gemeenten om bij het maken van bestemmingsplannen rekening te houden met archeologische waarden en met ingang van 1 januari 2012 ook met cultuurhistorie 'boven de grond'. Een aantal gemeenten heeft een eigen archeologische dienst die opgravingen uitvoert, maar de meeste gemeenten maken gebruik van marktpartijen. Uit een inventarisatie van Erfgoed Nederland blijkt dat 40 gemeenten meer dan 100.000 euro aan eigen middelen inzetten voor monumenten en archeologie en 42 gemeenten een bedrag tussen de 50.000 en de 100.000 euro. Het grootste deel van de gemeenten zet een bedrag tussen de 25.000 en 50.000 euro in.⁷³

Provincies hebben, anders dan de gemeenten, geen bij de Monumentenwet geregelde specifieke taken. Alle provincies hebben cultuurhistorische waardekaarten en voeren zelf beleid op dit gebied. Daarnaast is in het Regeerakkoord 2010 opgenomen dat provincies verantwoordelijk worden

⁷³ Eindrapport van de Werkgroep Financiën. Modernisering Monumentenzorg. Den Haag 2008.

voor het toezicht en de regie op het gebied van ruimtelijke ordening. Zo zijn er (samen met het Rijk gefinancierde) steunpunten monumentenzorg en archeologie waar gemeenten terecht kunnen met vragen. Daarnaast geven veel provincies subsidie voor de instandhouding van monumenten en voor het maken van beleidskaarten. Het jaarbudget voor archeologie en monumenten van provincies bedroeg in 2008 28,5 miljoen euro.

Er gaat de komende jaren echter veel veranderen in de monumentenzorg. En veel gebeurt tegelijk. Het gaat om drie grote veranderingen: in de ruimtelijke ordening gaan cultuurhistorische belangen meewegen, de regelgeving wordt krachtiger en eenvoudiger en monumenten die hun functie verliezen dienen een andere bestemming te krijgen.

Rol Rijksoverheid en BIS

In 2011 is voor monumentenzorg 111,1 miljoen euro beschikbaar en voor archeologie 5 miljoen euro. Het betreft subsidies die de uitvoerende dienst Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (inclusief het Instituut Collectie Nederland) toekent. Voor deze instelling is in 2011 38,5 miljoen euro beschikbaar (apparaatskosten inclusief huisvesting). Op het gebied van monumentenzorg en archeologie zijn geen instellingen opgenomen in de BIS.

5.2.3 Archieven

Feiten en cijfers

Nederland beschikt over een landelijk gespreid archiefstelsel. Naast het Nationaal Archief zijn er 11 Regionale Historische Centra (RHC's) in de provinciehoofdsteden, 121 gemeente- en streekarchieven en 11 archieven van hoogheemraadschappen en waterschappen. Ook particuliere organisaties beheren maatschappelijk waardevolle archieven. Zo zijn er bijvoorbeeld 21 kerkelijke archieven, 21 audiovisuele archieven en 59 archief- en documentatiecentra, zoals het NIOD (Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies), het Theaterinstituut en het IISG (Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis).⁷⁴

In 2009 trok het Nationaal Archief 446.785 fysieke bezoeken. Archieven lenen zich echter bij uitstek voor digitaal raadplegen: de website van het Nationaal Archief was goed voor 1,2 miljoen virtuele bezoeken. De websites van de RHC's trokken in 2009 samen bijna 9 miljoen virtuele bezoeken. Genlias, een database voor stamboomonderzoek, opgezet door de RHC's en archiefdiensten in Nederland en overzee, was in 2009 goed voor bijna 22 miljoen virtuele bezoeken.⁷⁵

⁷⁴ Almanak van het Nederlands Archiefwezen, een uitgave van de Koninklijke Vereniging van Archivarissen in Nederland.

⁷⁵ Cijfers aangeleverd door het Nationaal Archief.

Geschiedenis rolverdeling overheden

De Archiefwet 1995 verplicht alle overheidsorganen om hun eigen archief in goede en geordende staat te beheren. Belangrijke archiefstukken van de overheid gaan na twintig jaar verplicht naar een archiefbewaarplaats, zoals het Nationaal Archief in Den Haag en de RHC's in provincies en gemeenten. De informatie is dan vrij raadpleegbaar voor alle belangstellenden. Naast documenten zijn in een archiefbewaarplaats ook prenten, kaarten, foto's en geluid- en filmopnames opgeslagen. Daaronder bevindt zich ook materiaal dat afkomstig is van maatschappelijke organisaties en particuliere personen. Samen vormen deze archieven ons nationale geheugen.

De eisen aan de inrichting van archiefruimten en bewaarplaatsen, de wijze van beheer, selectie en vernietiging en de openbaarheid en toegankelijkheid van archieven zijn wettelijk geregeld. Gegevens die van maatschappelijk, cultuurhistorisch of politiek belang zijn, gaan na uiterlijk 20 jaar naar archiefbewaarplaatsen. Bij dit overplaatsen van gegevens zijn achterstanden ontstaan. Het project Doc-Direkt moet ervoor zorgen dat deze worden ingelopen.

Het Nationaal Archief is dé archiefbewaarplaats voor het archiefmateriaal van de Rijksoverheid, zoals de archieven van de Hoge Colleges van Staat, het Kabinet der Koningin, de ministeries en de zelfstandige bestuursorganen. Het Nationaal Archief beheert ook de archieven van de provincie Zuid-Holland en van maatschappelijke organisaties en personen. Archieven van overige rijksorganen en van de provincies gaan naar één van de RHC's in de provinciehoofdsteden. Gemeenten en waterschappen hebben vaak een eigen archiefbewaarplaats. Sommige (vooral grotere) gemeenten hebben voor het archiefbeheer zelfs een afzonderlijke dienst ingericht. Andere gemeenten werken samen in één regionaal of streekarchief. In het Regeerakkoord 2010 is de decentralisatie van de RHC's opgenomen. Dat betekent dat de provincies nu ook verantwoordelijk worden voor en gaan meebetalen aan het bewaren van hun eigen archieven.

De overheid produceert steeds meer informatie digitaal. Deze informatie moet ook bewaard blijven. Het ministerie van OCW werkt op dit moment aan een visie op archieven in het digitale tijdperk. Opgenomen is wat er moet gebeuren om duurzaamheid, toegankelijkheid en openbaarheid van digitale informatie te waarborgen.

Het Nationaal Archief en enkele grote gemeentelijke archieven hebben al een digitale archiefbewaarplaats opgezet, een e-depot, waar informatie vindbaar en toegankelijk blijft. Het opslaan en veilig bewaren van digitale bestanden is specialistisch werk. Documenten die vandaag zijn aangemaakt, kunnen door het gebruik van nieuwe software over enkele jaren al onleesbaar zijn. Om dat te ondervangen, is het e-depot ingericht om na sluiting

van digitale dossiers deze te kunnen opnemen. Het doel is ervoor zorgen dat ook digitaal archiefmateriaal langdurig beschikbaar blijft voor de burgers. Het kabinet heeft onlangs een brief aan de Tweede Kamer gestuurd over de selectie van archieven in een digitale omgeving.⁷⁶

Rol Rijksoverheid en BIS

Voor archieven is in 2011 een budget van 29,7 miljoen euro beschikbaar, waarvan 27,2 miljoen euro bestemd is voor de Regionale Historische Centra. Voor het Nationaal Archief, de uitvoeringsdienst, is 17,8 miljoen euro beschikbaar (apparaatskosten, inclusief huisvesting). Het Centraal Bureau voor Genealogie maakt nu nog deel uit van de BIS, maar is binnenkort een (zelfstandig) onderdeel van het Nationaal Archief.

5.3 Podiumkunsten (theater, dans, muziek)

De verschillende sectoren binnen de podiumkunsten (grootweg te verdelen in theater, dans en muziek) kennen soortgelijke ‘productieketens’, waarbij de productie (via gezelschappen en ensembles) en presentatie (via schouwburg en podia) meestal gescheiden zijn. Binnen de verschillende genres bestaan echter grote verschillen in de omvang van de inzet van overheid en de markt. Het Rijk zorgt voor een kwalitatief hoogstaand aanbod, instellingen van (inter)nationale betekenis gespreid over het land. Deze rol van de Rijksoverheid is het grootst voor genres die niet door de markt tot stand komen, zoals symfonische muziek en opera. Daarnaast neemt het Rijk een verantwoordelijkheid voor talentontwikkeling, eerst via kunstvakonderwijs en daarna via postacademische instellingen en productiehuisen.

Gemeenten zorgen voor lokale voorzieningen, meestal de podia waar gezelschappen optreden. Gegevens over podia zijn afkomstig van de Vereniging van Schouwburg- en Concertgebouwdirecties (VSCD), een brancheorganisatie met 152 leden (257 zalen) in 2009. Ook provincies spelen een rol in de spreiding van het aanbod over hun grondgebied. Hieronder zijn de deelsectoren theater, dans, klassieke muziek, muziektheater en overige muziek van de podiumkunstensector beschreven.

5.3.1 Theater

Feiten en cijfers

In 2009 vonden op de VSCD-podia 7.740 toneelvoorstellingen plaats, die in totaal 1,36 miljoen bezoekers trokken. Hiervan is naar schatting 30% door

⁷⁶ Zie ook <http://www.archief.nl/onderwerpen/waardering-selectie/nieuwe-aanpak-selectie-waardering>.

het Rijk gefinancierd. Deze gesubsidieerde voorstellingen bereikten circa 33% van het totale aantal bezoekers.⁷⁷ Van de Nederlandse bevolking deed 3%, ofwel 456.000 mensen, in zijn vrije tijd aan theater.⁷⁸

Geschiedenis rolverdeling overheden

Tot de jaren '50 subsidieerde het Rijk geen toneelvoorstellingen. In calvinistische kringen bestond bezwaar tegen toneel als uitingsvorm. Direct na de bevrijding installeerde de minister van OK&W een commissie die moest nagaan onder welke voorwaarden subsidies voor de toneelkunst mogelijk waren. Het rapport resulteerde in het gemeenschappelijk financieren van toneelgezelschappen door de gemeenten Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en het Rijk. Het ging om toneelgezelschappen in die steden met een reisverplichting in de regio. Later beschikte ook de regio over eigen toneelgezelschappen, mede gefinancierd door het Rijk. In 1969 verstoorde een aantal leerlingen van de Amsterdamse Toneelschool met het gooien van tomaten een voorstelling van de prestigieuze toneelgroep De Nederlandse Comedie. De aankomende generatie theatermakers was van mening dat het 'verrotte' Nederlandse repertoiretoneel moest kiezen voor maatschappelijk engagement en artistieke vernieuwing. Dit zette een beweging in gang die de vernieuwing en artistieke verscheidenheid van het theateraanbod nastreefde, soms ten koste van het publieksbereik.

Sinds 1985 verdelen de overheden de taken op het gebied van de podiumkunsten. Het Rijk is verantwoordelijk voor het aanbod, de provincies voor de distributie in de regio en de gemeenten voor de afname (de podia). Het jeugdtheater vormt een uitzondering op deze regel. Hier subsidiëren Rijk, provincies en gemeenten samen. In de praktijk is de taakverdeling in de loop van de tijd minder strak geworden. Het grootste deel van de door het Rijk gesubsidieerde toneelgezelschappen ontvangt inmiddels subsidie van verschillende overheden. Bovendien biedt het Fonds Podiumkunsten ook ondersteuning aan de programmering van podia.

Rol Rijksoverheid en BIS

De Rijksoverheid vult haar rol in door ondersteuning van 9 toneelgezelschappen, 13 productiehuizen en 1 internationaal festival in de BIS (naast het multidisciplinaire Holland Festival). Ook het Fonds Podiumkunsten (FPK) ondersteunt de theatersector, naast projectsubsidies gebeurt dat bij 41 theatergezelschappen ook met een vierjaarlijkse subsidie. Het Theater Instituut Nederland (TIN) is het sectorinstituut. Naast het budget voor het FPK en het sectorinstituut was in 2010 voor theater in de BIS een bedrag van 34,5 miljoen euro beschikbaar.

⁷⁷ Podia 2009, cijfers en kengetallen van de VSCD.

⁷⁸ Andries van den Broek, FAQs over kunstbeoefening in de vrije tijd, SCP 2010.

5.3.2 Dans

Onder dans valt het hele scala van klassiek ballet tot urban dance en andere stijlen die zijn ontstaan buiten de dansstudio's. In 2009 vonden op de VSCD-podia 1.854 voorstellingen plaats. Hiervan werd naar schatting 40% door het Rijk gefinancierd. In totaal trokken de voorstellingen 553.000 bezoekers, waarvan 45% voor rekening van het rijksgesubsidieerde aanbod.⁷⁹ Van de Nederlandse bevolking doet 11%, 1,7 miljoen mensen, in zijn vrije tijd aan dans.⁸⁰

Geschiedenis rolverdeling overheden

Nederland kent geen ballettraditie zoals in Frankrijk, Italië, Oostenrijk en Rusland. Theaterdans kreeg na de Tweede Wereldoorlog voor het eerst financiële steun van de Rijksoverheid. Voor die tijd werd dans nauwelijks als kunstvorm beschouwd, maar vooral als zinnenprikkelend vermaak. In de jaren vijftig ontstonden twee gezelschappen: het Nederlands Dans Theater en het Nationale Ballet. Ondanks de relatief korte geschiedenis van de dans in Nederland, heeft deze zich snel ontwikkeld. Met name de moderne dans heeft de afgelopen decennia zowel in het Nederlandse bestel als internationaal een belangrijke positie ingenomen. Er is een breed aanbod ontstaan van klassiek ballet, modern ballet en dans, jeugddans, urban dance en werelddans. Het Rijk en de gemeenten subsidiëren het aanbod van professionele dans in Nederland grotendeels. Een belangrijk deel van het niet-gesubsidieerde aanbod is afkomstig uit het buitenland en beslaat zowel klassieke als moderne dans. De bijdrage van gemeenten bestaat verder voornamelijk uit het ondersteunen van podia.

Rol Rijksoverheid en BIS

De Rijksoverheid vult haar rol in door ondersteuning van 7 dansgezelschappen, 4 jeugddansgezelschappen, 3 dansproductiehuizen voor talentontwikkeling, 1 internationaal festival en 1 postacademische instelling in de BIS. Het FPK ondersteunt verder 8 dansgezelschappen en 3 dansfestivals met een vierjaarlijkse subsidie. Het Theater Instituut Nederland (TIN) is ook het sectorinstituut voor de dans. Naast het budget van het NFPK en het sectorinstituut was in 2010 voor dans in de BIS een bedrag van ruim 28 miljoen euro beschikbaar.

5.3.3 Muziek

Lange tijd beperkte het muziekbeleid van de overheid zich tot de klassieke muziek. Nu maken we onderscheid tussen de klassieke muziek (oude, klassieke en contemporaine muziek van orkesten en ensembles), muziektheater (muziektheater, opera) en overige muziek (zoals jazz en geïmproviseerde

⁷⁹ Podia 2009, cijfers en kengetallen van de VSCD.

⁸⁰ Andries van den Broek, FAQs over kunstbeoefening in de vrije tijd, SCP 2010.

muziek, populaire muziek, dance en wereldmuziek). Deze drie categorieën zijn hieronder apart toegelicht.

22% van de bevolking, bijna 3,5 miljoen mensen, houdt zich in de vrije tijd met muziek bezig, variërend van klassieke muziek en kerkmuziek tot jazz, pop, urban en wereldmuziek.⁸¹

5.3.3.1 Klassieke muziek (orkesten en ensembles)

Feiten en cijfers

In 2009 werden op de VSCD-podia in totaal 3.134 concerten uitgevoerd, waar 1.483.000 bezoekers op af kwamen. Van de concerten werd circa 35% door het Rijk gefinancierd, met circa 50% van het totale aantal bezoeken.⁸²

Nederland kent op het gebied van klassieke muziek een bestel van symfonische orkesten en kleinere ensembles voor oude, klassieke en contemporaine muziek. De 28 ensembles die lid zijn van de Vereniging voor Nederlandse Muziek Ensembles (VNME) gaven in 2009 1.161 concerten en 259 andere activiteiten, gezamenlijk goed voor 500.000 bezoeken.⁸³ Ruim een kwart van het kernprogramma van de symfonische orkesten bestaat uit begeleidingen van opera en dans (296 in 2009). Alle orkesten deden begeleidingen, maar de onderlinge verschillen zijn groot. Holland Symfonia, een orkest met een specifieke taak op dit gebied, deed met 89 de meeste begeleidingen, het Koninklijk Concertgebouworkest met 9 de minste.⁸⁴

Geschiedenis rolverdeling overheden

Aan het eind van de negentiende eeuw werden beroepsorkesten opgericht, naast de bestaande semiprofessionele orkesten die voortkwamen uit muziekkorpsen van de schutterij of uit militaire kapellen. Vermogende particulieren waren aanvankelijk de belangrijkste financiers van de symfonie-orkesten. Rond de eeuwwisseling werden de kosten voor de kapitaalcrachtige elite te hoog en deed men een beroep op de overheid, in eerste instantie de lokale overheid. Het belangrijkste motief voor stadsbesturen om subsidie te verstrekken was van economische aard. Instandhouding van een orkest bond de elite aan de stad en verhoogde de aantrekkelijkheid als plaats van vestiging. Ook opvoedende overwegingen speelden een rol. In 1918 werd voor het eerst een beroep gedaan op de Rijksoverheid. Het 'ten gehore brengen van eersteklas muziek' was de reden om subsidie toe te kennen.

⁸¹ Andries van den Broek, FAQs over kunstbeoefening in de vrije tijd, SCP 2010.

⁸² Podia 2009, cijfers en kengetallen van de VSCD.

⁸³ VNME, Kwantitatieve analyse ensemblesector, geraadpleegd op <http://www.vnme.nl/index.php?10>.

⁸⁴ Jaarverslagen rijksge subsidieerde orkesten 2009.

In de daarop volgende perioden pleitte men bij voortduring voor een regionale spreiding van orkesten. In 1976 telde Nederland 21 professionele orkesten. Eind jaren zestig ontstond kritiek op het muziekbestel. Met de zogenaamde Notenkrakersactie (1969) protesteerden jonge componisten en musici tegen het eenzijdige aanbod van gevestigde instellingen. In de daaropvolgende periode werd op de uitgaven voor de orkesten bezuinigd om middelen vrij te maken voor andere muziekvormen als kamermuziek, jazz en popmuziek. In die tijd ontstonden verschillende ensembles, klein, flexibel en gespecialiseerd, en met nieuwe artistieke ideeën over de uitvoeringspraktijk van oude en nieuwe muziek.

Rol Rijksoverheid en BIS

Het door het Rijk gesubsidieerde orkestenbestel omvat nu tien symfonie-orkesten in de BIS, die in meer of mindere mate ook subsidie ontvangen van andere overheden. Er zijn vijf regio-orkesten, gevestigd in de regio's Noord, Oost en Zuid, die vooral in middelgrote zalen spelen in de provincies buiten de Randstad. De drie Randstad-orkesten spelen voornamelijk in relatief grote zalen in hun standplaatsen Amsterdam, Rotterdam en Den Haag. Zij presenteren zich ook substantieel in het buitenland. Twee orkesten, in Haarlem en Amsterdam, hebben naast het geven van symfonische concerten de taak om het Nationale Ballet en De Nederlandse Opera te begeleiden. Het FPK zorgde in 2010 voor 27 ensembles voor een meerjarige subsidie (10,5 miljoen euro per jaar). Daarnaast zijn in de BIS 2 postacademische werkplaatsen (voor zang en strijkkwartetten) en een festival opgenomen. Het multidisciplinaire Holland Festival biedt ruimte aan internationale muziek(theater)producties. Er zijn twee sectorinstituten, het Muziekcentrum Nederland en het Nederlands Muziek Instituut. De laatste richt zich specifiek op het muzikaal erfgoed. Naast het budget van het FPK en het sectorinstituut was in 2010 totaal 71 miljoen euro beschikbaar voor klassieke muziek in de BIS.

Ook de orkesten van het Muziekcentrum van de Omroep (MCO), gefinancierd via de mediabegroting, zijn onderdeel van het bestel. Het MCO omvat naast het Groot Omroep Koor en de Muziekbibliotheek van de Omroep nog drie orkesten, waarvan twee klassieke orkesten (het Radio Filharmonisch Orkest en de Radio Kamer Filharmonie) en één orkest voor de lichte muziek (het Metropole Orkest). In het bestel heeft het MCO de opdracht om een breed, onderscheidend en avontuurlijk repertoire ten gehore te brengen. De ZaterdagMatinee, in 1961 begonnen als de Matinee op de Vrije Zaterdag, is een bekend voorbeeld hiervan. Voor het MCO was in 2010 een bedrag van 31 miljoen euro beschikbaar.

5.3.3.2 Opera en muziektheater

Feiten en cijfers

Op het gebied van opera en muziektheater vonden in 2009 op de VSCD-podia 1.735 voorstellingen plaats. In totaal is hiermee een publiek van 619.000 personen bereikt. Voor een deel is dit publiek bediend met geïmporteerde opera uit het buitenland (vooral Oost-Europa). Circa 25% van het totale aantal voorstellingen is door het Rijk gefinancierd; deze voorstellingen trokken circa 36% van het totale aantal bezoekers.⁸⁵

Geschiedenis rolverdeling overheden

Nederland heeft een lange, vrij onbekende, operatraditie met internationale gezelschappen die zich in Nederland vestigden. Een belangrijke kwaliteitsimpuls was afkomstig van de Wagnervereniging. Deze bestond van 1883 tot 1959 en zorgde met steun van vermogende particulieren voor tal van uitvoeringen op hoog internationaal niveau. Overheidssteun kreeg de vereniging niet. De bezetter zorgde er in 1941 voor dat Amsterdam voor het eerst de beschikking kreeg over een eigen professionele opera. In 1990 is de operakern in Maastricht (Opera Zuid) opgericht. Vervolgens ontstond in 1994 de Nationale Reisopera. Gemeenten dragen voornamelijk bij aan opera en muziektheater door het ondersteunen van podia.

Rol Rijksoverheid en BIS

Er zijn drie operagezelschappen opgenomen in de BIS. De Nederlandse Opera (DNO) is uitgegroeid tot het grootste en toonaangevende operagezelschap van Nederland. In internationaal opzicht onderscheidt DNO zich door artistieke hoogwaardige kwaliteit en een grote diversiteit in het aanbod. DNO heeft een vaste standplaats in het Muziektheater in Amsterdam. De Nationale Reisopera (NRO) is een reisgezelschap, dat gemiddeld zestien Nederlandse schouwburgen van operavoorstellingen voorziet. Opera Zuid biedt opera aan in het zuiden van Nederland, Maastricht. Dit gezelschap is van een kleinere omvang en richt zich naast de productie van opera in het bijzonder op talentontwikkeling. Ook bevat de BIS een postacademische werkplaats en een productiehuis. Het FPK ondersteunt 14 instellingen voor muziektheater, waaronder jeugdopera en modern muziektheater voor een bedrag van circa 3 miljoen euro. Naast het budget voor het FPK en het sectorinstituut was voor de BIS in 2010 36,5 miljoen euro beschikbaar voor opera en muziektheater.

⁸⁵ Podia 2009, cijfers en kengetallen van de VSCD.

5.3.3.3 Overige muziek

Feiten en cijfers

Het aanbod van klassieke muziek (symfonieorkesten en ensembles), opera en muziektheater beperkt zich tot slechts 9% van het totale aantal muziekvoorstellingen. Het overige aanbod komt voor rekening van andere muziekgenres, zoals jazz en geïmproviseerde muziek, populaire muziek, dance en wereldmuziek. Er staan in Nederland 17.000 muzikanten bij Buma/Stemra ingeschreven.⁸⁶

In de popmuziek zijn 70.000 bands actief, variërend van beginnend amateur tot semiprofessioneel.⁸⁷ Popconcerten en dance trekken gezamenlijk ruim 2,7 miljoen bezoekers op jaarbasis. De poppodia aangesloten bij de Vereniging Nederlandse Poppodia en Festivals (VNPF) realiseerden in 2009 een omzet van 95 miljoen euro. Deze podia zijn voor 75% afhankelijk van eigen inkomsten, 23% van de inkomsten is afkomstig uit gemeentelijke subsidies.⁸⁸

In 2009 werden 5.178 popconcerten georganiseerd waarvoor ruim 1,5 miljoen kaarten zijn verkocht. Het aantal clubavonden (met dj's) in 2009 bedroeg 2.904 met ruim 1,2 miljoen betalende bezoeken. Het aanbod niet-muziekactiviteiten (zoals cinema en theater) bedroeg 29% van het programma; dit was goed voor 10% van het bezoek. De zalen werden ook 768 keer verhuurd aan externen. Hier kwamen 177.278 bezoekers op af.⁸⁹

In 2009 steeg de Nederlandse muziekexport ten opzichte van 2008 met 29%. De opbrengst bedroeg 64,9 miljoen euro, 40% hiervan is toe te schrijven aan dance. Van de Nederlandse muziekexport is 22,5% afkomstig uit auteursrecht en naburig recht (14,6 miljoen euro), 14% van de opnamen van Nederlandse artiesten in het buitenland (9,2 miljoen euro) en 63,5% van optredens van Nederlandse artiesten over de grens (41,2 miljoen euro).⁹⁰

Geschiedenis rolverdeling overheden

Pas sinds de jaren zeventig, na de Notenkraakactie, maken niet-symfonische klassieke muziek, popmuziek, jazz, wereldmuziek en geïmproviseerde muziek deel uit van het cultuurbeleid. Het aanbod in de 'populaire' muziekgenres komt grotendeels in de markt tot stand. Het Rijk ondersteunt vooral

⁸⁶ Buma/Stemra, geraadpleegd op <http://www.bumastemra.nl/nl-NL/Auteursrecht/ExploitatieDoorBumaStemra.htm>.

⁸⁷ Muziek Centrum Nederland, www.mcn.nl.

⁸⁸ VNPF, In-Sight Podia 2009.

⁸⁹ VNPF, In-Sight Podia 2009.

⁹⁰ Buma Cultuur, jaarverslag 2009.

met programma's voor professionalisering en internationalisering. Net als bij de andere podiumkunsten subsidiëren gemeenten vooral de afname van muziek, via de podia. Daarnaast zijn de gemeenten verantwoordelijk voor de muziekscholen in Nederland.

Rol Rijksoverheid en BIS

In deze deelsector speelt marktwerking een grotere rol. De rol van de Rijksoverheid blijft daarom beperkt. In 2010 zijn in de BIS vier productiehuizen, twee festivals en een ontwikkelinstelling opgenomen. Een deel van het aanbod in deze sector krijgt financiering via het Fonds Podiumkunsten (FPK). Grofweg gaat het daarbij om drie soorten subsidies. Ten eerste is er de meerjarige en projectgewijze (productie) ondersteuning van het muziek-aanbod (10,8 miljoen euro voor 10 meerjarige ensembles en muziekgroepen). Daarnaast vindt er subsidiering van podia plaats ter ondersteuning van hun muziekprogrammering (2 miljoen euro). Tot slot stelt het FPK met een bedrag van 1,9 miljoen euro per jaar de componisten in staat om nieuwe werken te creëren. Ook voor deze deelsector is Muziekcentrum Nederland het sectorinstituut. Het Fonds Cultuurparticipatie (FCP) zorgt voor een beperkte ondersteuning van de actieve amateurmuzieksector.

5.4 Beeldende kunst, film en letteren

Beeldende kunst, film en letteren zijn sectoren met een gemengde rol voor markt en overheid bij productie. Er is sprake van een beperkt aantal rijksgefinancierde instellingen, deels producerend, deels gericht op de ondersteuning van individuele kunstenaars.

5.4.1 Beeldende kunst

Feiten en cijfers

In totaal zijn er 918 organisaties in Nederland die zich bezighouden met de distributie of het tonen van beeldende kunst. Met 555 bedrijven vormen galerieën de grootste groep.⁹¹ De omzet van de sector bedraagt 331,6 miljoen euro. De galerieën hebben een gezamenlijke omzet van 120 miljoen euro exclusief BTW.⁹² Het is niet precies bekend hoeveel beeldend kunstenaars Nederland telt; schattingen lopen uiteen van ongeveer 7.000 (CBS 2007) tot 12.000 (IJDens 2008).

⁹¹ In beeld, nulmeting sectormonitor beeldende kunst, Research voor Beleid, 2011.

⁹² Galleries in hedendaagse beeldende kunst, EIM 2010.

Er zijn ongeveer 5.000 regelmatige kopers van eigentijdse beeldende kunst en circa 1.000 verzamelaars.⁹³ In de top 500 van bestverkopende kunstenaars ter wereld staan drie kunstenaars uit Nederland. Bij de verkoop van hedendaagse kunstenaars deelt Nederland momenteel de 19e plaats op de wereldranglijst met Iran, Zuid-Afrika, Brazilië, Oostenrijk, Ierland en Denemarken.⁹⁴ Daarnaast houdt 23% van de Nederlandse bevolking (ongeveer 3,5 miljoen mensen) zich in de vrije tijd bezig met beeldende kunst.

Geschiedenis rolverdeling overheden

In de periode 1940-1945 manifesteerden beeldende kunstenaars zich nadrukkelijk als groep in het verzet. Uit dit kunstenaarsverzet kwam de Federatie van Beroepsverenigingen van Kunstenaars voort. Na de bevrijding wist deze federatie de overheid te overtuigen dat zij voorwaarden diende te scheppen voor de productie van eigentijdse kunst, onder andere door aankopen, opdrachten en subsidies. Dit resulteerde in 1949 in een aparte landelijke regeling, de latere Beeldende Kunstenaarsregeling (BKR). In 1987 werd de BKR buiten werking gesteld omdat teveel kunstenaars financieel afhankelijk waren geraakt van de regeling en deze niet tot een zelfstandige beroepspraktijk leidde. Een deel van de middelen werd ondergebracht bij het Fonds voor Beeldende Kunst, Vormgeving en Bouwkunst. Een ander deel is vanaf 1988 als specifieke uitkering, de zogenaamde Geldstroom Beeldende Kunst en Vormgeving (BKV) toegekend aan de provincies en dertig gemeenten. De postacademische opleidingen, ieder met zijn eigen ontstaansgeschiedenis, nemen een bijzondere positie in als internationaal platform voor talentvolle kunstenaars uit binnen- en buitenland. De instellingen bieden kunstenaars werkruimte aan en begeleiding van ervaren kunstenaars en kunstcritici.

In 2007 is het beeldende kunstbeleid herzien. Er is ruimte gemaakt voor een landelijk gespreid netwerk van internationaal georiënteerde presentatie-instellingen. Tegelijkertijd is besloten om in 2009 de Geldstroom BKV (13,3 miljoen euro) te decentraliseren naar 36 steden, gespreid over Nederland. Deze steden dragen bij aan een stevige basis voor de beeldende kunstsector door het stimuleren van talentontwikkeling en publieksbereik. Gemeenten investeren daarbij vooral in de lokale infrastructuur: lokale kunstmusea, Centra voor Beeldende Kunst, ateliers, broedplaatsen en kunstenaarsinitiatieven. Daarnaast voeren gemeenten de Wet Werk en Inkomen Kunstenaars (WWIK) uit. Het budget van gemeenten voor beeldende kunst bedroeg in 2009 41 miljoen euro.

⁹³ Renée Steenbergen, *De nieuwe mecenas*, 2008.

⁹⁴ *Beeldende kunst migreert met economische groei*, ESB, 2009.

Met de herijking van het subsidiebestel is de financiële ondersteuning vanuit de provincies afgenomen. Daarmee is niet gezegd dat de provincies geen bijdrage meer leveren. Meerdere provincies ondersteunen de Centra voor Beeldende Kunsten binnen hun provincie en provinciale kunstmusea. In 2009 hebben de provincies zo 5 miljoen euro bijgedragen aan de beeldende kunst.⁹⁵

Rol Rijksoverheid en BIS

Het Rijk is op dit moment verantwoordelijk voor het kunstvakonderwijs en de Wet Werk en Inkomen Kunstenaars (WWIK).⁹⁶ Het Fonds voor Beeldende Kunsten, Vormgeving en Bouwkunst (BKVB) en de Mondriaan Stichting ondersteunen respectievelijk het aanbod en de afname. De Rijksoverheid vult haar rol in door middel van de culturele basisinfrastructuur (BIS). Deze ondersteunt 11 presentatie-instellingen van eigentijdse beeldende kunst, vier postacademische opleidingen, een festival en drie ondersteunende instellingen, onder meer op het gebied van kunst in de openbare ruimte. Naast het budget van de twee fondsen was in 2010 ruim 16,5 miljoen euro beschikbaar voor beeldende kunst in de BIS.

5.4.2 Film

Feiten en cijfers

Jaarlijks verschijnen er in Nederland ongeveer 30 Nederlandse speelfilms. Er zijn 150 commerciële bioscopen, 99 (niet-commerciële) filmhuizen en verschillende filmfestivals, televisieomroepen, digitale platforms, kabel en alternatieve kanalen (als in-flight en hotels) die deze films kunnen vertonen. Ook worden films uitgebracht op DVD en Blu-ray voor verhuur en verkoop. In 2010 kochten 28,1 miljoen mensen een bioscoopkaartje, waarvan 4,4 miljoen voor een Nederlandse film⁹⁷. Daarmee bedroeg het marktaandeel van de Nederlandse film in 2010 15,8%. De totale box office omzet steeg naar een recordhoogte van 219,3 miljoen euro. Het aandeel van de niet-commerciële filmtheaters daarin was ongeveer 6%. Circa 12% van de bevolking (1,8 miljoen mensen) houdt zich in de vrije tijd bezig met fotografie, film en video.⁹⁸

⁹⁵ In beeld, nulmeting sectormonitor beeldende kunst, Research voor Beleid, 2011.

⁹⁶ Beeldende kunstenaars maken met 40% het grootste deel uit van de WWIK-populatie in 2007/2008, gevolgd door vormgevers (26%), musici (20%) en beoefenaren van theater en dans (10%). De rest (5%) bestaat vooral uit fotografen en filmers. Met ingang van 1 januari 2012 eindigt de WWIK.

⁹⁷ Nederlandse Vereniging van bioscoopexploitanten, geraadpleegd op <http://www.nvbinfocentrum.nl/?id=2243>.

⁹⁸ Andries van den Broek, FAQs over kunstbeoefening in de vrije tijd, SCP 2010.

Geschiedenis rolverdeling overheden

Preventieve censuur was de vroegste bemoeienis van de overheid met de filmwereld. De eerste stimuleringsmaatregel was de subsidiering van korte, kunstzinnige en culturele films in 1947. De oprichting - met steun van de overheid - van het Productiefonds in 1956 betekende een belangrijke stimulans voor de productie van speelfilms in Nederland. Met haar filmbeleid heeft de Rijksoverheid verschillende doelstellingen. De Rijksoverheid wil de productie en verhoging van de kwaliteit van Nederlandse films stimuleren en de distributie van niet-commerciële artistiek waardevolle films verbeteren. Ook wil de overheid de markt voor Nederlandse films versterken en de samenwerking tussen filmsector en omroepwereld stimuleren. Een laatste doelstelling van het filmbeleid is het zorgen voor talentontwikkeling en behoud en beheer van cinematografisch erfgoed. Lokale overheden spelen een rol in de filmsector door het subsidiëren van de accommodaties van de filmhuizen en -festivals. De bioscoop- en film distributiebranche ondersteunen de producenten van Nederlandse films met een bijdrage van 1,6 miljoen euro per jaar uit het Abraham Tuschinski Fonds. De publieke omroep is sinds de jaren '90 van de vorige eeuw een belangrijke medefinancier van de Nederlandse filmproductie geworden.

De filmmarkt is sterk in ontwikkeling door de digitalisering van de productie, distributie en vertoning. Met steun van de overheid gaat de bioscoopbranche in 2011 en 2012 over tot een grootschalige, gecoördineerde digitalisering van de bioscoopvertoning. Daarmee loopt Nederland voorop in Europa. Hiermee is een bedrag van 38 miljoen euro gemoeid. De Rijksoverheid draagt hier (samen met het filmfonds) 5,4 miljoen euro aan bij.

Rol Rijksoverheid en BIS

De Rijksoverheid vervult haar rol door ondersteuning in de BIS van vijf festivals, een postacademische werkplaats en twee ondersteunende instellingen. EYE Film Instituut Nederland is het sectorinstituut voor de film. Het instituut heeft een museale functie en beheert onder meer ruim 37.000 films.

Bij het Nederlands Fonds voor de Film kunnen producenten subsidie aanvragen voor het ontwikkelen, produceren, afwerken en de promotie van films. Distributeurs kunnen subsidie aanvragen voor de ondersteuning van de bioscoopuitbreng van films. Verder ondersteunt het Fonds filmactiviteiten zoals festivals, bijeenkomsten, theaters, publicaties en praktijkstudies. Van de Nederlandse films die in 2010 in première gingen ondersteunde het fonds de productie van 26 lange speelfilms, 12 documentaires en 50 korte, experimentele, of animatiefilms. Naast de budgetten voor het Fonds en het sectorinstituut was in 2010 voor film in de BIS 5 miljoen euro beschikbaar.

5.4.3 Letteren

Feiten en cijfers

In 2009 verschenen in Nederland ruim 12.000 titels (in de categorie algemene boeken) op de markt. In totaal zijn er 49,2 miljoen boeken verkocht, voor een totaalbedrag van 642 miljoen euro. Het aantal boekhandels bedraagt circa 1.750 (Hoofd Bedrijfschap Detailhandel). De scheve verdeling tussen de grote hoeveelheid verliesgevende titels en het kleine aantal bestsellers maakt dat 35% van de omzet van 500 titels komt. De overige 65% komt uit het totaal van circa 80.000 leverbare titels. Het aanbod van digitale boeken is tot nu toe beperkt tot 1% van de omzet.

Nederland telt ongeveer 300 literaire auteurs. 7% van de bevolking (ruim 1 miljoen mensen) houdt zich in de vrije tijd bezig met creatief schrijven.⁹⁹

Geschiedenis rolverdeling overheden

Voor 1940 werd een bescheiden begin gemaakt met rijkssteun aan schrijvers. Na 1945 nam de overheidsbemoeyenis met de literatuur toe. De P.C.Hooftprijs werd ingesteld en ondersteuning van vertaling van Nederlands letterkundig werk kwam van de grond. Daarbij kwam de zorg voor het nationale literaire erfgoed. In 1965 werd het Fonds voor de Letteren opgericht. De voornaamste maatregel van het boekbeleid is het systeem van de vaste boekenprijs. Dit houdt in dat een bepaald boek op alle verkooppunten voor dezelfde, door de uitgever vastgestelde prijs te koop is. In 2005 is dit vastgelegd in de Wet op de vaste boekenprijs.

Het letterenbeleid bevat drie onderdelen, namelijk het algemene beleid voor het boek, het leesbevorderingbeleid en het beleid dat zich richt op de bevordering en verspreiding van de Nederlandstalige en Friese literatuur.

Rol Rijksoverheid en BIS

De Rijksoverheid vervult haar rol door ondersteuning via de culturele basisinfrastructuur (BIS). Deze ondersteunt 11 instellingen, waaronder 2 internationale literaire festivals, 7 ontwikkelinstellingen gericht op het stimuleren van de literaire belangstelling in binnen- en buitenland, en 2 ondersteunende instellingen, gericht op leesbevordering. Daarnaast ondersteunt het Nederlands Letterenfonds (NLF) de literaire sector. Dit fonds is in 2010 ontstaan uit een fusie van het Fonds voor de Letteren en het Nederlands Literair Productie- en Vertalingenfonds. Het bevordert de diversiteit en de kwaliteit van de Nederlandse letteren en de internationale verspreiding daarvan, door auteurs te helpen een naam in het buitenland op te bouwen. Naast het budget voor het fonds was in 2010 7 miljoen euro in de BIS beschikbaar voor letteren.

⁹⁹ Andries van den Broek, FAQs over kunstbeoefening in de vrije tijd, SCP 2010.

5.5 Creatieve industrie

De productie en de afname van vormgeving (inclusief mode), architectuur en e-cultuur komen vooral op de markt tot stand, grotendeels zonder financiële steun van de overheid. Het Rijk heeft hier als financier een bescheiden rol; het stimuleert R&D en talentontwikkeling, ondernemerschap en professionalisering. Er zijn weinig rijksgefinancierde producerende instellingen of kunstenaars.

5.5.1 Vormgeving

Feiten en cijfers

De Nederlandse vormgevingssector is zeer divers, van internationale iconen als Marcel Wanders en Hella Jongerius tot multinational Philips met een multidisciplinaire ontwerpafdeling. Dat brede spectrum zorgt voor een sterke vormgevingssector en draagt ertoe bij dat Nederland in de top tien staat van creatieve en innovatieve landen.¹⁰⁰ De Design Academy in Eindhoven geldt internationaal als een van de beste ontwerpopleidingen van de wereld.

Het totale aantal ontwerpers in Nederland is niet duidelijk afgebakend. Het onderzoek 'Innovation Intelligence: Verkenning Creatieve Industrie' (SenterNovem 2009) spreekt over 10.000 productvormgevers, 40.000 'algemene' ontwerpers en 33.000 ontwerpers in de reclamewereld. De Beroepsorganisatie Nederlandse Ontwerpers (BNO) vertegenwoordigt zo'n 8.000 ontwerpers, waarvan ruim 20% zelfstandig ondernemer (zzp'er) is.¹⁰¹

De totale omzet van de branche bedroeg in 2009 532 miljoen euro. Het merendeel van de omzet, 30%, komt uit de zakelijke dienstverlening. Daarnaast zijn de industrie en de overheid de belangrijkste opdrachtgevers, goed voor respectievelijk 20% en 15% van de omzet. Ongeveer 10% van de omzet is toe te schrijven aan export.¹⁰²

Geschiedenis rolverdeling overheden

Net als in de beeldende kunst dateert de eerste overheidsbemoeienis met vormgeving van voor de oorlog. De overheid investeerde in de loop van de jaren in verschillende instituten die de positie van ambachtst kunstenaars, promotie van industriële vormgeving of verbetering van het industrieel ontwerpen tot doel hadden. In 2002 werd de Premeplastichting opgericht.

¹⁰⁰ Innovation Intelligence: Verkenning Creatieve Industrie, SenterNovem 2009.

¹⁰¹ BNO branchemonitor 2009.

¹⁰² BNO branchemonitor 2009.

Geen nationaal instituut dat een aantal taken en activiteiten centraliseert maar een kleinschalige, flexibele organisatie die het sectorale netwerk activeert. Het rijksbeleid richt zich op de versterking van de culturele, maatschappelijke en economische waarden van vormgeving. Ook verschillende gemeenten profileren zich met vormgeving.

Rol Rijksoverheid en BIS

In de BIS zijn drie ontwikkelinstellingen opgenomen, die zich richten op respectievelijk social design, product design en nieuwe media. Premsel richt zich als sectorinstituut op internationalisering, kennisverdieping, coördinatie en ondersteuning van initiatieven van derden. Het zichtbaar maken van de sector en het bevorderen van designbewustzijn bij producenten en consumenten zijn aandachtsgebieden. Daarnaast bieden de Mondriaan Stichting en het Fonds voor Beeldende Kunsten, Vormgeving en Bouwkunst (BKVB) ondersteuning aan ontwerp bureaus en individuele ontwerpers. Naast de budgetten voor de twee fondsen en het sectorinstituut was in 2010 950.000 euro in de BIS beschikbaar voor vormgeving. Vormgeving is daarnaast onderdeel van het programma Dutch Design Fashion & Architecture (zie ook kader onder paragraaf 5.7 Internationalisering van het cultuurbeleid). Hierin werken de ministeries van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Economische Zaken, Landbouw en Innovatie en Buitenlandse Zaken met de sector en de gemeenten Amsterdam, Rotterdam, Den Haag, Utrecht, Eindhoven en Arnhem samen om de internationale positie van deze creatieve industrieën te behouden en te verstevigen. Deze publiek-private samenwerking loopt van 2009 tot en met 2012. Het programma concentreert zich op opkomende markten in China, India en Duitsland.

5.5.2 Architectuur

Feiten en cijfers

Er zijn in Nederland 13.182 geregistreerde architecten verdeeld over verschillende disciplines zoals interieur, landschap of stedenbouw. Er zijn naar schatting 3.000 architectenbureaus waarvan zo'n 2.500 zich primair bezighouden met het ontwerpen van bouwwerken. De gemiddelde bezetting van de bureaus ligt tussen de 5 en 10 werknemers. De TU Delft behoort tot de top tien van de internationale ranking van architectuuropleidingen.

Geschiedenis rolverdeling overheden

De ruimtelijke kwaliteit van Nederland is een gezamenlijke verantwoordelijkheid van het Rijk, de regionale en lokale overheden en marktpartijen. Samen moeten zij ervoor zorgen dat investeringen in de stedelijke en landelijke ruimte een hoge ontwerp kwaliteit hebben.

De overheidsbemoeyenis met architectuur heeft zich in nauwe relatie met het volkshuisvestingsbeleid ontwikkeld. In 1901 gaf de Woningwet gemeenten de mogelijkheid in hun bouwverordening een 'welstandsbeplanning' op te nemen. Daarmee konden ze behalve technische ook esthetische eisen aan de bebouwing stellen. Welstandscommissies kregen een belangrijke rol. Onder de verantwoordelijkheid van het Rijk ressorteerden de huisvesting van ministeries, de rijkspolitie, arbeidsbureaus, ambassades in het buitenland en de paleizen. Sinds 1922 ligt de verantwoordelijkheid hiervoor bij de Rijksgebouwendienst. De Rijksbouwmeester speelt een rol bij de selectie van architecten en vormgevers voor overheidsgebouwen. Tegenwoordig besteedt de overheid het merendeel van de bouwopdrachten uit aan particuliere projectontwikkelaars en architecten. Sinds 1991 verschijnen er vierjaarlijkse architectuurnota's waarin de ministeries van OCW, BZK, I&M en EL&I het gezamenlijke, interdepartementale beleid vastleggen.

Rol Rijksoverheid en BIS

OCW ondersteunt, in enkele gevallen samen met andere departementen, 5 instellingen binnen de BIS met een budget van 2,4 miljoen euro. De ondersteuning is bedoeld om het innovatief vermogen en de maatschappelijke betrokkenheid van architectuur, stedenbouw en landschap te versterken. Tot de BIS horen een postacademisch instituut, twee (inter)nationale prijsvragen voor jonge architecten, een architectuurbienale in Rotterdam en een landelijk advies- en kenniscentrum ter ondersteuning van opdrachtgevers, beleidsmakers, gemeenten, architecten en bouwondernemingen. Ook het ministerie van Infrastructuur en Milieu levert een financiële bijdrage aan deze BIS-instellingen (2,5 miljoen euro in 2010). Het Stimuleringsfonds voor de Architectuur (met 2,16 miljoen euro aan structurele OCW-subsidie en 6,9 miljoen euro aan -tijdelijke- programmamiddelen)) stimuleert de kwaliteit van architectuur, stedenbouw en landschapsarchitectuur door kennisontwikkeling, -uitwisseling en -overdracht. Het Nederlands Architectuurinstituut (5,4 miljoen euro) speelt als sectorinstituut en als museum en discussieplatform een centrale rol: het richt zich zowel op het professionele werkveld als het grote publiek.

Internationaal is er veel erkenning en waardering voor de kwaliteit van Nederlandse architectuur. Dit blijkt uit prestigieuze opdrachten voor Nederlandse architecten maar ook uit de intensieve kennisuitwisseling met buitenlandse kennisinstellingen, professionals, opdrachtgevers en bestuurders. Het programma Dutch Design Fashion & Architecture (DutchDFA) 2009-2012 bouwt hierop voort (zie ook vormgeving).

Architectuur en onderwijs

Het Stimuleringsfonds voor Architectuur bracht in 2009 het debat op gang over de huisvesting van het primair en voortgezet onderwijs. In datzelfde jaar werd de Stichting Scholenbouwmeester opgericht als onafhankelijk expertisecentrum voor onderwijshuisvesting. Deze en andere initiatieven zijn een reactie op de zorgen die leven over de kwaliteit van huisvesting van het primair en voortgezet onderwijs. Ze werken toe naar meer onderzoek naar de voorwaarden voor scholenbouw die een goede leeromgeving oplevert, meer inspraak van leerkrachten op de inrichting van het gebouw, innovatieve aanbesteding en professioneel opdrachtgeverschap.

Het ministerie van OCW reikt tweejaarlijks de Scholenbouwprijs uit om opdrachtgevers te stimuleren goede gebouwen te realiseren. De Rijksbouwmeester heeft geadviseerd de uitreiking van 2010 een jaar uit te stellen, zodat kan blijken of de genomineerde gebouwen inderdaad voldoen en een goed binnenklimaat hebben.

Een voorbeeld van scholenbouw waarin deze doelen zijn behaald is de brede school in Hardenberg, waarin onder andere een basisschool, kinderdagopvang, sportaccommodaties, een praktijk voor fysiotherapie en logopedie en een peuterspeelzaal zijn gehuisvest. Architectenbureau Marlies Rohmer ontving hiervoor in 2009 de Scholenbouwprijs uit handen van toenmalig Staatssecretaris Sharon Dijksma.

5.5.3 E-cultuur

Feiten en cijfers

De term e-cultuur staat voor ‘elektronische cultuur’ en verwijst naar de veranderingen in het culturele domein onder invloed van de informatie- en communicatietechnologie (ICT). Met ruim 90% van de bevolking online behoort Nederland met Zweden, Hong Kong en Australië wereldwijd tot de landen met grootste internetdichtheid¹⁰³ en is koploper in Europa.¹⁰⁴ E-cultuur is veelomvattend en niet aan specifieke disciplines gebonden. Een schatting van het totale aantal instellingen en bedrijven is daarom moeilijk te maken. De omvang van de e-cultuursector is naar schatting 253 instellingen en 1400 spelers. Uit een recente sectormonitor van het sectorinstituut voor e-cultuur Virtueel Platform blijkt dat 71% van de e-cultuurinstellingen vooral marktgeoriënteerd is. Hiervan maakt 41% incidenteel gebruik van subsidies, zoals projectsubsidies, ondernemerssubsidies en EU-programma's.¹⁰⁵ Circa 18% van de bevolking (2,7 miljoen mensen) houdt zich in de vrije tijd bezig met e-cultuur in de vorm van nieuwe media.

Geschiedenis rolverdeling overheden

De oorsprong van de term e-cultuur gaat terug tot in 1996. Toen richtten een aantal toonaangevende instellingen het Virtueel Platform op. Het platform schreef het eerste beleidsplan, ‘From DADA to DATA’. Dit beleidsplan ging nader in op het belang van digitale media en digitale cultuur in Nederland. Dit reikt verder dan het louter instrumenteel benutten van de technische mogelijkheden. Internet en digitale technologie hebben ingrijpende gevolgen voor de manier waarop personen zich uitdrukken, hoe je cultureel erfgoed ontsluit en presenteert, hoe bibliotheken informatie toegankelijk maken en hoe het nieuws, het publieke debat en cultuur vorm krijgt. Met de komst van internet in de jaren '90 is de e-cultuur in een stroomversnelling geraakt. In veel landen is e-cultuurbeleid vaak ‘anders’ verpakt economisch beleid, gericht op versterking van het concurrentievermogen en het aanboren van nieuwe markten. In Nederland is e-cultuur expliciet ook een onderdeel van het cultuurbeleid, waarbij het vooral gaat om de versterking van de culturele, maatschappelijke en economische meerwaarde van e-cultuur. De Rijksoverheid richt zich onder andere op talentontwikkeling, innovatie, internationalisering en op de versterking van de crossovers naar economische en maatschappelijke terreinen. Alle overheden – Rijk, provincies en gemeenten – zijn betrokken bij e-cultuur; er is geen duidelijke taak-

¹⁰³ Nielsen Netratings 2002, geraadpleegd op http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Information_society_statistics_at_regional_level.

¹⁰⁴ Comscore 2006, geraadpleegd op http://www.comscore.com/Press_Events/Press_Releases/2007/06/European_Internet_Activity.

¹⁰⁵ Sectoranalyse naar e-cultuur, Virtueel Platform, 2011.

afbakening. Sommige instellingen ontvangen subsidie van verschillende overheden.

Rol Rijksoverheid en BIS

In de BIS zijn 6 e-cultuurinstellingen opgenomen: 5 ontwikkelinstellingen die zich voornamelijk met R&D bezig houden, variërend van het leggen van verbindingen met technologie en wetenschap, en het ontwikkelen van maatschappelijke toepassingen tot crossmediale producties met of in opdracht van derden. Het Virtueel Platform is het sectorinstituut. Buiten de bijdrage aan het sectorinstituut was in 2010 voor e-cultuur in de BIS ongeveer 3 miljoen euro beschikbaar.

Gaming en zorg¹⁰⁶

Hoe ontwikkelen chirurgen en medische technici de vaardigheden om met verfijnde technologische apparatuur nieuwe medische ingrepen uit te voeren? Ultrarealistische simulatoren zijn effectief, maar ook bijzonder duur en 'saai'. Oplossing van Tim Laning, een van de directeuren-eigenaren van het in Leeuwarden gevestigde Grendel Games, is een spel dat de gebruiker de nodige training geeft om een goede buikholte-inspectie uit te voeren, maar ook leuk is om te spelen.

Bij gaming, een belangrijke sector binnen de Nederlandse creatieve industrie, komen ontwikkelingen in de ICT, sociale wetenschappen, film, animatie en esthetiek samen. Gaming is dus bij uitstek een sector van cross-overs en interdisciplinaire innovatie. Naast de massale entertainmentwaarde kennen games nuttige toepassingen, met name in het genre serious games. Hier vindt een bijzondere binding plaats tussen de culturele sector en maatschappelijke domeinen. Zo is het spel van Grendel Games ontwikkeld in samenwerking met het Leeuwarden Institute of Minimal Invasive Surgery.

¹⁰⁶ Games for Health 2010: 'Disney-esque' Laparoscopy game to train our surgeons of tomorrow... Today! www.medgadget.com 27-5-2010.

Hoewel het gaat om een medische training, speelt de gebruiker een spel met een eigen verhaallijn. De speler moet zo snel mogelijk gaten repareren die monsters in de vloer bijten. Er is dus geen sprake van een simulatie van een buikholte-inspectie, maar van een vaardigheidstraining in het bedienen van het gereedschap. Daarbij komt het erop aan om met de ene hand objecten perfect stil te houden terwijl de andere hand objecten pakt en vastschroeft.

Het spel heeft dezelfde besturing als het chirurgisch gereedschap voor een buikholte-inspectie. De bediening van het spel gebeurt door middel van een controller die is opgebouwd uit controllers van de Wii en een speciaal voor deze toepassing ontwikkeld onderdeel, waardoor het spel dezelfde besturing heeft als het chirurgisch gereedschap voor de buikholte-inspectie.

5.6 Decentrale sectoren: bibliotheken, amateurkunst en cultuureducatie

Voor de sectoren bibliotheken en amateurkunst geldt dat taken, bevoegdheden en middelen zijn gedecentraliseerd naar gemeenten en provincies. De Rijksoverheid heeft geen rechtstreekse verantwoordelijkheid voor accommodatie, beheer en exploitatie van openbare bibliotheken, amateurkunstverenigingen of centra voor kunstzinnige vorming. Voor de kennismaking van kinderen en jongeren met cultuur voelen Rijk, gemeenten en provincies zich sinds jaar en dag gezamenlijk verantwoordelijk. Sinds de jaren '90 hebben diverse bewindspersonen van Onderwijs en Cultuur zich onder de noemer Cultuur en School ook samen ingezet voor cultuureducatie.

5.6.1 Amateurkunst

Feiten en cijfers

In paragraaf 3.4 is reeds aandacht besteed aan de omvang van amateurkunst in Nederland. In dit hoofdstuk is bij de verschillende deelsectoren ook al gerefereerd aan het aantal Nederlanders dat een discipline beoefent in de vrije tijd. Binnen de amateurkunst zijn er ook demografische verschillen. Zo bestaat de groep van kunstbeoefenaars naar verhouding uit meer vrouwen, jongeren, hoger opgeleiden en autochtonen dan mannen, ouderen, lager opgeleiden en inwoners van Turkse en Marokkaanse afkomst. Theater is met 3% deelnemers van de bevolking veruit de kleinste discipline, terwijl muziek en beeldende kunst, met een deelname van elk ruim 20% (ruim 3 miljoen

mensen) elk de meest beoefende disciplines zijn. Op enige afstand volgt de nieuwe media. Bijna de helft van de kunstbeoefenaars (een kleine 4 miljoen mensen) is in meer dan één discipline actief.¹⁰⁷

Ruim 40% van de kunstbeoefenaars treedt wel eens met zijn of haar kunstzinnige hobby naar buiten door middel van een optreden, expositie, vertoning of publicatie. Dat is vooral het geval bij theater en zang, op enige afstand gevolgd door muziek en fotografie/film. Ook uploaden op internet is ontdekt: 16% van de kunstbeoefenaars had dat anno 2009 in de voorbije twaalf maanden gedaan. Ruim een derde van de kunstbeoefenaars (bijna 2,5 miljoen mensen) volgde de twaalf maanden voorafgaand aan de peiling les en ruim een kwart van de kunstbeoefenaars (bijna 2 miljoen mensen) is lid van een vereniging, club of gezelschap. Dit betekent dat de meeste kunstbeoefenaars hun hobby buiten de context van les of lidmaatschap beoefenen. Van degenen die nu geen lessen in kunstbeoefening volgen, deed bijna 60% (ruim 7 miljoen mensen) dat eerder in het leven wel, vooral muziek- en dansles. Een belangrijke ontwikkeling is dat steeds meer mensen ook op latere leeftijd een kunstdiscipline beoefenen.¹⁰⁸

Bij de kunstbeoefening in lesverband heeft het particuliere circuit met 40% van de lesnemers royaal het grootste marktaandeel (bevolking 16 jaar en ouder). Het aandeel van particuliere scholen en docenten is daarmee tweemaal groter dan dat van muziekscholen en centra voor de kunsten, en driemaal groter dan dat van verenigingen. De andere aanbieders, ook het digitale lesaanbod, bedienen elk slechts een gering marktaandeel. Dit algemene beeld geldt met enkele nuanceringen ook voor de meeste disciplines afzonderlijk.¹⁰⁹

Geschiedenis rolverdeling overheden

De amateurkunstbeoefening in verenigingsverband is particulier georganiseerd. Voorbeelden zijn koren, harmonie- en fanfareorkesten, toneelverenigingen, volksdansverenigingen en verenigingen voor amateurfotografen en –filmers. De deelnemers organiseren en bekostigen de activiteiten vaak zelf, amateurkunst is dus betrekkelijk onafhankelijk van subsidies. Bij de kunstzinnige vorming in de vrije tijd is de afhankelijkheid van subsidie groter. Toch is ook dit niet alleen een zaak van gesubsidieerde instellingen. De markt voorziet in het grootste deel van het aanbod, bijvoorbeeld via commerciële ballet- en dansscholen, commercieel muziekonderwijs en lessen in beeldende kunst.

¹⁰⁷ Andries van den Broek, FAQs over kunstbeoefening in de vrije tijd, SCP 2010.

¹⁰⁸ Andries van den Broek, FAQs over kunstbeoefening in de vrije tijd, SCP 2010.

¹⁰⁹ Andries van den Broek, FAQs over kunstbeoefening in de vrije tijd, SCP 2010.

Vanaf 1965 werden amateurkunst en cultuureducatie beschouwd als onderdeel van het welzijnsbeleid. Amateurkunst en cultuureducatie vormden een middel om de deelname aan kunst en cultuur te vergroten en te verbreden. Met de politieke omslag van na de jaren zeventig kwam het accent te liggen op het ontwikkelen en stimuleren van de kwaliteit van de kunstbeoefening. Het bereiken van een zo breed mogelijk publiek bleef een belangrijke opgave. In de jaren tachtig werden de taken, bevoegdheden en middelen gedecentraliseerd. De verantwoordelijkheid van de gemeenten concentreert zich op de uitvoering. Zij zorgen voor de subsidiering van plaatselijke activiteiten en verenigingen. Ze stellen repetitieruimten beschikbaar, subsidiëren evenementen en financieren ook muziekscholen en creativiteitscentra. Provincies zorgen voor activiteiten op provinciaal niveau, de ondersteuning van provinciale organisaties en de instandhouding van provinciale voorzieningen voor amateurkunst.

Rol Rijksoverheid en BIS

De Rijksoverheid ondersteunt de amateurkunstsector via het sectorinstituut Kunstfactor door middel van nationale promotie, kennis en netwerken. Via het Fonds voor Cultuurparticipatie ontvangen enkele amateur-concoursen structureel subsidie en is er de mogelijkheid tot het doen van aanvragen voor projecten met een landelijk belang. Om de samenwerking tussen amateurkunstenaars en professionals te stimuleren voert het Fonds het programma 'Het beste van twee werelden' uit. Hiervoor is jaarlijks 2,5 miljoen euro beschikbaar.

5.6.2 Cultuureducatie

Feiten en cijfers

In hoofdstuk 3 is de maatschappelijke waarde van cultuureducatie verkend. Uit de cijfers blijkt dat de meeste scholen samenwerken met een culturele instelling in hun omgeving. Ook besteden de meeste publiek gefinancierde culturele instellingen aandacht aan educatie. Binnen het onderwijs hebben de meest verankerde aspecten betrekking op de organisatorische randvoorwaarden voor en minder op de inhoud van cultuureducatie. Indicatoren van de kwaliteit van cultuureducatie, zoals het gebruik van een doorgaande leerlijn en de aanwezigheid van vakleerkrachten in het primair onderwijs, scoren laag.

Geschiedenis rolverdeling overheden

Het streven om cultuurdeelname onder jongere generaties te vergroten bracht staatssecretaris Nuis er toe cultuureducatie tot het centrale aandachtspunt van zijn cultuurbeleid te maken. Om de relatie tussen de cultuursector en het onderwijs te versterken, bracht hij samen met staatssecretaris Netelenbos van Onderwijs in 1996 de notitie Cultuur en School uit. In de

jaren daarna zijn onder de noemer Cultuur en School diverse beleidsinitiatieven genomen die er op gericht waren de samenwerking tussen het onderwijs en culturele instellingen te stimuleren en te versterken.

Bij de invoering van het vak CKV in het voortgezet onderwijs in 1999 zijn zogenaamde cultuurvouchers geïntroduceerd. Deze vouchers zijn in 2008 vervangen door de Cultuurkaart, die in tegenstelling tot de vouchers voor alle leerlingen beschikbaar is. In het regeerakkoord van het kabinet Rutte (2010) is besloten deze culturele creditcard af te schaffen.

De landelijke, provinciale en lokale overheden hebben verschillende verantwoordelijkheden in het cultuurbeleid. Voor het cultuureducatiebeleid is die verdeling als volgt.

De gemeente heeft de regie op lokaal niveau en faciliteert:

- cultureel aanbod voor scholen;
- bemiddeling van het aanbod;
- aansluiting binnenschools-buitenschools.

Provincies zorgen voor de dekkende aanpak in het landelijk gebied, onder andere door middel van provinciale steunfuncties kunstzinnige vorming en erfgoedhuizen.

Het Rijk zorgt voor:

- de bekostiging en het wettelijk kader van het onderwijs;
- de opdracht aan culturele instellingen met rijksfinanciering;
- de landelijke ondersteuning (innovatie, kennis en netwerken).

Via het programma Cultuur en School investeerde het Rijk in structurele voorzieningen voor scholen, zoals de Regeling versterking cultuureducatie in het primair onderwijs (2004 – heden). Daarnaast houdt het Rijk zich bezig met informatievoorziening en deskundigheidsbevordering, zoals de cursus Interne Coördinator Cultuureducatie (ICC).

Samen streven Rijk, gemeenten en provincies ernaar om duurzame relaties tussen culturele instellingen en scholen tot stand te brengen. Deze samenwerking krijgt vorm in de regeling Cultuurparticipatie van het Fonds voor Cultuurparticipatie. Binnen deze regeling is van rijkswege jaarlijks 13,9 miljoen euro beschikbaar voor programma's op de terreinen cultuureducatie, amateurkunst en volkscultuur. Dit bedrag wordt door gemeenten en provincies gematcht uit eigen begroting.

Rol Rijksoverheid en BIS

Educatie is een van de vijf besteltaken in de ondersteuningsstructuur van alle sectoren. Daarnaast ontvangt het kenniscentrum Cultuurnetwerk Nederland subsidie in het kader van de BIS. Sinds 2009 voert het Fonds voor Cultuurparticipatie diverse subsidieregelingen uit op het terrein van cultuureducatie.

5.6.3 Bibliotheken

Feiten en cijfers

Elke gemeente heeft één of meer bibliotheekvestigingen. Er zijn circa 160 bibliotheekorganisaties met 1.050 vestigingen. De openbare bibliotheek is met 74 miljoen bezoeken in 2009¹¹⁰ veruit de meest bezochte culturele voorziening in Nederland.

Geschiedenis rolverdeling overheden

De eerste openbare leeszalen en bibliotheken werden rond 1900 opgericht. Al sinds eeuwen bestonden in een aantal steden zogenaamde stadsbibliotheken, maar die waren alleen toegankelijk voor de gevestigde burgerij. Voor de ontwikkeling van de openbare bibliotheek heeft het Engelse concept van de public library als voorbeeld gediend. Daarin waren twee idealen belichaamd: het toegankelijk maken van boeken als algemeen cultuurgood en het op een hoger peil brengen van het publieksvermaak.

Openbare bibliotheken vervullen op dit moment vijf kernfuncties – lezen, leren, informeren, kunst & cultuur, ontmoeting & debat – en spelen een belangrijke rol bij leesbevordering, bestrijding van laaggeletterdheid en versterking van de mediawijsheid. De openbare bibliotheeksector is sinds de invoering van de Welzijnswet (1987) sterk gedecentraliseerd. Gemeenten zijn verantwoordelijk voor de kern van het bibliotheekstelsel: de basisbibliotheken. Provincies dragen via de provinciale serviceorganisaties zorg voor de ondersteuning van het uitvoerend bibliotheekwerk. De Rijksoverheid heeft een algemene bestelverantwoordelijkheid. De financiële verdeling hierbij is: gemeenten circa 450 miljoen euro, provincies circa 40 miljoen euro, en de Rijksoverheid circa 36 miljoen euro.

De huidige Wet op het specifiek cultuurbeleid (Wsc) bevat slechts summier bepalingen over het openbaar bibliotheekwerk. IPO, VNG en OCW hebben daarom in het Bibliotheekcharter 2010-2012 afspraken gemaakt over de taakverdeling tussen de drie overheden en afgesproken de Wsc aan te zullen passen.

¹¹⁰ Vereniging van Openbare Bibliotheken.

Rol Rijksoverheid en BIS

Het sectorinstituut openbare bibliotheken behartigt de besteltaken. OCW stelt hiervoor circa 6 miljoen euro per jaar beschikbaar. Daarnaast ontvangt het sectorinstituut ongeveer 10 miljoen euro voor een landelijke voorziening voor leesgehandicapten (blinden/slechtzienden). Voor innovatie is een bedrag van rond de 20 miljoen euro beschikbaar. Een deel daarvan gaat naar de stichting Bibliotheek.nl voor de uitvoering van de landelijke digitale bibliotheek. Deze stichting wordt betaald door OCW (infrastructuur) én de branche (inhoud) die georganiseerd is in de Vereniging van Openbare Bibliotheken (VOB).

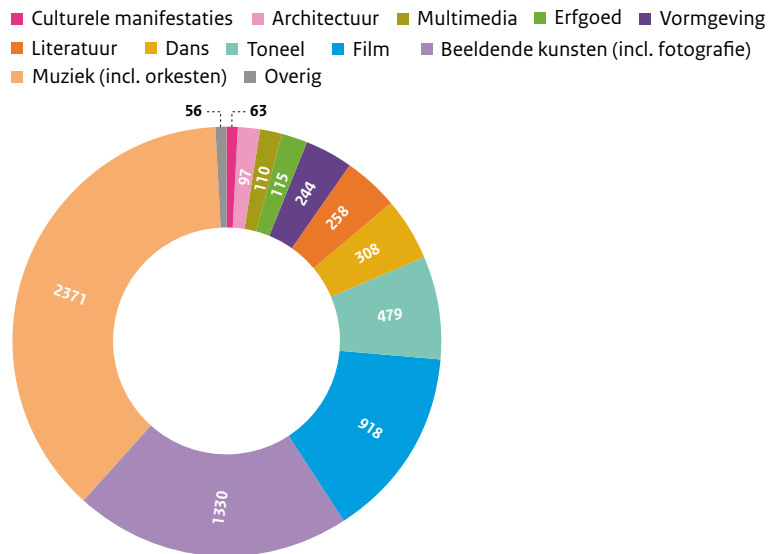
5.7 Internationalisering van het cultuurbeleid

Nederland heeft op het internationale cultuurpodium een uitstekende naam. Het open en toegankelijke klimaat blijkt gunstig voor talentontwikkeling (onder andere voor de talrijke buitenlandse studenten op kunstvakopleidingen). Deze reputatie reikt verder dan de hedendaagse kunst. Tentoonstellingen van Vermeer, Rembrandt en Van Dijck in Tokyo, New York, Wenen, Parijs en Amsterdam behoorden in 2009 tot de top tien van best bezochte tentoonstellingen van oude meesters in de wereld.¹¹¹ Op een aantal terreinen behoren Nederlandse kunstenaars en opleidingsinstituten tot de wereldtop. Volgens de Stichting Internationale Culturele Activiteiten (SICA) zijn Nederlandse podiumkunsten (met name muziek), beeldende kunsten en film het vaakst te zien op buitenlandse podia, zoals ook te zien in figuur 5.1.¹¹²

¹¹¹ 'Exhibition and museum attendance figures 2009', The Art Newspaper, april 2010, p.23-26.

¹¹² Buitengaats is de database waarin SICA de gegevens verzamelt van Nederlandse culturele activiteiten in het buitenland in alle disciplines: van optredens en tournees tot tentoonstellingen en publicaties. Buitengaats is afhankelijk van de vrijwillige opgave door instellingen en daarmee zeker niet volledig. Ook is er mogelijk een oververtegenwoordiging in de SICA database van gesubsidieerde of aan overheid gelieerde culturele evenementen. Omdat de laatste jaren gewerkt wordt aan de verbetering van Buitengaats is het denkbaar dat de gesignaleerde groei het gevolg is van verbeterde waarneming.

Figuur 5.1
Nederlandse culturele
activiteiten in het buitenland
naar sector (2009)

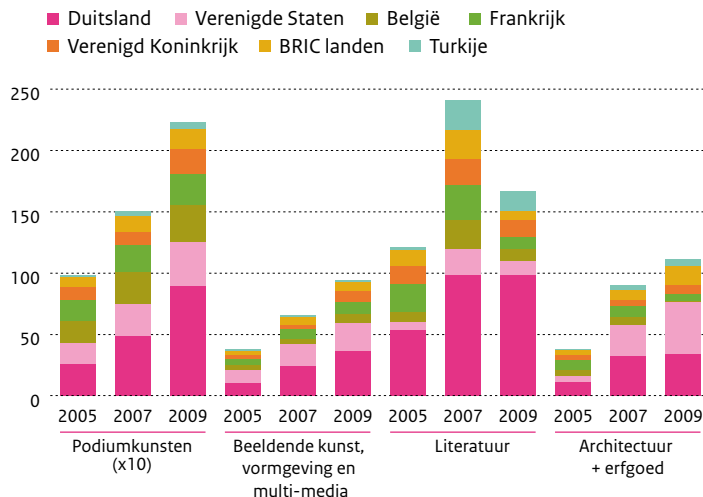
Bron: Buitengaats, SICA.

De Nederlandse presentie in het buitenland, in termen van uitvoeringen en activiteiten van Nederlandse kunstenaars en culturele instellingen, concentreert zich in steden en landen waar de rest van de wereldtop gevestigd is (New York, Londen, Parijs, Berlijn), maar ook in landen waarmee Nederland belangrijke handelsbetrekkingen heeft of heeft gehad (figuur 5.2). Sterke vertegenwoordiging in het buitenland biedt voordelen voor de Nederlandse sector:

- verrijking en inspiratie;
- marktverruiming en export;
- toetsing van kwaliteit aan internationale maatstaven;
- uitwisseling van kennis;
- samenwerking bij behoud erfgoed en dialoog over het gedeelde verleden.

Deze verbindingen maken internationalisering tot een speerpunt voor verschillende organisaties in de sector: cultuurfondsen, kennis- en sectorinstututen en een groot aantal culturele instellingen (veelal opgenomen in de BIS).

Figuur 5.2
Ontwikkeling Nederlandse
culturele activiteiten in het
buitenland

Toelichting: BRIC landen betreffen Brazilië, Rusland, India en China.

Bron: Buitengaats, SICA.

Internationalisering draagt niet alleen bij aan export van Nederlandse cultuuruitingen. Nadrukkelijk is het ook de bedoeling het culturele aanbod in Nederland te verrijken. Buitenlands cultuuraanbod in Nederland is vaak te zien op festivals, vooral die waarvoor een internationale taak is vastgelegd in de basisinfrastructuur (bijvoorbeeld het Rotterdams Filmfestival en het Holland Festival).

Voor beheer, behoud en ontsluiting van cultureel erfgoed is internationale samenwerking onontbeerlijk. Nederlandse instellingen en kennisinstituten nemen actief deel aan internationale fora waarbij uitwisseling, kennisdeling en –ontwikkeling voorop staan. Daarnaast speelt Nederland op het gebied van cultuur een actieve rol in organisaties als de Europese Unie en UNESCO.

Internationalisering van het cultuurbeleid: bijzondere betrekkingen

Naast de reguliere internationale contacten van kunstenaars en culturele instellingen en de biënnales van Venetië en São Paulo zijn verschillende modellen benut om de culturele samenwerking te verdiepen.

Tijdelijke plek/intendant - Dutch Culture Centre Shanghai.

Bij de Nederlandse deelname aan de Wereldtentoonstelling Shanghai was een belangrijke plaats ingeruimd voor cultuur. Door de onafhankelijke Netherlands China Arts Foundation is een programma (voor een periode van zes maanden) ontworpen (in overleg met een veelheid aan Nederlandse partijen) met samenwerkingsprojecten tussen Nederlandse en Chinese kunstenaars en culturele instellingen. Het betrof daarbij vrijwel alle disciplines, waarbij ook steeds masterclasses en seminars werden georganiseerd. In 2010 kwam een eind aan de tijdelijke samenwerking via de NCAF, een aantal taken is door de SICA overgenomen.

Tijdelijke intensivering - Ruhr2010.

Noordrijn-Westfalen is al vele jaren voor de Nederlandse cultuursector één van de belangrijkste, en meest natuurlijke, afzetmarkten. Ruhr2010 is aangegrepen om Nederlandse cultuur gebundeld te presenteren. Het doel was om nog meer aandacht te genereren bij een cultureel geïnteresseerd publiek, politieke stakeholders en de (vooral regionale) media.

Het betrof daarbij vaak grotere projecten die onder normale omstandigheden niet tot stand zouden zijn gekomen. Hierdoor is de samenwerking aanzienlijk versterkt. Ruhr2010 is een goede voedingsbodem voor verdere versterking van de culturele samenwerking in de komende jaren.

Tijdelijk programma -

Dutch Design, Fashion & Architecture (DutchDFA)

DutchDFA heeft als doel de internationale positie van deze creatieve industrieën te behouden en te verstevigen. De sector startte dit initiatief in 2009, in samenwerking met de gemeenten Amsterdam, Rotterdam, Den Haag, Utrecht, Eindhoven en Arnhem en met financiering van de ministeries van EL&I, OCW en Buitenlandse Zaken. Namens de sector doen de sector-instituten Premisela en NAI mee, namens de branche Modint, BNO, BNA en BNI. Het programma loopt tot en met 2012. Er is voor gekozen om de activiteiten op een beperkt aantal kansrijke landen te richten: China, India en Duitsland. Kortgeleden is daar Turkije aan toegevoegd.

Samenwerking met prioriteitslanden -

Gemeenschappelijk Cultureel Erfgoed

Voor de instandhouding van ons gemeenschappelijk cultureel erfgoed werkt Nederland structureel samen met Brazilië, Ghana, India, Indonesië, Rusland, Sri Lanka, Suriname en Zuid-Afrika. In het programma dat loopt van 2009 tot en met 2012 zijn er in deze landen jaarlijks totaal rond de vijftig projecten. De financiering komt van de ministeries van OCW en Buitenlandse Zaken. Bij de uitvoering spelen de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, het Nationaal Archief en de Nederlandse ambassades in de betreffende landen een belangrijke rol.

Samenwerking fondsen - Brazilië

De cultuurfondsen hebben in 2010, in overleg met de sectorinstituten, op verzoek van OCW een gezamenlijk meerjarig beleidskader voor culturele samenwerking met Brazilië opgesteld. Daaraan voorafgaand bracht de SICA, op verzoek van OCW, het Braziliaanse culturele landschap in kaart. Deze zogenaamde culturele mapping (die steeds wordt geactualiseerd) is mede de basis voor een Braziliaans-Nederlands internetforum. Op deze wijze kunnen Braziliaanse en Nederlandse kunstenaars en culturele instellingen gemakkelijk met elkaar in contact komen.

Hoofdstuk 6

Gegevens

culturele basis-
infrastructuur

6.1 Inleiding

Dit hoofdstuk gaat in op de gegevens van de 141 ‘cultuurproducerende’ instellingen van de culturele basisinfrastructuur (BIS) in 2009¹¹³. Het betreft dan publieksbereik in termen van bezoeken¹¹⁴ (paragraaf 6.2), ontvangen subsidies (paragraaf 6.3), regionale spreiding (paragraaf 6.4) en de ontwikkeling van eigen inkomsten (paragraaf 6.5). Specifieke financiële en prestatiegegevens van de cultuurproducerende BIS-instellingen zijn beschikbaar in de digitale bijsluiter bij deze publicatie ‘Cultuur in Cijfers’ op www.rijksoverheid.nl/cultuurinbeeld.

In hoofdstuk 5 is toegelicht hoe de Rijksoverheid haar rol in de verschillende sectoren invult, vaak door de ondersteuning van instellingen in de BIS. Figuur 6.1 laat zien hoe de cultuurproducerende instellingen zijn verdeeld over de verschillende ‘functies’ van de BIS in termen van budget en instellingen¹¹⁵.

¹¹³ Behalve de cultuurproducerende instellingen kent de BIS ook 37 organisaties die zijn belast met ondersteuning van de sector (fondsen, sectorinstituten, postacademische instellingen en andere ondersteunende instellingen).

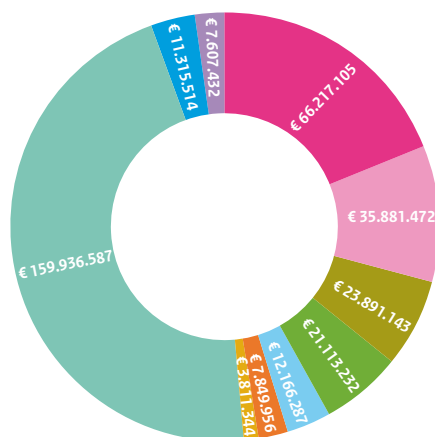
¹¹⁴ Naast reguliere bezoekers zijn er afspraken voor verschillende ‘functies’ in de BIS over voorzieningen voor vakgenoten en instandhouding of ontwikkeling van bepaalde soorten cultureel aanbod.

¹¹⁵ In de overzichten in deze publicatie zijn enkele functies uit de BIS samengevoegd. Zo kent de ministeriële regeling voor de BIS de functiegroep ‘internationaal platform’. Deze groep bestaat uit festivals, maar in andere gevallen worden festivals gefinancierd onder de functiegroep ‘ontwikkelinstellingen’. In dit overzicht is er voor gekozen om alle festivals gezamenlijk te presenteren onder die noemer. Daarnaast kent de BIS in de periode 2009-2012 onderscheid tussen vierjarige en langjarige of aangewezen instellingen. In deze publicatie zijn beide categorieën samengevoegd per sector (bijvoorbeeld vierjarige dansinstellingen en langjarige dansinstellingen gezamenlijk onder ‘dans’).

Figuur 6.1

Verdeling van de cultuurproducerende BIS-instellingen 2009-2013 over functies in termen van budget per jaar (en instellingen)¹⁶

- Orkesten (10)
- Operagezelschappen (3)
- Dansgezelschappen
- Toneelgezelschappen (9)
- Productiehuizen (21)
- Jeugdgezelschappen (13)
- Presentatieinstellingen beeldende kunst (11)
- Musea (30)
- Festivals (15)
- Ontwikkelinstanties (22)

Bron: ministerie van OCW.

6.2 Publieksbereik van de BIS

In 2009 trokken de 141 cultuurproducerende instellingen ruim 9,4 miljoen bezoeken in Nederland. Tabel 6.2 toont hoe de bezoeken zijn verdeeld over de BIS. Ook is te zien dat podiumkunstinstanties bijna 400.000 bezoeken hadden bij voorstellingen in het buitenland en bijna 400.000 bezoeken tijdens schoolvoorstellingen¹⁷.

¹⁶ De meeste musea in de BIS ontvangen van OCW een bijdrage voor huur van een gebouw in eigendom van het Rijk. Deze post bedroeg €54.185.342 in 2009.

¹⁷ In 2009 is voor het eerst onderscheid gemaakt naar schoolvoorstellingen, naast reguliere voorstellingen en overige educatieve activiteiten.

Tabel 6.2

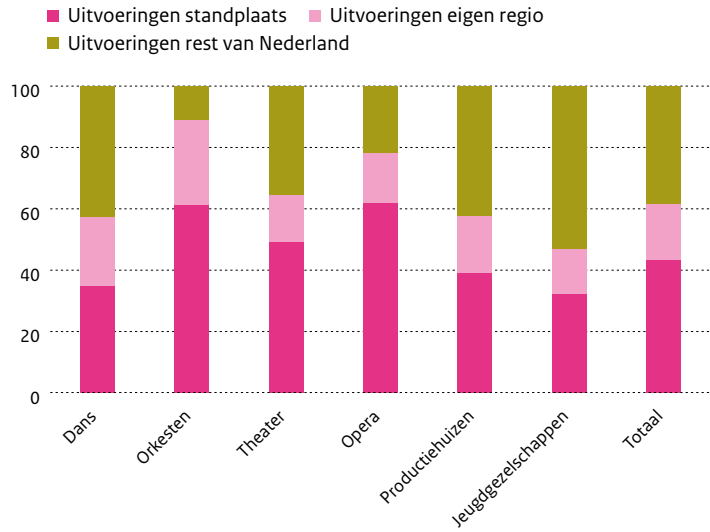
Publieksbereik
Cultuurproducerende
BIS-instellingen in 2009¹¹⁸

		Binnenland	Buitenland	School
Dans (7)	<i>voorstellingen</i>	589	109	39
	<i>bezoek</i>	272.183	66.737	3.768
Jeugd (13)	<i>voorstellingen</i>	922	120	1.398
	<i>bezoek</i>	101.094	15.425	287.098
Opera (3)	<i>voorstellingen</i>	215	2	9
	<i>bezoek</i>	201.061	1.372	10.594
Orkesten (10)	<i>voorstellingen</i>	689	77	167
	<i>bezoek</i>	686.501	139.829	75.144
Toneelgezelschappen (9)	<i>voorstellingen</i>	1.945	109	1.398
	<i>bezoek</i>	419.958	35.599	23.102
Productiehuizen (21)	<i>voorstellingen</i>	3.005	789	-
	<i>bezoek</i>	419.580	113.633	-
Presentatie instellingen (11)	<i>bezoek</i>	205.217	-	-
Musea (30)	<i>bezoek</i>	5.473.197	-	-
Festivals (15)	<i>bezoek</i>	1.103.593	-	-
Ontwikkelinstellingen (22)	<i>bezoek</i>	555.387	-	-

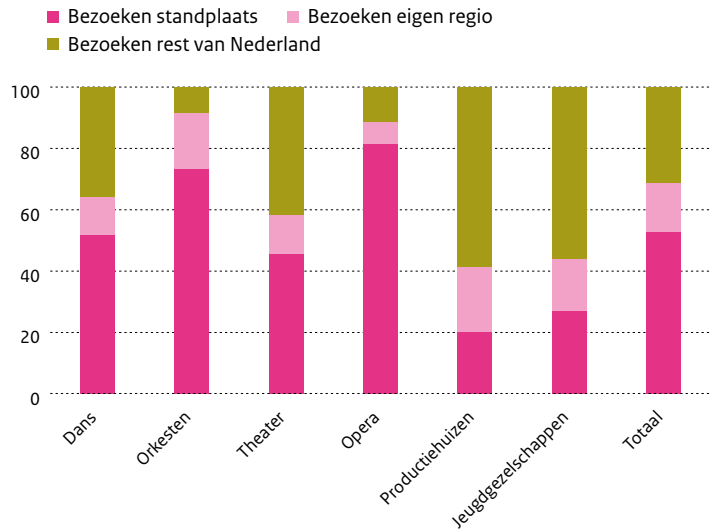
De podiumkunstinstanties geven vooral voorstellingen in hun eigen standplaats (ruim 40%), maar doen dat ook elders in de regio (bijna 20%) of in de rest van het land (bijna 40%). Wat bezoekersaantallen betreft trekken voorstellingen in de eigen standplaats relatief meer bezoekers (53%) dan die in de eigen regio en de rest van Nederland (16% en 31%). De verhoudingen verschillen per functie, zoals te zien in figuren 6.3 en 6.4, maar ook per instelling. Orkesten en operagezelschappen (behalve de Nationale Reisopera) reizen relatief weinig vanwege de hoge logistieke kosten en de sterke binding met een podium of schouwburg. Daarnaast hebben de orkesten in het bestel een sterke regionale focus.

¹¹⁸ De 117 vierjarige instellingen van het Fonds Podiumkunsten (veelal theatergezelschappen en muziekensembles) ontvingen in 2009 2.134.432 bezoekers bij 9.318 voorstellingen in binnenland en buitenland.

Figuur 6.3
Verdeling uitvoeringen podiumkunsten in de BIS naar locatie in 2009

Figuur 6.4
Verdeling bezoekers podiumkunsten in de BIS naar locatie in 2009

6.3 Financiering van BIS-instellingen

In hoofdstuk 2.2 (Het culturele product in euro's) was te lezen dat het gesubsidieerde deel van de culturele sector een omzet heeft van circa € 5 miljard. Van deze gesubsidieerde sector maken de 141 cultuurproducerende instellingen van de BIS maar een klein deel uit: 640 miljoen euro. De samenstelling van hun financiering verschilt sterk per functie en per instelling (zie ook tabel 6.5 en de figuren 6.6 en 6.7). Gemiddeld komt 56,8% uit structurele subsidies van OCW, 8,3% uit structurele gemeentelijke subsidies en 1,5% uit structurele provinciale subsidies. Gemiddeld komt 29,3% van de totale baten uit eigen inkomsten. Voor meer informatie over de omvang van eigen inkomsten en verhouding tot structurele subsidie zie ook paragraaf 6.4 (Ondernemerschap in de BIS). In tabel 6.5 springen de relatief dure BIS voorzieningen direct in het oog: Opera (gemiddeld € 175,40 subsidie per bezoek), Dansgezelschappen (gemiddeld € 94,57), en orkesten (gemiddeld € 95,87). Als de kosten van orkestbegeleiding aan de opera's en de dansgezelschappen worden toegekend, dan neemt de subsidie per bezoek voor deze instellingen toe naar respectievelijk € 234,38 (opera) en € 121,01 (het Nationale Ballet en het Nederlandse Danstheater). De subsidie per bezoek voor orkesten neemt dan af naar € 75,55.

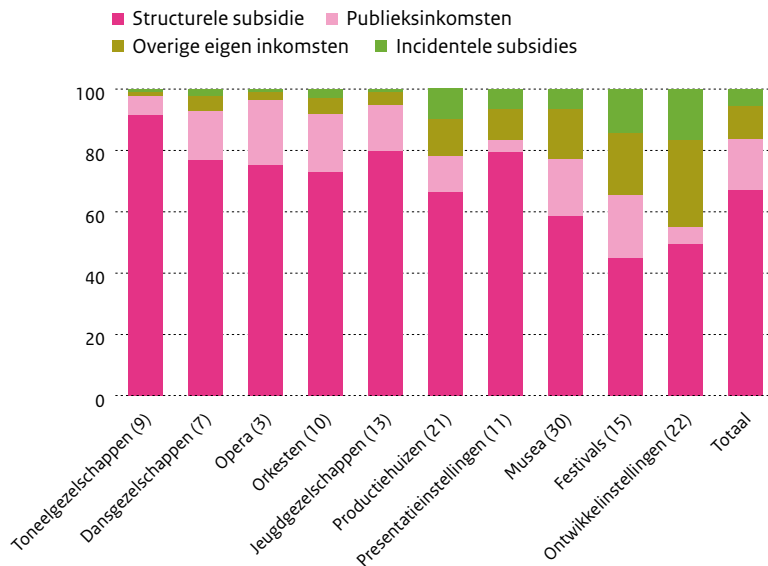
Tabel 6.5¹⁹

Totale jaaromzet en structurele subsidie per bezoeker van cultuurproducerende BIS-instellingen in 2009.

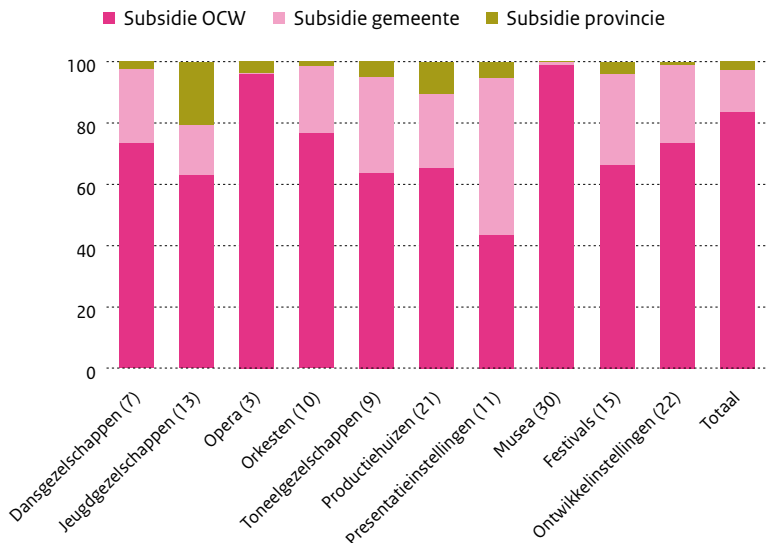
	Totale baten	Subsidie per bezoek
Dansgezelschappen (7)	€ 41.571.927	€ 94,97
Jeugdgezelschappen (13)	€ 15.540.798	€ 30,86
Opera (3)	€ 49.374.395	€ 175,40
Orkesten (10)	€ 114.998.217	€ 95,87
Toneelgezelschappen (9)	€ 43.307.751	€ 69,18
Productiehuizen (21)	€ 27.859.317	€ 34,97
Presentatieinstellingen (11)	€ 11.003.736	€ 42,55
Musea (30)	€ 269.843.310	€ 29,50
Festivals (15)	€ 38.104.673	€ 17,52
Ontwikkelinstanties (22)	€ 20.259.298	€ 16,41

¹⁹ Cultuur in Cijfers, www.rijksoverheid.nl/cultuurinbeeld.

Figuur 6.6
Opbouw van de totale baten van cultuurproducerende BIS-instellingen in 2009 in %

Figuur 6.7
Verhoudingen structurele subsidie van ministerie OCW, gemeenten en provincies aan cultuurproducerende BIS-instellingen in 2009 in %

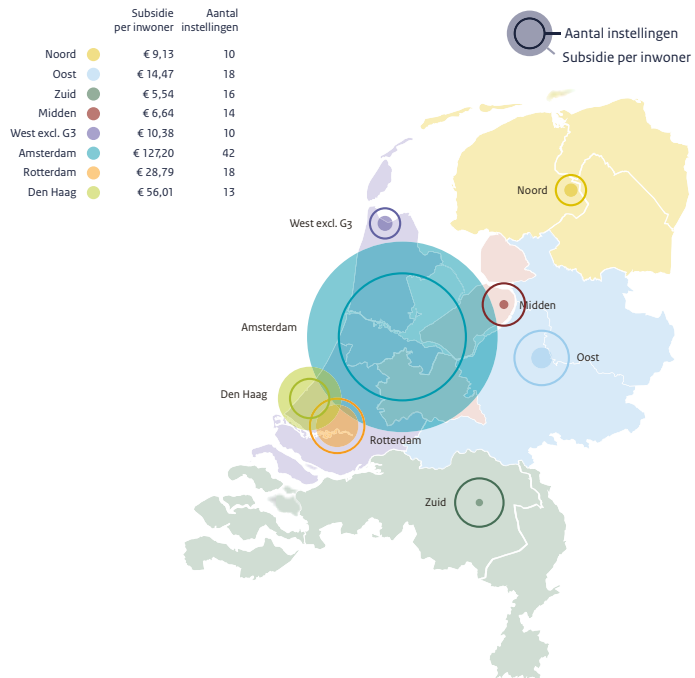
OCW subsidie in figuur 6.5 is inclusief OCW bijdrage ten behoeve van huur.

6.4 Regionale spreiding van BIS-instellingen

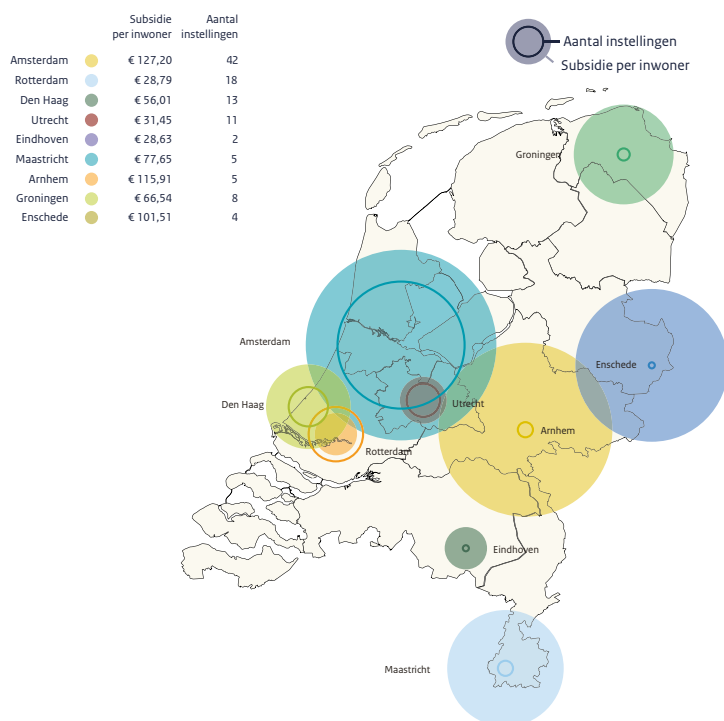
In paragraaf 6.2 is verwezen naar de geografische spreiding van podiumkunsten door reizende gezelschappen. De vestigingsplaats van cultuurinstellingen is van wezenlijk belang. Het publiek kent onder de huidige omstandigheden een relatief lage reisbereidheid en cultuur levert een belangrijke bijdrage aan de lokale leefbaarheid. Figuren 6.8 en 6.9 brengen de geografische spreiding van cultuurproducerende BIS-instellingen in beeld in termen van instellingen en subsidie per bewoner. Figuur 6.8 toont de spreiding over de regio's noord, zuid, oost, west en midden, met specifieke aandacht voor instellingen in de drie grote steden waar het cultuur-aanbod zich concentreert¹²⁰. Figuur 6.9 toont de verdeling van de instellingen met hun vestigingsplaats in de G9, gesprekspartners van OCW ten behoeve van cofinanciering van instellingen en geografische spreiding van cultuur. De omvang van de 'kern' van elke cirkel geeft aan hoe veel cultuurproducerende BIS-instellingen in een bepaalde stad of regio zijn gevestigd. De omvang van de gearceerde cirkel geeft aan hoeveel OCW subsidie de instellingen ontvangen per bewoner. Instellingen zijn duidelijk geconcentreerd in het Westen, met name Amsterdam. Ook is te zien dat, behalve Eindhoven en Utrecht, de instellingen buiten de G-3 relatief meer subsidie ontvangen per inwoner dan instellingen in Rotterdam en Den Haag.

¹²⁰ De regio's zijn als volgt opgebouwd: midden (Utrecht en Flevoland), noord (Groningen, Friesland en Drenthe), oost (Gelderland en Overijssel), west (Noord-Holland en Zuid-Holland) en zuid (Zeeland, Brabant en Limburg).

Figuur 6.8
Cultuurproducerende instellingen van de BIS: Instellingen en subsidie per inwoner naar regio

Figuur 6.9
Cultuurproducerende instellingen van de BIS: Instellingen en subsidie per inwoner in de G-g

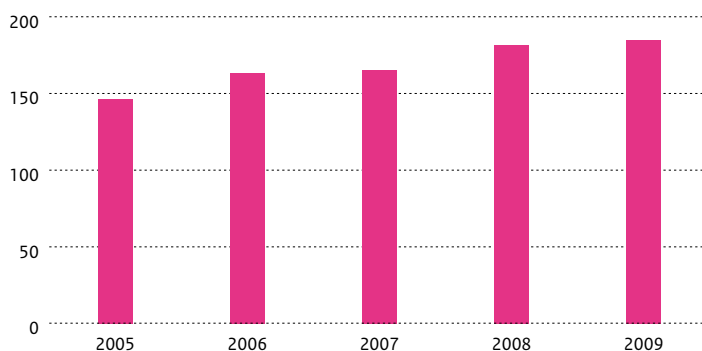
6.5 Ondernemerschap in de BIS

Ondernemen betekent geld verdienen. In de volgende subparagrafen focus- sen wij op de eigen inkomsten van cultuurproducerende instellingen in de culturele basisinfrastructuur: de omvang, de opbouw en de ontwikkeling. Hierbij gaan we ook in op de verschillen tussen de disciplines. Verschillen tussen disciplines kunnen voortkomen uit het type instelling waaruit de discipline in de BIS is opgebouwd. Zo kan een festival andere bronnen aanboren dan een ontwikkelinstelling of productiehuis.

6.5.1 Omvang eigen inkomsten

Figuur 6.10 brengt de omvang van de eigen inkomsten in beeld¹²¹. Gedurende de jaren 2005 tot en met 2009 hebben de instellingen fors meer eigen inkomsten weten te verwerven (van 146,2 miljoen euro in 2005 tot 185,0 miljoen euro in 2009). Dit is een jaarlijkse gemiddelde stijging van 6,1%, die ruim uitgaat boven de inflatie in de betreffende periode (1,6% per jaar).

Figuur 6.10
Ontwikkeling eigen inkomsten,
2005-2009

Verschillen per discipline

Tabel 6.11 geeft de ontwikkeling van de omvang van de eigen inkomsten in de periode 2005-2009 per discipline weer. De eigen inkomsten van de gezamenlijke instellingen in bouwkunst, nieuwe media en vormgeving nemen per saldo het sterkste toe (68% in de gehele periode oftewel gemiddeld 13,9% per jaar). In de disciplines letteren, musea en orkesten/opera neemt de omvang van de eigen inkomsten in de onderzochte periode eveneens meer dan gemiddeld toe (respectievelijk 7,5%, 6,4% en 6,3% per jaar).

¹²¹ De analyses in deze paragraaf zijn gebaseerd op de 98 BIS-instellingen die (1) gedurende elk van de jaren 2005 - 2009 deel uitmaakten van de BIS en (2) waarvan de eigen inkomsten over elk van de voornoemde jaren bekend zijn. Bron: Jaarverslagen van de instellingen bewerkt door APE (2011).

Tabel 6.11

Ontwikkeling omvang eigen inkomsten, 2005-2009 (indexcijfers met 2005 = 100)

	2006	2007	2008	2009	Gemiddelde jaarlijkse groei 2005-2009 (in %)
Beeldende kunst	112	136	111	119	4,5
Film	115	131	139	124	5,4
Letteren	119	137	126	134	7,5
Musea	114	107	120	128	6,4
Dans	104	114	115	125	5,6
Muziek	150	126	132	125	5,6
Theater	92	98	112	113	3,1
Orkesten & opera	112	121	139	127	6,3
Bouwkunst, nieuwe media en vormgeving	125	120	112	168	13,9
Totaal	112	113	124	127	6,1

Totaal inclusief enkele instellingen uit 'overige' disciplines.

6.5.2 Eigen inkomsten ten opzichte van structurele subsidie

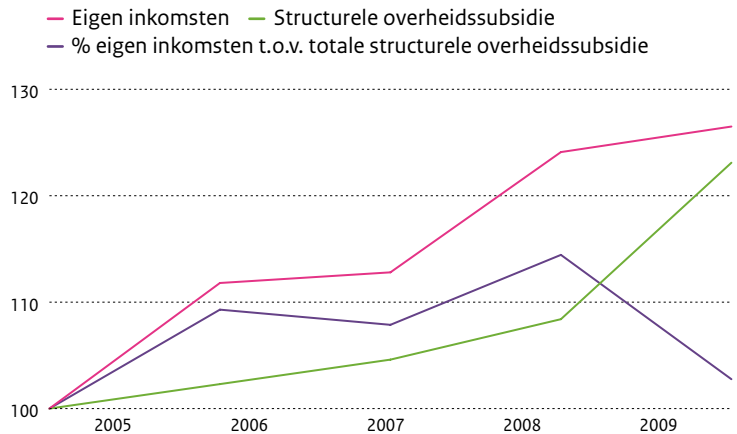
De eigen inkomsten zijn de afgelopen vijf jaar gestegen, maar worden instellingen relatief meer of minder afhankelijk van subsidie? In deze paragraaf zetten we de eigen inkomsten van de cultuurproducerende instellingen af tegen de structurele overheidssubsidie (van Rijk, provincies en gemeenten). Over de hele linie maakt overheidssubsidie het grootste deel uit van de totale baten van BIS-instellingen (in 2009 65%).¹²² Figuur 6.12 toont de ontwikkeling in indexcijfers van de eigen inkomsten, de structurele overheidssubsidie en het 'eigen inkomstenpercentage': de verhouding tussen eigen inkomsten en overheidssubsidie.

De omvang van de eigen inkomsten is in deze periode dus bijna de helft van de ontvangen overheidssubsidie. De totale omvang van overheidssubsidie is ook gestegen in de periode 2005-2009. Tot en met 2008 stijgen de eigen inkomsten sneller, maar mede door de economische crisis stagneert deze ontwikkeling in 2009, terwijl de overheidssubsidie (en ook het totaal aan baten) blijft stijgen. Hierdoor neemt het percentage eigen inkomsten tussen 2008 en 2009 af. Van 2005 tot 2008 neemt het gemiddelde eigen inkomstenpercentage toe van 43,4% naar 49,7%. In 2009 neemt het vervolgens af tot 44,6%.

¹²² In bijlage 2 wordt de ontwikkeling van de eigen inkomsten ten opzichte van de overheidssubsidie weergegeven.

Het eigen inkomstenpercentage is over de hele linie van BIS-instellingen redelijk stabiel gebleven (blauwe lijn in de grafiek). Tussen disciplines en verschillende instellingen bestaan echter grote verschillen in percentage eigen inkomsten ten opzichte van structurele overheidssubsidie (zie tabel 6.13). Het eigen inkomstenpercentage van de sectoren beeldende kunst, letteren, dans, theater, orkesten en opera en overige sectoren bevindt zich onder dit gemiddelde. De musea en de creatieve industrie sectoren film, bouwkunst, nieuwe media, design, vormgeving en muziek overig bevinden zich boven het gemiddelde.

Figuur 6.12
Eigen inkomsten ten opzichte van overheidssubsidie, 2005-2009 (indexcijfers met 2005 = 100)

Tabel 6.13

Eigen inkomsten ten opzichte van overheidssubsidie, 2005-2009

	Eigen inkomsten/ subsidie (in %)				
	2005	2006	2007	2008	2009
Beeldende kunst	35,2	43,7	45,6	36,5	24,3
Film	87,7	103,5	113,7	108,1	78,5
Letteren	28,1	32,4	36,5	29,8	24,8
Musea	56,2	62,0	57,1	62,2	62,4
Dans	31,7	30,8	34,0	32,9	29,6
Muziek overig	85,5	124,2	101,4	102,3	75,0
Theater	33,8	31,0	32,3	35,7	29,0
Orkesten & Opera	30,3	33,7	35,3	39,1	33,3
Bouwkunst, nieuwe media, design en vormgeving	88,0	109,9	103,7	93,9	77,9
Totaal	43,4	47,5	46,8	49,7	44,6

Totaal inclusief enkele instellingen uit 'overige' disciplines.

6.5.3 Opbouw eigen inkomsten

De opbouw en samenstelling van de eigen inkomsten bestaat uit verschillende componenten. Waar komt de stijging van eigen inkomsten vandaan? Tabel 6.14 toont de hoofdcategorieën waaronder BIS-instellingen hun eigen inkomsten rapporteren in hun jaarverslag. In 2011 heeft OCW een nadere analyse laten uitvoeren naar deze posten, waarvan de resultaten zijn opgenomen in bijlage 2.

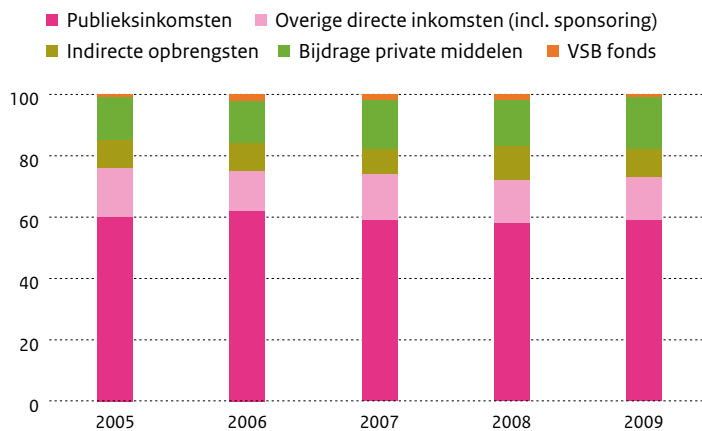
Tabel 6.14

Type ontvangsten cultuurproducerende instellingen BIS

Publieksinkomsten	Uit kaartverkoop, horeca, etc.
Overige directe opbrengsten	Direct verbonden aan hoofdactiviteit, bijvoorbeeld sponsorinkomsten
Indirecte opbrengsten	Niet verbonden aan hoofdonderneming, bijvoorbeeld verhuur van onroerend goed, horeca los van voorstellingen en vergoeding voor het uitlenen van personeel
Bijdragen private middelen	Contributies, schenkingen, donaties, bijdragen vriendenverenigingen, bijdragen van private fondsen (behalve VSBfondsen)
VSBfondsen	Afzonderlijke vermelding van (private) VSBfondsen

Bron: database KUBUS ministerie OCW ontvangsten cultuurproducerende instellingen
 Het VSBfonds is bij aanvang van de periode 2009 apart uitgesplitst in de jaarrekeningen van de instellingen ten behoeve van de toenmalige matchingregeling. In 2008 bleek dat het VSBfonds, een relatief grote particuliere gever, zeer zwaar getroffen was door de financiële crisis. Daarmee is in de uitwerking van de matchingregeling rekening gehouden. Zie: <http://cultuursubsidie.nl/node/135>.

Figuur 6.15
Opbouw eigen inkomsten,
2005-2009 (in %)

Figuur 6.15 toont de opbouw van de eigen inkomsten van alle BIS-instellingen in de periode 2005-2009. Het grootste deel van de eigen inkomsten bestaat uit publieksinkomsten (60%). Dit aandeel is stabiel. De publieksinkomsten vertonen een soortgelijke ontwikkeling als de totale eigen inkomsten, ze namen gemiddeld toe met 6% per jaar. De publieksinkomsten bedroegen in 2009 111 miljoen euro.

De bijdrage uit private middelen kwam in 2009 neer op 17% van de totale eigen inkomsten (31,5 miljoen euro). In de periode 2005-2009 nam de bijdrage uit private middelen sneller toe dan de overige eigen inkomsten. De toename van de bijdrage uit private middelen bedroeg gemiddeld 10,6% per jaar. Ook binnen deze post bestaan grote verschillen tussen de verschillende disciplines. De stijging komt vooral voor rekening van de disciplines musea en film. De bijdrage van het VSBfonds is beperkt (circa 1% van de eigen inkomsten) en nam als enige post in de periode 2005-2009 per saldo af. Deze daling is geheel geconcentreerd in 2009, waarschijnlijk een direct gevolg van de economische crisis.

De indirecte inkomsten namen sterker dan gemiddeld toe (jaarlijks 6,7%), net als de bijdrage uit private middelen. Ze leverden met 17 miljoen euro (9% van het geheel) echter een beperktere bijdrage aan het totale plaatje. De overige directe inkomsten stegen minder snel dan gemiddeld (gemiddeld 2,1% per jaar). De omvang van deze inkomsten bedroeg in 2009 25 miljoen euro (14% van het geheel).

Tabel 6.16

Ontwikkeling verschillende typen eigen inkomsten, 2005-2009 (indexcijfers met 2005 = 100)

	2006	2007	2008	2009	Gemiddelde jaarlijkse groei 2005-2009 (in %)
Publieksinkomsten	115	112	121	126	6,0
Overige directe inkomsten (inclusief sponsorinkomsten)	96	107	106	109	2,1
Indirecte opbrengsten	112	103	152	130	6,7
Bijdrage private middelen	113	126	136	150	10,6
VSB fonds	137	122	167	79	-5,6
Totaal	112	113	124	127	6,1

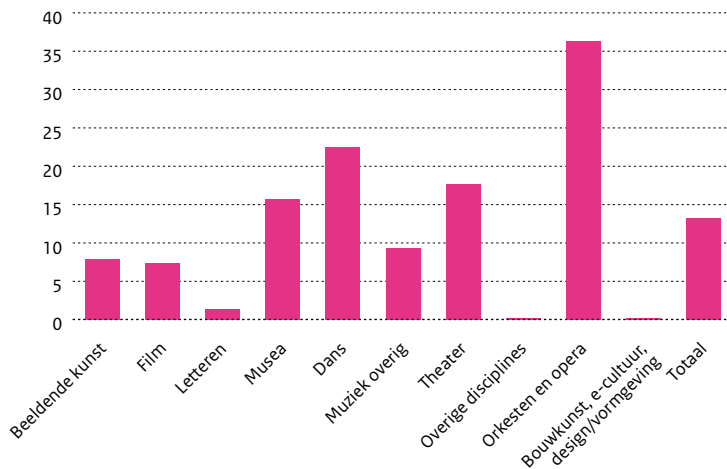
Totaal inclusief enkele instellingen uit 'overige' disciplines.

Verschillen tussen disciplines

De opbouw van de eigen inkomsten verschilt per discipline. Het is de verwachting dat de omvang en ontwikkeling van eigen inkomsten sterk is gerelateerd aan het publieksbereik en de bezoekersaantallen. Sommige disciplines trekken nou eenmaal een breder publiek of kunnen een hogere entreprijs vragen. De disciplines orkesten & opera, dans, theater en muziek 'overig' zijn meer dan gemiddeld afhankelijk van publieksinkomsten. De orkesten en operagezelschappen en de dansgezelschappen halen ongeveer driekwart van hun eigen inkomsten uit kaartverkoop, horeca en vergelijkbare inkomstenbronnen. In de bouwkunst zijn de publieksinkomsten relatief minder belangrijk, maar zijn juist de overige directe inkomsten het belangrijkste bestanddeel van de eigen inkomsten.

Betekent meer bezoeken altijd een stijging van publieksinkomsten (en eigen inkomsten)? In de periode 2005-2009 is het aantal bezoeken aan BIS-instellingen gestegen met 31%, terwijl de eigen inkomsten met minder, namelijk 24% toenamen. De eigen inkomsten per bezoek zijn dus gedaald. Figuur 6.17 toont de eigen inkomsten per bezoeker per discipline.

Figuur 6.17¹²³
 Gemiddelde eigen inkomsten
 per bezoek naar discipline, 2009

Vooraf in de sectoren beeldende kunst, film, muziek overig en musea is er een bovengemiddeld sterke groei van publieksinkomsten. De bijdrage van de private middelen neemt over de gehele linie (alle disciplines) iets toe. De disciplines beeldende kunst en musea scoren bovengemiddeld voor wat betreft de ontwikkeling van de indirecte opbrengsten.

Sponsorinkomsten

Vanaf 2009 vindt een afzonderlijke registratie plaats van de sponsorinkomsten in het verantwoordingssysteem van OCW. In totaal bestaat 6% van de eigen inkomsten van de cultuurproducerende instellingen in de BIS in 2009 uit sponsorinkomsten. Bij de disciplines muziek overig, film, orkesten & opera, beeldende kunst en bouwkunst, e-cultuur, design en vormgeving is het aandeel sponsorinkomsten hoger dan gemiddeld. Verondersteld wordt dat dit verbonden is aan de unieke herkenbaarheid en marketing van de betreffende instellingen (bijvoorbeeld in het geval van festivals).

¹²³ De grafiek heeft alleen betrekking op de 98 instellingen waarvan de bezoeken over elk van de jaren 2005 – 2009 bekend zijn. De discipline-gemiddelden in de grafiek zijn gewogen met het aantal bezoeken.

Tabel 6.18

Opbouw eigen inkomsten
inclusief sponsorinkomsten
naar discipline in 2009 in %

	Publieks- inkomsten	Sponsor- inkomsten	Overige directe inkomsten	Indirecte opbrengsten	Bijdrage private middelen	VSBfonds
Orkesten & Opera	79	9	5	2	4	0
Dans	73	6	7	3	11	0
Theater	66	3	11	8	10	2
Muziek overig	64	19	8	0	7	1
Musea	54	3	5	13	24	1
Film	48	12	17	8	12	2
Beeldende kunst	40	8	8	14	27	3
Letteren	37	1	18	7	27	11
Bouwkunst, e-cultuur, design/ vormgeving	11	8	56	6	18	1
Totaal	60	6	8	9	17	1

Totaal inclusief enkele instellingen uit 'overige' disciplines.

De mate waarin individuele instellingen binnen een discipline/sector in staat zijn om eigen inkomsten binnen te halen kan dus sterk verschillen. Dit duidt tevens op een ongerealiseerd potentieel voor de verwerving van eigen inkomsten. Ook de samenstelling van de eigen inkomsten kan variëren tussen verschillende instellingen van dezelfde discipline. In bijlage 2 is een overzicht te vinden van de omvang en de samenstelling van de eigen inkomsten per instelling over 2009.

Bijlage 1

Uitgaven en ontvangsten cultuur

	2006	2007	2008	2009	2010
A) Totaal uitgaven cultuur	932,8	874,1	947,0	934,7	991,1
A1) Totaal uitgaven kunsten	387,2	409,0	425,1	438,9	449,3
> Totaal uitgaven kunsten, excl. Fondsen	313,0	314,5	325,9	271,0	275,6
Beeldende kunsten, bouwkunst en vormgeving	51,5	45,8	55,7	33,8	37,9
Film	24,0	10,8	10,9	13,4	14,2
Podiumkunsten	176,7	192,3	191,9	184,9	179,3
Amateurkunst en kunsteducatie (incl. Cultuur en School)	26,9	27,6	22,8	25,7	17,6
Overige subsidies kunsten (incl. Actieplan Cultuurbereik t/m 2008)	33,9	38,0	44,6	13,2	26,7
> Totaal fondsuitgaven kunsten	74,2	94,5	99,2	167,9	173,7
Fondsen voor beeldende kunsten (incl. erfgoed)	28,0	29,2	29,0	45,0	44,9
Fonds Architectuur	2,0	2,0	2,1	8,8	9,1
Fonds Podiumkunsten	32,0	32,7	35,3	64,3	64,2
Filmfondsen	12,2	30,6	32,8	37,1	37,1
Participatiefondsen	.	.	.	12,6	18,4
A2) Totaal uitgaven bibliotheken en letteren	53,5	79,8	87,2	87,0	111,6
Bibliotheken	35,6	47,2	40,6	37,7	36,7
Letteren	8,3	10,3	10,9	12,9	15,7
Beelden voor de Toekomst	.	12,5	25,6	24,6	46,9
Nederlandse Taalunie	1,3	1,3	1,3	1,4	1,4
Fonds voor de Letteren	8,3	8,5	8,8	10,4	10,9
Internationaal	0,1	0,1	0,0		
A3) Totaal uitgaven cultuurbeheer	396,8	296,2	347,9	314,3	342,2
Musea	152,5	186,1	178,0	196,0	200,5
Monumentenzorg	213,1	77,6	134,7	90,4	110,7
Archeologie	3,3	2,8	3,5	0,7	1,1
Archieven	27,9	29,7	31,7	27,2	29,9
A5) Overige uitgaven	25,6	4,0	7,6	3,3	3,5
A6) Apparaatsuitgaven	69,7	85,1	79,1	91,3	84,5
Nationaal Archief	15,3	27,9	19,4	22,7	22,2
Bestuursdepartement / RCE / ICN	54,4	57,2	59,7	68,6	62,3
B) Totaal ontvangsten cultuur en media	265,0	276,0	287,2	283,4	264,4
B1) Ontvangsten cultuurbeheer	8,7	10,4	8,4	9,1	11,1
B2) Overige ontvangsten cultuur en media	3,4	14,4	26,8	26,7	25,1

Bijlage 2

Nadere analyse eigen inkomsten BIS-instellingen 2009

Gehanteerde uitsplitsing

Deze bijlage bevat een nadere analyse van de samenstelling van de eigen inkomsten van cultuurproducerende BIS-instellingen. Dit doen we op basis van de exploitatierekeningen van de instellingen over 2009. We onderscheiden eigen inkomsten van: (1) particulieren, (2) bedrijven, (3) private fondsen, (4) goede doelenloterijen en (5) overige bronnen. Tabel B2.1 laat de (verdere) uitsplitsingen van de eigen inkomsten zien die we in deze paragraaf hanteren.

Tabel B2.1

Uitsplitsing van de eigen inkomsten op basis van de exploitatierekeningen

Partij	Uitsplitsing
1. Particulieren	a. Recette b. Vrienden c. Giften d. Merchandise (bijvoorbeeld de verkoop van cd's) e. Overig (onder andere educatie, workshops, lezingen, parkeergeld)
2. Bedrijven	a. Sponsoring b. Giften
3. Private fondsen	a. Sponsoring b. Giften
4. Goededoelenloterijen	-
5. Overig	a. Co-producties b. Zaalverhuur en uitleen personeel

Ongeveer twee derde van de eigen inkomsten van de BIS-instellingen is afkomstig van particulieren (in totaal 123,5 miljoen euro). Circa 10% van de eigen inkomsten komt van bedrijven, 7% van de goededoelenloterijen en 5% van private fondsen. De resterende 12% is afkomstig uit overige bronnen, zoals co-producties, zaalverhuur en uitleen van personeel. Tussen de disciplines bestaan grote verschillen in de samenstelling van de eigen inkomsten. Het aandeel van particulieren in de eigen inkomsten is het hoogst bij dans (74%) en orkesten & opera (81%). Musea slagen erin om relatief veel middelen van de goededoelenloterijen te verwerven (13% van de eigen inkomsten). Film en letteren kennen een relatief grote bijdrage van bedrijven in de eigen inkomsten (respectievelijk 30% en 18%).

Het grootste deel van de eigen inkomsten afkomstig van particulieren, bestaat uit recettes. Dat geldt vooral bij de disciplines orkesten & opera en dans. Musea, film en bouwkunst slagen er het beste in daarnaast middelen via merchandising te verwerven. Giften van particulieren, bedrijven en

private fondsen komen vooral bij musea terecht. Dat komt doordat musea in de regel al lang bestaan en via vriendenstichtingen, vrijwilligers en dergelijken een langdurige band met hun publiek opbouwden. De eigen inkomsten die de instellingen van bedrijven ontvangen, bestaan vooral uit sponsoring, in het bijzonder bij orkesten & opera en film.

Niet alleen tussen maar ook *binnen* de disciplines bestaan grote verschillen in de samenstelling van de eigen inkomsten. Daardoor verschillen onder meer de aandelen giften en sponsoring sterk binnen disciplines. Sommige instellingen slagen er veel beter in om giften of sponsorinkomsten te verwerven dan andere instellingen. Dit duidt op een substantieel ongerealiseerd *potentieel* voor de verwerving van giften of sponsorinkomsten bij de achterblijvende instellingen.

Samenstelling eigen inkomsten per discipline

In figuur B2.2 tonen we een uitsplitsing van de eigen inkomsten in 2009 naar discipline. Musea nemen in totaal bijna de helft van de eigen inkomsten voor hun rekening. Door de bank genomen is het overgrote deel van de eigen inkomsten afkomstig van particulieren (66%). Het aandeel van particulieren in de eigen inkomsten is het hoogst in de disciplines orkesten & opera (81%) en dans (74%). Het aandeel van particulieren in de eigen inkomsten is het laagst in de disciplines overig (5%) en bouwkunst (10%).

Figuur B2.2

Uitsplitsing eigen inkomsten, 2009
(alle bedragen x 1 miljoen euro)

Bron: Exploitatiereningen instellingen 2009.

Bij musea is in 2009 het aandeel van de goeddoelenloterijen in de eigen inkomsten relatief hoog (13%) ten opzichte van 7% voor alle disciplines samen. Naast de musea zijn in 2009 alleen instellingen in de disciplines beeldende kunst (7%), bouwkunst (2%) en film (1%) in staat om eigen inkomsten van de goeddoelenloterijen te verwerven. Het aandeel van bedrijven in de eigen inkomsten bedraagt 10%. Dit aandeel is relatief hoog in de disciplines film (30%) en letteren (18%).

Samenstelling eigen inkomsten particulieren per discipline

Op basis van de jaarrekeningen splitsen we de eigen inkomsten die de instellingen ontvangen van particulieren verder uit in: (a) recettes, (b) vrienden, (c) giften, (d) merchandise, (e) horeca en (f) overige eigen inkomsten van particulieren. Figuur B2.2 illustreert dat het grootste deel van de eigen inkomsten afkomstig van particulieren bestaat uit recettes (79%). Dit aandeel is het grootst in de disciplines orkesten & opera (95%) en dans (92%). 11% van de eigen inkomsten afkomstig van particulieren komt uit de verkoop van merchandise. Dit aandeel is relatief hoog in de disciplines musea (21%) en film en bouwkunst (beide 12%). Het aandeel giften van particulieren afgezet tegen het totaal van inkomsten van particulieren bedraagt in 2009 gemiddeld slechts 1%. Het is niet verrassend dat het absolute bedrag aan giften het hoogst is bij musea. Het gaat om instellingen die in de regel al lang bestaan en die via vriendenstichtingen en dergelijke een band met hun publiek opbouwden. Het aandeel giften (in de eigen inkomsten afkomstig van particulieren) is het hoogst in de beeldende kunst (14%). Dit komt vooral doordat de totale eigen inkomsten afkomstig van particulieren in de beeldende kunst relatief laag zijn. Instellingen in de disciplines film en theater hebben ook giften van particulieren weten te verwerven, maar het aandeel is (vrijwel) verwaarloosbaar (minder dan 2%).

Figuur B2.3

Uitsplitsing eigen inkomsten van particulieren, 2009
(alle bedragen x 1 miljoen euro)

Bron: Exploitatiereningen instellingen 2009.

Samenstelling eigen inkomsten bedrijven per discipline

De eigen inkomsten die de instellingen verkrijgen van bedrijven splitsen we verder uit in (a) sponsoring en (b) giften. Figuur B2.4 geeft een uitsplitsing van deze inkomsten naar discipline. Het grootste deel van de eigen inkomsten afkomstig van bedrijven bestaat uit sponsoring (61%). Dit aandeel is het hoogst in de disciplines orkesten & opera (96%) en film (86%). Het grootste deel van de verworven giften van bedrijven komt terecht bij musea (4,4 miljoen euro van de 7,7 miljoen euro in de gehele sector).

Figuur B2.4

Uitsplitsing eigen inkomsten van bedrijven, 2009
(alle bedragen x 1 miljoen euro)

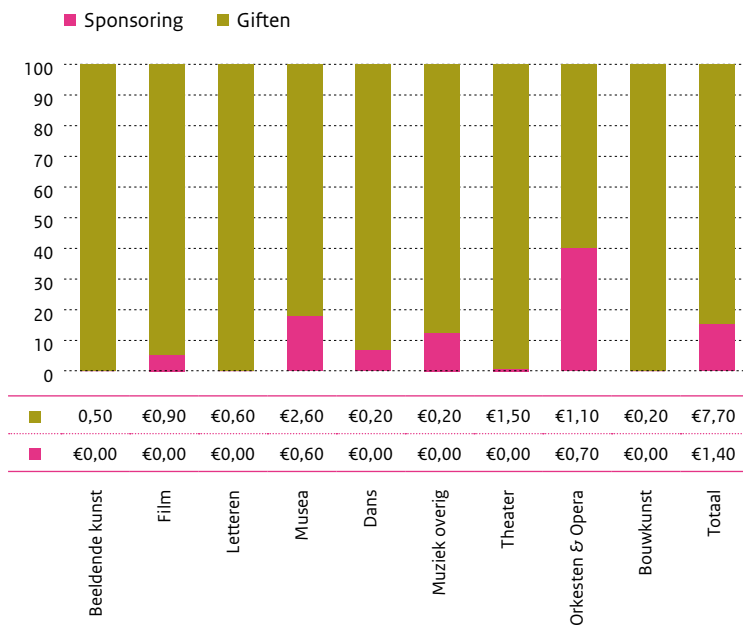
Bron: Exploitatiereningen instellingen 2009.

Samenstelling eigen inkomsten private fondsen per discipline

De eigen inkomsten uit private fondsen splitsen we verder uit in (a) sponsoring en (b) giften. Figuur B2.5 toont een uitsplitsing van de eigen inkomsten uit private fondsen naar discipline. Het grootste deel van de eigen inkomsten uit private fondsen bestaat uit giften (85%). Het grootste deel hiervan gaat naar de disciplines musea (2,6 miljoen euro) en theater (1,5 miljoen euro). Slechts (15%) van de inkomsten uit private fondsen bestaat uit sponsoring. Dit aandeel is het hoogst bij de orkesten & opera (40%).

Figuur B2.5

Uitsplitsing eigen inkomsten uit private fondsen, 2009 (alle bedragen x 1 miljoen euro)

Bron: Exploitatierekeningen instellingen 2009.

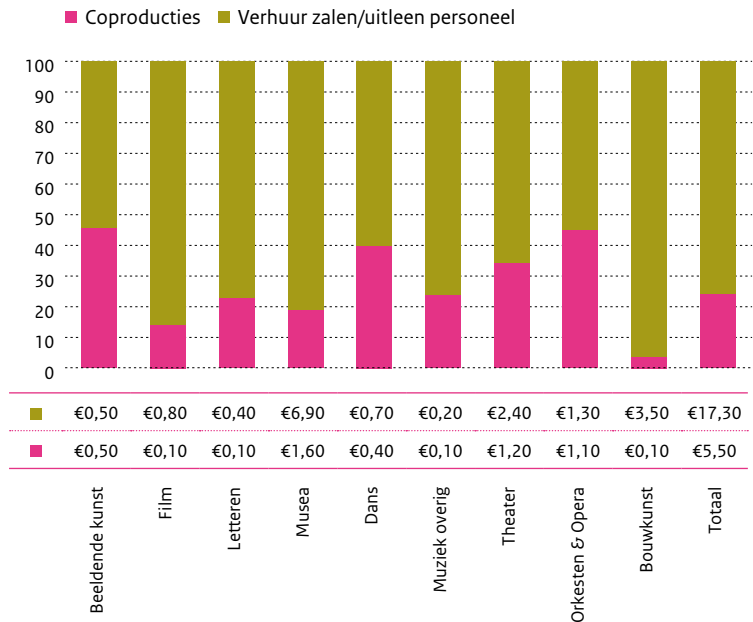
Samenstelling eigen inkomsten uit overige bronnen per discipline

De eigen inkomsten uit overige bronnen splitsen we verder uit in (a) coproducties en (b) personeelsuitleen en zaalverhuur. Figuur B2.6 geeft een uitsplitsing van de eigen inkomsten uit overige bronnen naar discipline.

Het grootste deel van de eigen inkomsten uit overige bronnen bestaat uit personeelsuitleen en zaalverhuur (76%). Dit aandeel is relatief hoog in de disciplines bouwkunst (96%), film (86%) en musea (81%).

Figuur B2.6

Uitsplitsing overige eigen inkomsten, 2009
(alle bedragen x 1 miljoen euro)

Bron: Exploitatiereningen instellingen 2009.

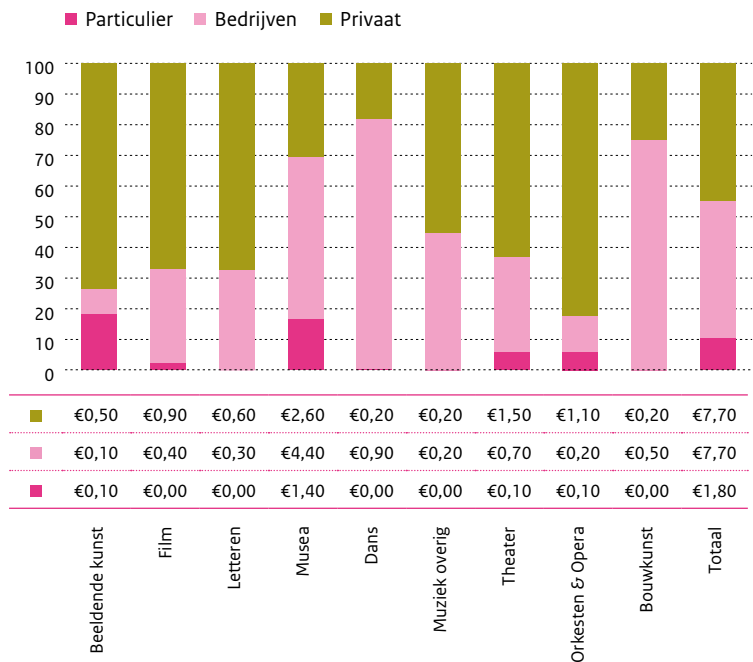
Nadere analyse giften

Verschillen tussen disciplines

In 2009 ontvingen de instellingen 17,2 miljoen euro aan giften. Het aandeel van private fondsen en bedrijven in de giften is gelijk (beide 45%). Tussen disciplines zien we echter grote verschillen. Het aandeel van bedrijven in de giften is relatief hoog in de disciplines dans (82%), bouwkunst (75%) en musea (53%). Het aandeel van private fondsen in de giften is relatief hoog in de disciplines orkesten & opera (83%) en beeldende kunst (74%). Figuur B2.7 laat zien dat het aandeel van particulieren in de giften slechts 10% bedraagt. Het aandeel van particulieren in de giften is het hoogst in de beeldende kunst (18%) en musea (17%).

Figuur B2.7

Opbouw eigen inkomsten uit giften jaar, 2009
(alle bedragen x 1 miljoen)

Bron: Exploitatierекeningen instellingen 2009.

Verschillen binnen disciplines

Niet alleen tussen maar ook *binnen* de afzonderlijke disciplines zien we (zeer) grote *verschillen* in de giften die instellingen weten te verwerven. Als we deze giften uitdrukken in de structurele overheidssubsidie dan zien we dat er in elke discipline enerzijds instellingen zijn die geen giften van bedrijven weten te verwerven en anderzijds instellingen zijn die (ten opzichte van de subsidie) een zeer groot bedrag aan giften van bedrijven weten te verwerven. De spreiding in het percentage giften van bedrijven ten opzichte van de totale structurele overheidssubsidie is het grootst binnen de disciplines beeldende bouwkunst en vormgeving (81 procentpunt). Laatstgenoemde uitschieter is Droog-design die 210.000 euro uit giften van bedrijven wist te verwerven tegenover ruim 259.000 euro aan structurele overheidssubsidie. De spreiding is ook groot binnen de letteren (50 procentpunt) en musea (23 procentpunt).

De spreiding in het percentage giften uit private fondsen ten opzichte van de totale structurele overheidssubsidie is het grootst binnen de disciplines orkesten en opera (109 procentpunt), letteren (49 procentpunt) en theater (44 procentpunt). De grote spreiding binnen de disciplines geeft aan dat sommige instellingen er veel beter in slagen om giften te verwerven dan andere instellingen. Dit duidt op een substantieel ongerealiseerd *potentieel* voor de verwerving van giften bij de achterblijvende instellingen.

Nadere analyse sponsoring

Verschillen tussen disciplines

In 2009 ontvangen de instellingen 13,4 miljoen euro aan sponsorinkomsten. Deze inkomsten komen voor het grootste deel (90%) van bedrijven. Alleen orkesten & opera (18%) en musea (14%) weten een substantieel aandeel sponsorinkomsten uit private fondsen te vergaren (zie figuur B2.8).

Figuur B2.8

Opbouw eigen inkomsten uit sponsoring, 2009
(alle bedragen x 1 miljoen euro)

Bron: Exploitatierекeningen instellingen 2009.

Verschillen binnen disciplines

Binnen de afzonderlijke disciplines zien we (zeer) grote *verschillen* in de sponsorinkomsten die instellingen weten te verwerven. De verschillen in sponsorinkomsten van bedrijven zijn het grootst in de sectoren bouwkunst etc. (380%) en theater (55%). De uitschieter in de discipline bouwkunst etc. komt door stichting Archiprix die 293.250 euro aan sponsorinkomsten van bedrijven ontvangt tegenover (slechts) 77.244 euro aan structurele overheids-subsidie. Deze grote verschillen binnen de disciplines duiden ook in dit geval op een ongerealiseerd *potentieel* voor de verwerving van sponsorinkomsten bij de achterblijvende instellingen.

Colofon

Uitgave

Mei 2011

Ontwerp

VormVijf, Den Haag

Fotografie

Paul van Riel | Hollandse Hoogte (omslag)

Jan Willem Ritman (p23)

Jan Willem Ritman (p31)

Gert Jan van Rooij (p33)

Marijke Volkers (p36)

Klaus Tummer (p68)

Jeroen Musch, Architectenbureau Marlies Rohmer (p92)

Druk

Speed-Print bv, Zoetermeer

*Aan de inhoud van deze publicatie is de grootste zorg besteed.
Voor eventuele onjuistheden kan geen aansprakelijkheid worden
aanvaard, noch kunnen aan deze publicatie rechten worden
ontleend.*

Deze brochure is een uitgave van:

Ministerie van Onderwijs, Cultuur
en Wetenschap
Postbus 16375 | 2500 BJ Den Haag

© Rijksoverheid | Mei 2011